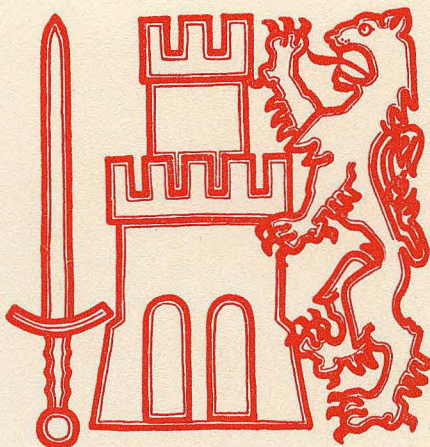

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

MED STÖD AV K. VITT- HIST. O. ANT. AKAD.

UTGIVET AV SIGURD CURMAN
OCH JOHNNY ROOSVAL

BOHUSLÄN

BAND I. HÄFTE 1.
V. HISINGS HÄRAD

AV
JOHNNY ROOSVAL
OCH
SÖLVE GARDELL

KYRKOR
I
VÄSTRA HISINGS HÄRAD

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

UTARBETAT AV

JOHNNY ROOSVAL OCH SÖLVE GARDELL

Med stöd av

KUNGL. VITT. HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

I distribution:

Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag
STOCKHOLM

*UTGIVET MED BIDRAG AV
HUMANISTISKA FONDEN*

Centraltryckeriet
Esselte ab. Stockholm 1944
204332

F Ö R O R D

Vid Bohusläns kyrkors beskrivning har man att räkna med den svårigheten att landskapets arkitekturhistoriska problem icke tidigare blivit föremål för någon mera omfattande utforskning.

För att i någon mån avhjälpa denna brist ha vi sökt att, så gott det låtit sig göra, skapa en schematisk översikt av Bohusläns samtliga kyrktyper med karakteristik och datering (där detta varit möjligt). Denna översikt inleder detta först utkommande häfte. Vi ha därmed givetvis icke klargjort landskapets kyrkliga byggnadshistoria. Långt därifrån! Men vi ha skaffat oss själva och läsarna ett perspektiv över det nuvarande tillståndet, en föreställning om de punkter, som erbjuda det största intresset och de svåraste problemen.

De enskilda kyrkoberivningarna skola, såsom i allmänhet inom Sveriges Kyrkorverket, grupperas enligt häradsindelningen. Första häftet omfattar V. Hisings härad. Troligen komma samtliga härad att rymmas inom två band.

För att koncentrera framställningen utan att förringa verkets folkupplysande och vetenskapliga värde, betjäna vi oss av vissa arbetsregler.

Sålunda gäller, att de tryckta och otryckta källskrifter, som äro av betydelse för *alla* kyrkor i detta häfte, förtecknas endast å *en* plats (s. VI f). För ofta återvändande beteckningar användas förkortningar, vilka uppräknas s. VI f.

Arkitekturens beskrivning och dess historiska placering utgör i regel det viktigaste av de mötande konsthistoriska problemen. Här blir illustrationen jämförelsevis riklig och texten mera utförlig. Vi söka dock förena tydlighet med ordknapphet för att minska omfång och bokhandelspris.

Vad inredningsföremål angår, lägges vikten på det historiskt eller konstnärligt betydelsefulla. Föremål av mindre intresse nämnas utan beskrivning eller uteslutas helt och hållet (såsom enklare sakristimöbler, textilier, ljusredskap och gravminnen från nyare tid m. m., vilka sakna kulturhistorisk betydelse). En kyrkoberivning i Sveriges Kyrkor utgör alltså icke ett uttömmande inventarium över kyrkointeriörens alla delar! Former, vilkas karaktär framgår av illustration, beskrivas icke.

Vissa föremål tyckas alltid ha funnits i kyrkorna på 1700-t.; de ha stundom bevarats, men i regel försvunnit. Bland dylika märkas: kyrkogångspall, Karl XII:s bibel, kyrkkistor, straffstock, fattigstock och kyrkvaktarstav. Dessa bli icke särskilt omnämnda, om de icke genom sin form eller eljest ha särskild betydelse.

I föreliggande första häfte svara för författarskapet till de enskilda kyrkoberivningarna fil. doktor Sölve Gardell samt undertecknad Roosval. Därvid bör märkas,

att doktor Gardell helt svarar för de arkivaliska uppgifterna. Uppmätningarna till Säve kyrka har utförts av nuvarande stadsarkitekten A. Funkquist 1928, Torslanda och Björlanda av dåvarande teknologie studerande Ingeborg Cruickshank och Wivi Karlberg 1931, Öckerö gamla kyrka av arkitekten K. Hellström 1912. Situationsplaner och kompletteringar till ritningarna ha utförts av fil. kand. Sten Boëthius 1941. En del av fotografierna äro nytagna av amanuens Alfred Edle, en del av Göteborgs Museums fotograf O. Thulin 1942. Till samtliga de sålunda i boken medverkande uttala undertecknade sin tacksamhet för intresserat och samvetsgrant arbete.

Häftet har erhållit ett betydande ekonomisk stöd av Hvitfeldska fonden, till vars kuratorer vi härmed uttala vår djupt kända tacksamhet. En del församlingar har också vänligen lämnat bidrag, nämligen Hjärtum, Västerlanda, Håлта, Ucklum samt Solberga församlingar, alltså för kyrkor, som ännu icke publicerats. Vår tacksamhet är stor. Men för att verket skall kunna genomföras någorlunda snabbt måste vi räkna med betydande ytterligare anslag. Vi tillåta oss att påpeka för de församlingar, som ännu icke lämnat någon hjälp till arbetet, att de genom sina bidrag kunna effektivt medverka till att deras kyrkors beskrivningar publiceras inom rimlig tid. En konsthistorisk beskrivning utgör dessutom den nödvändiga grundvalen för den rätta vården av en historiskt värdefull kyrkobyggnad och dess inventarier; särskilt vid restaureringstillfällen är en dylik beskrivning till stort gagn. Genom att med några hundra kronor stödja Sveriges Kyrkors beskrivningsverk skaffar församlingen sig för billigt pris ett instrument för vårdande av sin egendom.

För utgivarna är det en kär plikt att framföra sina tacksägelser till Biskopen Carl Block, till prästerna i respektive församlingar och till Stiftssekreteraren Fridolf Wildte, som på flera sätt visat sitt intresse för arbetet; han har bl. a. underkastat sig mödan att granska inledningen. Till Antikvarien Friherre Carl R. af Ugglas, som meddelat värdefulla iakttagelser ur sin rika kännedom om det västsvenska materialet, rikta vi också ett varmt tack.

Stockholm i december 1943.

SIGURD CURMAN.

JOHNNY ROOSVAL.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	III
Förkortningar använda i detta häfte	VI
Inledning till undersökningen av Bohusläns kyrkor	VIII
Västra Hisings härad	
Säve kyrka	3
Björlanda kyrka	23
Torslanda kyrka	43
Kärra kapell	61
Backa kyrka	63
Öckerö kyrkor	76
Hönö kyrka	99

FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I DETTA HÄFTE.

TRYCKTA KÄLLOR MED FÖRKORTNINGAR.

- Antiqv. Tidskr. = Antiqvarisk Tidskrift för Sverige utgifven af Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien. I (1864) —.
- BEXELL = BEXELL, S. P. OCH J. G., Göteborgs stifts historia och herdaminne. D. 1, 2. Göteborg 1835.
- D. N. = Diplomatarium norvegicum. Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, . . . samlede og udgivne af Chr. C. A. Lange og Carl R. Unger. Saml. 1—20. Christiania 1849—1919.
- EYSTEINS JORDEBOG = Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog). Fortegnelse over det geistlige Gods i Oslo Bispedømme omkr. Aar 1400 . . . udg. ved H. J. Huitfeldt. H. 1, 2. Christiania 1873—75.
- FLATEYJARBOKEN = Flateyjarbok. En samling af norske Kongesagaer . . . B. 1—3. Christiania 1860—68.
- G. D. = Göteborgs Dagblad.
- G. H. O. S. T. = Göteborgs Handels och Sjöfarts Tidning.
- G. H. T. = Göteborgs Handels Tidning.
- G. OCH BOH. FORNM. TIDSKR. = Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings tidskrift. Bd I (1914—20) —.
- G. M. P. = Göteborgs Morgon Post.
- G. P. = Göteborgs Posten.
- G. T. = Göteborgs Tidningen.
- G. TRAKTEN = Göteborgs-Trakten.
- H. V. = Handelstidningens Veckoblad.
- HEGARDT, Västsvenska Kyrkotakmålningar. = Hegardt, Hanna, Studier i västsvensk kyrklig konst. Västsvenska kyrkotakmålningar från sextonhundralets slut till omkring 1800. Göteborg 1923.
- HIST. HANDL. 3 = Historiska handlingar till trycket befordrade af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. Tredje delen. Stockholm 1863.
- HOLMBERG = Holmberg, A. E., Bohusläns historia och beskrifning. Del 1—3. Andra uppl. Örebro 1867.
- JENS NILSSÖNS VISITATSB. = Biskop Jens Nilssöns Visitatsböcker och reiseoptegnelser 1574—1597. Udg. . . ved Yngvar Nielsen. Kristiania 1885.
- JULHÄLSNINGAR = Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift. Första årg. Göteborg 1910.
- KALM = Pehr Kalms wästgötha och bahusländska resa förrättad år 1742. Sthlm 1746.
- KARLING, HANS SWANT = Karling, Sten, Hans Swant. En bildhuggare i Göteborg under 1600-talet. Göteborg 1944. G. och Boh. Fornm. Tidskr. 1943.
- M. T. = Morgon-Tidningen.
- NILS GLOSTRUPS VISITATSER = Biskop Nils Glostrups Visitatser i Oslo og Hamar Stifter 1617—1637. Udg. . . ved Ludvig Daae og H. J. Huitfeldt-Kaas. Christiania 1895.
- NRR = Norske Rigs-Registranter. B. 1—12. Christiania 1861—1891.
- PETTERSSON-LITZÉN, Herdam. = Pettersson, Sven & Litzén, A. Rob., Göteborgs stifts herdaminne samt geografisk, statistisk och historisk beskrifning öfver pastoraten. Göteborg 1872.

- SKARSTEDT, Herdam. = Skarstedt, C. W., Göteborgs stifts herdaminne ur kyrkan och skolan. Göteborg och Lund 1878—85.
- Sv. K. = Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium... utgivet av Sigurd Curman och J. Roosval.
- V. D. = Vest-Svenska Dagbladet.
- UPMARK, Guld = Upmark, Gustaf, Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850. Stockholm 1925.
- WILDTE, Bohusläns häradsigill. = Wildte, Fridolf, Bohusläns häradsigill under den svenska tiden. I G. o. Boh. forn. tidskr. 1932—33. Göteborg 1933.
- ÆDMAN = Ædman, J., Chorographia Bahusiensis. Thet är Bahu-Läns beskrifning... Stockholm 1746.

HANDSKRIVNA KÄLLOR MED FÖRKORTNINGAR.

- E. D. HANDL. = Ecklesiastikdepartementets handlingar. Förvaras i R. A.
- LANDSÄRK. = Landsarkivet i Göteborg. Där förvaras bl. a. inventarieförteckningar för år 1830 och Göteborgs och Bohus läns landskontors kyrkoräkenskaper mellan åren 1704—1862 med flera luckor.
- LANTK. = Lantkyrkoräkenskaper för Göteborgs och Bohus län för åren 1669—1862 med flera luckor. Förvaras i K. A. — Kyrkoinspektorer funnos i de erövrade länen Blekinge, Malmöhus och Kristianstads, Hallands och Bohus län. Från landskontoren uppsändes verifikationer och avskrifter av kyrkoräkenskaper till Kammarkollegiet. Detta är anledningen till dubbleringen av kyrkoräkenskaperna.
- MEM. BOKEN = Minnes Book eller så kallad Memorial Book för Thorslanda pastorat påbörjad av Lars Lachonius (pastor loci 1718—36).
- Ö. I. Ä. SKR. = Överintendentsämbetets skrivelser. Förvaras i R. A.

ÖVRIGA FÖRKORTNINGAR.

- A. T. A. = Antikvariskt-topografiska arkivet, en sockenvis ordnad samling jämte bildarkiv i VHAA.
- B. St. = K. Byggnadsstyrelsens arkiv, Stockholm.
- H:d = härad.
- INV. = inventarium.
- K. A. = Kammararkivet, Stockholm.
- KR. PROT. = kyrkorådsprotokoll.
- PROT. = protokoll.
- R. A. = Riksarkivet, Stockholm.
- RÄK. = räkenskaper.
- SN = socken.
- St. H. M. = Statens Historiska Museum, Stockholm.
- St. PROT. = sockenstämmoprotokoll.
- StPL = stämpel.
- Vis.PROT. = visitationsprotokoll.
- VHAA = K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- H. = Höjd, B. = Bredd, L. = Längd, DIAM. = Diameter, Dj. = Djup.
n. = norr (norra, nordlig etc.).	s. ö. = sydöst (sydöstra etc.).
n. ö. = nordöst (nordöstra etc.).	s. v. = sydväst (sydvästra etc.).
n. v. = nordväst (nordvästra etc.).	v. = väster (västra etc.).
s. = söder (södra etc.).	ö. = öster (östra etc.).

INLEDNING TILL UNDERSÖKNINGEN AV BOHUSLÄNS KYRKOR.

Bohuslän eller Ranrike, som det tidigare nämndes, var den del av det medeltida Norge, som först mottog kristendomen genom Olof Tryggvason. Detta såväl som de tydliga underrättelserna om kyrklig konst redan från 1000-t. i Snorres konungasagor gör, att man väntar sig urgamla medeltidskyrkor i landskapet. I stället möter ögat 1700-, 1800- och 1900-t:s-arkitektur i övervägande grad. Det befintliga inslaget av medeltida byggen är så knappt att det icke kommer med i det första intrycket.

ADERTON-
HUNDRATALS-
KYRKORNA

Adertonhundredtals-kyrkorna, Bohusläns största grupp, räknar omkring 40 kyrkor. Deras byggnadsmaterial är tuktad gråsten med tegel i omfattningar o. d. Puts ut- och invändigt. En till den rektangulära planen i ö. ansluten absid tjänar gärna till sakristia, ett fyrkantigt västtorn krönes av en rätt låg lanternin. Fönstren äro stora och rundbågiga, ansenliga portaler finnas, en mitt på vardera långsidan. Taken äro tegeltäckta med trätunnvalv i det inre, målade i ljus färg. De flesta ha byggts på 1840—60-talen. Liksom övriga kyrkor i Sverige från denna period göra de ett ödligt intryck, nota bene om man icke ser dem fyllda av en gudstjänstfirande menighet. Ty då framträda deras positiva egenskaper. Genom sin storlek och goda akustik fylla de två av kyrkorummets viktigaste uppgifter: predikolokalens och musikrummets. De äro i stånd att mottaga ett mycket stort antal åhörare. De flesta ha också tillkommit under intrycket av den väckelse, som schartaismen f. o. m. 1840-t. utlöste i Bohuslän. Den strävan efter klart och inom sina gränser logiskt uppbyggt förkunnande, som utmärkte Schartaus homiletik, kan sägas bo även i dessa enkla arkitekturverk.

Dessa byggnader som blivit så illa ansedda i den allmänna opinionen och kallats för »ladukyrkor», ha i själva verket inget direkt klandervärt i sin form. Den är fattig, men redig, det behövdes blott att interiörerna finge en mera vårdad behandling än den som ofta kommit dem till del under senare tiders smakväxlingar. Deras vidsträckta väggar och trävalv tyckas inbjuda till dekorerings i monumentalt mått. Behovet efter bildkonst, som f. n. utan tvivel är kraftigt stigande i Sverige, kommer väl en dag att göra sig gällande även här och skall, om de ekonomiska framtida omständigheterna medgiva, begära uttryck i färger och former för de begrepp, som tidigare tolkats uteslutande genom predikan och psalmsång. Det är ingen orimlig förhoppning, att »ladukyrkornas» kyliga interiörer en gång skall bilda grundvalen för ett blomstrande monumentalmåleri och en ny religiös skulptur i Bohuslän.

Exteriörerna ha egenskaper, som synas begära bistånd av kyrkogårdarnas. De kräva terrängbehandling och plantering i stora och kraftiga drag. Flerstädes är detta redan från anläggningens början för handen, t. ex. vid v. ingången till Öckerö kyrka (se detta band fig. 72).

Till 1800-talstypen höra följande:

Askum (Sotenäs h:d) 1880, romaniserande centralkyrka.

Backa (V. Hisings h:d), 1864/65, ritad av Åbom (se detta band s. 63 ff).

Bottna (Kville h:d) delvis medeltida, 1700- och 1890-t., mycket enkel med rektangulär plan.

Bäve (Lane h:d), se Uddevalla!

Forshälla (Inlands Fräkne h:d) 1855.

Grinneröd (Inlands Fräkne h:d), ombyggd på 1860-t., medeltida torn.

Harestad (Inlands Södra h:d), 1854.

Herrestad (Lane h:d), 1826 (tornet 1849), tresidigt slut.

Hjärtum (Inlands Torpe h:d), torn med barockspira m. m. 1901, se även 1700-t.

Hogdal (Vette h:d), 1857, tresidigt slut, lanternin.

Högås (Lane h:d), 1868/69, tresidigt slut.

Klövedal (Tjörns h:d), 1860, tresidigt slut, enkel, urspr. tornlös.

Krokstad (Sörbygdens h:d), 1860-t., tresidigt slut, polygon lanternin med spets.

Kville (Kville h:d), 1864 (undantagsvis en romaniserande centralkyrka).

Lane-Ryr (Lane h:d), 1874, romaniserande.

Lur (Tanums h:d), 1860-t., polygon lanternin med spets.

Lycke (Inlands Södra h:d), 1827, torn mitt på långsidan med Karl-Johans-lanternin.

Lyse ödekyrka (Stångenäs h:d), 1851, tresidigt slut.

Långelanda (Orusts Östra h:d), 1852, tresidigt slut, Karl-Johans-lanternin.

Marstrand, urspr. medeltida minoritkyrka, 3-skeppig, ombyggd 1806, då pelare och valv revos. Låg pyramidhuv.

Myckleby (Orusts Östra h:d), 1848, rektangulär plan, Karl-Johans-lanternin.

Norum (Inlands Nordre h:d), 1847, tresidigt slut, polygon lanternin, tornet från 1700-t.

Näsinge (Vette h:d), 1860-t., torn i s. k. dansk renässans.

Röra (Orusts Västra h:d), 1846, tresidigt slut.

Sanne (Sörbygdens h:d), 1847, tresidigt slut, lanternin med spira.

Skredsvik (Lane h:d), 1855—56, tresidigt slut.

Stala (Orusts Östra h:d), 1877, romaniserande.

Stenkyrka (Tjörns h:d), 1843, tresidigt slut, Karl-Johans-lanternin.

Strömstad 1822, Karl-Johans-lanternin.

Tanum (Tanums h:d), 1829, rektangulär plan, Karl-Johans-lanternin.

Tjärnö (Vette h:d), 1854, lanternin med spira.

Torp (Orusts Östra h:d), 1869, romaniserande, spetsig spira.

Torsby (Inlands Södra h:d), 1851, rektangulär plan, medeltida torn.

Tossene (Sotenäs h:d), 1859, tresidig absid, lanternin med spira.

Ucklum (Inlands Nordre h:d), 1850-t., tresidigt slut, lanternin med spira.

Uddevalla, 1811, sengustaviansk tempeltyp — även kyrka för Bäve sn.

Valla (Tjörns h:d), 1859, tresidigt slut, Karl-Johans-lanternin.

Västerlanda (Inlands Torpe h:d), 1700-tals typ, medeltida kärna, tillbyggd med torn i barock 1896.

Ytterby nya kyrka (Inlands Södre h:d), 1870, romaniserande, spetsig spira.

Ödsmål (Inlands Nordre h:d), 1865/66, romaniserande, spetsig spira.

Adertonhundredrats-typen grundlades i ett litet antal kyrkor från seklets början, vars klassicerande exteriörer dock äro betydligt mer vårdade än den stora massan av kyrkor från 1840—70-t. Exempel Uddevalla (1811) och Tanum (Tanums h:d), 1829. Såsom vi antytt i ovanstående förteckning genom några formbeskrivande ord om varje kyrka, skifta 1800-t:s former enl. rådande tidsideal. Efter ett fåtal sengustavianska komma omkr. 7 av Karl-Johans-typen med låghuvade fyrkantlanterniner på tornen (1820—40-t.) Därefter krönas lanterninerna med en spets (1840—50-t.). Under 60- och 70-t. visa sig romaniserande former, lanterninerna försvinna, tornhuvorna bli medeltidsartade, rundbågefriser kröna stundom fasaderna.

Under 1800-t. ha dessutom följande kyrkor och kapell av trä tillkommit:

Hede (Sörbygdens h:d), H. T. Holmgren, 1887.

Mollösunds kyrka (Orusts Västra h:d), 1866.

*

*

*

TEGELGOTIK
OMKR. 1900

I början av 1900-t. övergår den enkla putsade 1800-tals gråstenstypen till en utpräglad tegelarkitektur av neo-gotisk läggning med materialet blottat i exteriören, till exempel i Kungshamn (Sotenäs h:d), invigd 1904, Ljungs nya kyrka (Inlands Fräkne h:d) 1902, Romelanda kapell i Romelanda sn (Inlands Södre h:d), 1919, Smögen (Sotenäs h:d) 1905.

DEN
MODERNA
GRANIT-
KYRKOTYPEN

Den sistnämnda formen bildar övergång till de moderna granitkyrkorna, vilka tecknats i en alltjämt goticerande form, men mindre komplicerad än tegelgotikens, och vilka som synligt material i fasaderna begagna det hållfasta byggnadsämne, som Bohusläns granitgrund erbjuder.

Graniten har ju som exportvara för byggnads- och skulpturändamål, men främst för gatubeläggning, en stor betydelse för provinsens ekonomi. Stenindustrien i stor skala började på 1890-t. och då börja också granitkyrkorna att resa sig. Både omedelbart genom sitt material och medelbart genom den av granitindustrien ökade välmågan stå de nya kyrkobyggnaderna i beroende av densamma.

Tillverkningsvärdet av stenindustrien i Sverige visar ett tämligen jämnt stigande från 1860-t. 1891 fördubblades produktionsvärdet jämfört med föregående år och ut-

gjorde kr. 2 568 565: —. Vid sekelskiftet hade det ökats till 11 063 263: —. Den bohuslänska stenindustrien lämnade 1920 70 % av Sveriges totalproduktion av gat- och kantsten.¹

Moderna granitkyrkor i Bohuslän äro följande:

Brastad från 1870-t. kan betraktas som en föregångare till den moderna granittypen, såvida de oputsade granitfasaderna verkligen äro urspr.

Bokenäs (Lane h:d), 1900.

Fjällbacka kapell i Kville sn (Kville h:d), Adrian Petterson, 1892.

Grebbestad (Tanums h:d), Adrian Petterson, 1891.

Lommeländ (Vette h:d), G. Ljungman, 1931. Fasaden överputsad.

Lyse (Stångenäs h:d), Sigfrid Ericson, 1912.

Lysekils nya kyrka, Adrian Petterson, 1900.

Svenneby nya kyrka (Kville h:d), Adrian Petterson, 1913/15.

Tegneby (Orusts Västra h:d), 1892, granitfasaden numera överputsad, tornet är medeltida.

Öckerö nya kyrka (V. Hisings h:d), F. A. Wahlström 1906 (se s. 76 ff).

Utmärkta genom sina höga spetsiga tornspiror stå de moderna granitkyrkorna i allmänhet vid eller nära kusten, där också stenhuggeri och stenexport är en huvudsysselsättning.

Det gäller om dessa detsamma som om 1800-talsgruppen, att kyrkorummets storlek och tomhet ropar på konstnärlig smyckning. En framtid kanske ersätter de i interiören synliga takstolarna med konstnärligt målade valv eller fyller de väldiga blinda fönstren med glasmålningars färgmosaik såsom redan skett i Öckerö (se detta band, fig. 80). Det praktfulla materialet i fasaderna förefaller att fordra en motsvarande kostbarhet i inredningen.

Under 1900-t. ha dessutom tillkommit följande kapellbyggnader av trä, i allmänhet av samma storlek som huvudkyrkorna.

Bovallstrand municipalsamhälle (Tossene sn, Sotenäs h:d), 1916—17.

Djurhult (Forshälla sn, Inlands Fräkne h:d), 1926 av K. Nordenskjöld.

Fagerhult (Naverstad sn, Bullarens h:d), 1925.

Flatö (Morlanda sn, Orusts Västra h:d), 1928.

Hamburgsund (Kville sn och h:d), 1915—16. (Byggd efter Nösunds ritningar.)

Havstenssund (Tanums sn, Tanums h:d), 1937—38.

Hunnebostrand (Tossene sn, Sotenäs h:d), 1911 av Sigfrid Ericson.

Hälleviksstrand (Morlanda sn, Orusts Västra h:d), uppfört i norsk stavstil 1904.

Hönö (Öckerö sn, V. Hisings h:d), 1932 av Sigfrid Ericson.

¹ Herman Hedström, Om Sveriges naturliga byggnads- och ornamentstenar jämte förteckning öfver de viktigaste svenska stenindustriidkande firmorna. I Sveriges geologiska undersökning. Årsbok 1908, s. 7 ff. Se även Svensk Uppslagsbok, art. Göteborgs och Bohus län, ekonomisk geografi.

Ljungs ödekyrka (Inlands Fräkne h:d), 1600-t., (ändring av medeltid).
 Morlanda (Orusts Västra h:d), 1680, rak avslutning (innehåller trol. medeltid).
 Romelanda (Inlands Södre h:d), 1706 (innehåller trol. medeltid).
 Solberga (Inlands Nordre h:d), 1720-t.
 Spekeröd (Inlands Nordre h:d), 1700-t.
 Svarteborg (Tunge h:d), 1708.
 Säve (V. Hisings h:d), 1729 el. -39 (långhus möjligen medeltida).
 Torslanda (V. Hisings h:d), 1780 (medeltida långhus) 1200-t.
 Västerlanda (Inlands Torpe h:d), 1704 (innehåller medeltid).
 Ytterby ödekyrka (Inlands Södre h:d), 1600-t. (innehåller medeltid).
 Öckerö gamla kyrka (V. Hisings h:d), 1781 (innehåller medeltid).

Med sina lugna, vilande proportioner och harmonin mellan den gulaktiga spritputsen och de lågsluttande tegeltaken bildar 1700-tals-typen ett vackert inslag i det bohuslänska landskapet. De bevarade 1700-talsinteriörerna äro fyllda av färg och stämning, tunnvalvens figurmåleri sakna icke storslagenhet i komposition och färg. Deras innehåll ger en inblick i 1700-t:s religiösa åskådning. Altaruppsatserna utmärka sig mångenstädes genom rik skulptur i ornament och figurer. Allvarliga apostlar ses i kolonnens ställe bära de tunga listverken på sina huvuden. Orgelläktarna bevara figurmålade fyllningar.

År 1658 blev Bohuslän ett svenskt landskap. Helt naturligt är tiden närmast efter de förödande krigshändelserna icke lämplig för byggnadsföretag. Men i enskilda fall visar det sig att »1700-tals-typen» skapats redan före 1700-t:s ingång.

Även inredningen börjar sin nyskapelsetid redan i slutet av 1600-t. Även tidigt 1600-t. förekommer, varför 1700-talsgruppens interiör till stor del kommit att bildas av 1600-tals-element.

Av träkyrkor från 1600- och 1700-t. äro 10 stycken bevarade:

Dragsmark (Lane h:d), 1752.
 Fiskebäckskil (Orusts Västra h:d), 1772.
 Grundsunds kyrka (Orusts Västra h:d), 1799, ombyggd till korskyrka 1894.
 Gullholmens kapell (Orusts Västra h:d), 1799.
 Klädesholmen (Tjörns h:d), 1797.
 Kungälv's stadskyrka 1679.
 Käringöns kapell (Orusts Västra h:d), slutet av 1700-t.
 Malmön (Askums sn, Sotenäs h:d). Lysekils f. d. träkyrka av 1796 flyttades och invigdes på Malmön 1907.
 Mo (Bullarens h:d), grantimmer 1664. Ser ut som 1860—70-t.
 Rönnäng (Tjörns h:d), 1795.

Medeltidskyrkorna av sten äro så gott som alla äldre än gotiken. Två planformer uppträda, den ena med absid, den andra utan. Torn äro sällsynta. Att av de så ytterligt sparsamt och fragmentariskt bevarade verkliga byggnaderna och av skrift- samt bild-

MEDELTIDS-
 KYRKNOR AV
 STEN

dokument framtvinga en mera fullständig och säker bild av landskapets medeltida kyrkliga stenarkitektur är det mest maktpåliggande vetenskapliga slutmålet för denna avdelning av Sveriges Kyrkors verket. Endast genom noggrann granskning av alla socknars kyrkliga minnen — medeltidskyrkan må vara bevarad eller ej — kan man våga hoppas på en lösning av den svåra uppgiften.

Bakom de omkr. 73 ovan uppräknade byggen av de tre yngre typerna av stenkyrkor, 1700-tals och 1800-tals samt den moderna granittypen, varav ingen når mer än omkring 225 år tillbaka i tiden, stå emellertid dokumentens uppgifter, som bevisa, att så gott som alla socknar ägt medeltida gudshus. I flera fall finnas avbildningar gjorda före gamla kyrkans rivning på 1800-t. Verkligt bevarad medeltidsarkitektur finnes i tretton fall, nämligen:

Bokenäs (Lane h:d), absidkyrka. Tornet från 1752.

Bro (Stångenäs h:d) starkt ombyggd 1699, absidial plan fastställd genom utgrävning. Bärfendal (Sotenäs h:d), absidkyrka.

Ljungs gamla kyrka (Inlands Fräkne h:d) med smalare rakslutet kor.

Naverstad (Bullarens h:d) med smalare rakslutet kor.

Resteröd (Inlands Fräkne h:d) med smalare rakslutet kor.

Skee (Vette h:d), absidkyrka.

Svenneby gamla kyrka (Kville h:d) med smalare rakslutet kor.

Öckerö gamla kyrka (V. Hisings h:d) med smalare rakslutet kor.

Plan med rakslutet kor finnes i Marstrands mycket förändrade (därför här ovan som 1800-talsexempel anförda) franciskanerkyrka och säkert även i Dragsmarks premonstratenserklösterkyrka (Lane h:d), varur ungotiska huggstensdetaljer äro bevarade.

MEDELTIDA
TORN

Slutligen finnas medeltida torn bevarade vid:

Grinneröds 1860-talskyrka (Inlands Fräkne h:d).

Tegneby moderna granittempel (Orusts V. h:d).

Torsby (Inlands Södra h:d) f. ö. byggd 1851.

Dessutom synes nästan varje 1700-tals-kyrka till sin v. del bestå av en medeltidskyrkas långhus. Ofta beskriva handlingarna, huruledes det kortare och smalare koret i gamla kyrkan rivits och långhuset i stället förlängts och på 1700-t. fått sin regelrätta tresidiga avslutning. De härvid i kyrkornas handlingar ofta med noggrannhet givna måtten i alnar ge möjlighet att rekonstruera den medeltida byggnadens plan. Sålunda komma våra beskrivningar småningom att ge mer eller mindre utförliga upplysningar om kanske ett trettiotal medeltida bohusslänskyrkor av sten.

MEDELTIDS-
KYRKOR AV
TRÄ

Därjämte ha träkyrkor funnits. De medeltida källorna berätta om dylika t. ex. i Kungahälla: Sigurd Jorsalafars träkyrka från 1100-t. och på Öckerö Håkan Håkanssons från 1200-t. Vi föreställa oss dem som stavkyrkor och det är troligt, att de i kristendomens begynnelse utgjort den dominerande typen. Landskapet var då icke så skogfattigt som nu. Till en rekonstruktion av denna tidiga stavbyggnadskonst sakna vi emellertid alldeles material.

Bevarade medeltida funtar finnas i åtminstone 34 fall. De kunna redan nu grupperas med större säkerhet än de fragmentariska arkitekturmonumenten. De flesta stamma från 1200-t. Bland dessa finns en särskilt tydligt framträdande grupp, som tillkommit under en mästars ledning, Thorbillus, och vars form ansluter till den gotländska pseudonymen Calcarius' funtar. Den signerade Thorbillus-funten står i Rolfstorps kyrka, Halland, där majuskelinskriften lyder: ÞORBILLVS me fecit. Thorbillus representerar övergångsstilen. Inom Bohuslän finnas dylika funtar i Björlanda (V. Hisings h:d), Solberga (Inlands Nordre h:d), Säve och Torslanda kyrkor (båda i V. Hisings h:d).

En likartad, men dock ej sammanhörande typ med bladranka utfyllande ett trumliknande cuppaliv, ses i Jörlanda (Inlands Nordre h:d) och Ucklum (samma h:d) troligen från 1200-t:s mitt.

En annan något yngre 1200-tals-grupp av lätt igenkännlig personlig stil utmärkes av en ymnig figural utsirning i hög relief och en fot i form av en knippekolonn. I Okome, Halland, finns ett vackert exemplar av denna knippekolonngrupp, som torde kunna dateras till omkr. 1250—80. I Bohuslän hör hit Askums funt (Sotenäs h:d), Hede (Sörbygdens h:d) och Skredsvik (Lane h:d), 1200-t:s förra del enl. Göteborgs Jubileumsutställnings katalog 1923. Av samma verkstad är kanske en sittande statyett av en kung i Svarteborg (Tunge h:d). Nu i Uddevalla museum. Knippekolonnmästaren är ungotisk.

Från de produktiva gotländska verkstäderna har Bohuslän endast två exemplar: Hålda (Inlands Nordre h:d) med fyrpass-cuppa samt Tossene (Sotenäs h:d), en spiralvriden musselcuppa båda från 1200-t:s mitt eller senare hälft.

Ett unicum är funten från Skee, nu i St. H. M. (inv. 6327). Den är släkt med Danmarks berömda lejonfuntar från 1100-t., men tillhör dock genom sin form 1200-t.

Besläktade med gotländska fyrpasscuppor utan figurer omkr. 1240—80 äro följande: Mo (Bullarens h:d), Tegneby (Orusts Västra h:d).

Enkla kittelcuppor, som f. n. icke kunnat närmare grupperas, men som synas tillhöra 1200-t:s mitt eller senare hälft stå i följande kyrkor: Backa (V. Hisings h:d), Brastad (Stångenäs h:d), Bärfendal (Sotenäs h:d) med arkader och vågräta liljor, Hjærtum (Inlands Torpe h:d) med ungotiska palmetter, Romelanda (Inlands Södre h:d), Stala (Orusts Östra h:d), remmareform, Svenneby (Kville h:d), med arkader och vågräta liljor samt Västerlanda (Inlands Torpe h:d) med ringkedjor.

Av norsk Smaalenene-typ eller besläktade äro följande, som kanske tillhöra 1300-t.: Hogdal (Vette h:d), Lommelund (Vette h:d), Lur (Tanums h:d), Tjärnö (Vette h:d) och dopfuntsfoten från Dragsmark, nu i St. H. M. (inv. 10731).

Vi se att det övervägande antalet funtar visar mot 1200-t:s mitt och något senare. Mot samma tid, Håkan Håkansson, visa även de flesta och bästa bevarade träskulpturerna. Detta har varit en blomstringstid för kyrklig konst i landskapet, som även måste ha inneburit byggnadsverksamhet.

I Morlanda, Sanne och Hogdals kyrkor finnas enkla medeltidsfuntar i dåligt skick, som f. n. icke kunna bestämmas närmare.

Den märkligaste bevarade funttypen för oss tillbaka i en vida äldre tid. Det är Arnkils fyrkantiga dopkärl med dess vikingatidslika flät- och rankornamentik möjligen från omkr. 1050—1100, i Harestad (Inlands Södre h:d), Kareby¹ (Inlands Södre h:d), Norum (Inlands Nordre h:d) nu i St. H. M. och Resteröd (Inlands Fräkne h:d). Liknande dekor finns på två cylindriska funtar: Stenkyrka och Valla (båda i Tjörns h:d). Denna i landskapets s. del koncentrerade grupp tyder på kyrkobyggnadsverksamhet, kanske stavkyrkor, kanske även av sten. Ornamentiken på en lockhäll till en numera försvunnen gravkista från 1000-t. i Brastad (Stångenäs h:d) utförd i en stil liknande Arnkil-funtarna gör detta sannolikt.²

En något senare, romansk grupp utmärkes av komplicerade flätverksbårder överst på cuppan och därunder arkader i en vild, primitiv stil, något erinrande om gotlänningen Hegwald. De finnas blott i Röra³ (Orusts Västra h:d) och i Torsby (Inlands Södre h:d).

I fråga om Bohusläns kyrkor ha alltså följande iakttagelser kunnat göras:

1) En tidig nordisk-anglosaxisk konstverksamhet på 1000-t. och början av 1100-t., mest samlad i Tjörns och Inlands häraden.

2) En mera kontinental stil med absidkyrkor, 1100-t.

3) Stor kyrklig konstperiod vid 1200-t:s mitt och senare del, befrämjad särskilt av Håkan Håkansson. Därbland Thorbillus' verksamhet å Hisingen samt klosterbyggen i Dragsmark och Marstrand. Övergångsstil och unggotik.

4) Nya altarskåp och krucifix under senare 1400-t.

5) Predikstolar m. m. i början av 1600-t.

6) Omkr. 29 ny- eller ombyggda kyrkor av 1700-tals-typen.

7) Omkr. 54 mestadels helt nybyggda 1800-tals-kyrkor i växlande stilar.

8) Modern granitgotik i början av 1900-t.

9) Kapellbyggen av trä från 1900-t.

Den här försöksvis givna översikten är gjord för att rikta uppmärksamheten mot de viktigaste problemen och därigenom befordra deras snabbare lösning. Vi kunna dock endast genom detaljarbete kyrka för kyrka gradvis få säkrare visshet om förloppen. Ännu återstår ju den fullständiga undersökningen av flertalet kyrkor.

¹ Kareby inskr. se Montelius i Bidrag till kännedom om Göteborg och Bohusläns fornminnen och historia. Band 1, Sthlm 1874—79, sid. 443 ff.

² I Tjärby, Halland, finns en funt av samma fyrkantsform. Figurstilen är här lik Sighrafs och vissa 4-kantiga skånska t. ex. Svalövsfunten en mycket sen utlöpare av Arnkilgruppen. — Se H. Widéen. Några västsvenska gravmonument från medeltiden. I G. och Boh. Fornm. Tidskr. 1940, s. 71 ff.

³ Enl. Göteborgs Jubileumsutställnings katalog omkr. 1100. Dock enl. den krångliga flätningen snarare omkr. 1140 såsom Lisbjergantemensalet. Jfr. P. Nørlund, Gyldne Altre, Kjøbenhavn 1926, s. 73 ff.

BOHUSLÄN
VÄSTRA HISINGS HÄRAD

AV

JOHNNY ROOSVAL OCH SÖLVE GARDELL

Fig. 1. Kyrkan från n. ö. Foto 1935 i A. T. A.
Die Kirche von NO. The church from the N.-E.

SÄVE KYRKA

TRYCKTA KÄLLOR: IVAR RHEDIN, Säve kyrka. I Julhälsningar 1936. — IVAR RHEDIN, Några bidrag till Hisingens kyrkliga geografi och historia. I Julhälsningar 1928. — G. P. 20/4, 18/10, 19/10 1934. — G. H. T. 16/1 1934. — G. Trakten 5/10 1934. — H. V. 7/8 1934, samtliga behandlande restaureringen 1934.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: A. T. A.: grävningssrapport av S. GARDELL 15/10 1928; handl. ang. restaurering 1934, märk särskilt STIG ROTHS rapport ang. målningslager på altare och predikstol. — B. St.: ritn. till orgel av A. NYSTRÖM 1853; ritn. till arkiv och sakristbyggnad av A. C. PETERSON och CARL CRISPIN omarb. av FR. ECKERT 1898 (ej utfört); ritn. till nya bänkar av E. LALLERSTEDT 1902; förslag till kyrkogårdsutvidgn. av E. FRIBERGER 1933; restaureringsförslag av AXEL FORSSÉN 1934; ritn. till bårhus av samme 1937. — R. A.: E. D. handl. 1/7 1853, innehåller förslag till orgelfasad, plan och fasad av den gamla läktaren.

KYRKANS ARKIVALIER; LANTK.; RÅK. från 1793; St. PROT. från 1841; KR. PROT. från 1883; VIS.PROT. från 1755; husförhörslängd 1795—1824; stoldelningslängd 6/10 1745 (avskr.).

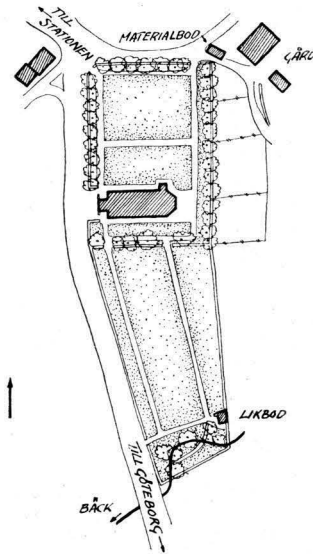
FÖRSAMLINGS-
HISTORIA

Fig. 2. Situationsplan. Uppmätt av S. Boëthius 1941.
Skala 1 : 3000.

Lageplan. Plan of situation.

Vid en eldsvåda i kyrkoherdebostället Trolleröd dec. 1874 förstördes många arkivalier bl.a. kyrkans Räk. från 1704—92, dop-, vigsel- och dödböcker från 1685, gällstämoprot. från 1730.

Säve församling har fram till 1600-t. omfattat även det område, som nu utgöres av Rödbo socken. Den första historiska underrättelsen om Säve församling finnes i en skifteshandling av 1354¹ utfärdad av ärkebiskop Olof i Nidaros, som omnämner några gårdar »i Hising i Siaffuar sokn».

Under medeltiden förefaller Säve socken ha varit ett självständigt pastorat, men efter reformationen framträder församlingen såsom annex till Björlanda. Pastoratet kallas i äldre handlingar för Björlanda² eller Hisings³ prästgäll men bär senare namn efter Säve, där sogneprästen bodde.

Genom Kungl. brev av den 15/3 1685⁴ förordnades »Siöhe eller Säfve församling» ett vara ett regalt 2 klass prebende åt förste teologie lektorn vid Göteborgs gymnasium, vilket beslut trädde i kraft år 1693. En ansökan om prebendets upphävande inlämnades av församlingen år 1705 men avstogs.⁵ Först genom Kungl. brev av den 20/3 och 1/11 1858 upphörde prebendet. Slutligen blev Backa socken, som alltsedan reformationstidevarvet tillhört pastoratet, skilt ifrån Säve genom Kungl. brev av den 3/11 1922, och Torslanda socken lades i stället till Säve pastorat.

Den medeltida kyrkans invigningsdag (men icke året!) är känd. Ty i Eysteins jordebok (s. 324) är för år 1388 antecknat såsom överskrift till det, som där nämnes om Säve kyrka, följande ord:

Sancti Olaii dedicacio jn crastino omnium sanctorum die sancti Machuti. Härav framgår, att kyrkan var invigd åt den hel. Olov såsom dess skyddshelgon samt att invigningen ägde rum den 2 nov. S:t Olovs namn är för övrigt även förknippat med en källa i Säve socken, som upprinner ur ett berg vid Bönneröd i närheten av kyrkan och som »fordom skall varit hällen i widskeplig wördnad»⁶, liksom så många andra Olofs-källor i Bohuslän. PEHR KALM nämner (s. 80), att över hundra dylika funnos i landskapet.

KYRKAN ligger på Kyrkeby gårdsägor. Detta bekräftas bl. a. år 1597 av biskop JENS⁷, som under sin visitationsresa från Kungälv till Säve fann »4. gaarde heder Kirckeby liggendis vdj en klasse paa den høyre haand, hoss huilcke gaarde wi haffde Søe kircke annex til Biørnelands kircke som er hoffuit kircke paa Hising, paa den venstre haand». Och från ett tingssammanträde i Öxnäs med menige allmogen den 22/2 1692 meddelades, att »så blef befumet, att Säfue kirkia ähr funderad på 3ne krono heman i Kirkiebys ägor.»⁸

Kyrkogården (fig. 1, 2) var i äldre tider, åtminstone i närheten av kyrkan, omkr. en halv m lägre än nuv. nivå. En utvidgning, åt ö., är av bevarade handlingar känd,

¹ D. N. II, s. 266, nr 326.

² JENS NILSSÖNS VISITATS., s. 13.

³ NILS GLOSTRUPS VISITATSER, passim.

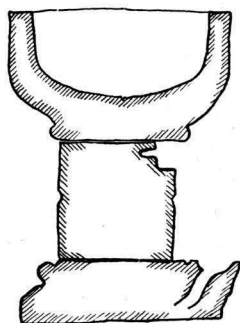
⁴ HIST. HANDL. 3, s. 212.

⁵ HIST. HANDL. 3, s. 207.

⁶ HOLMBERG, III, s. 468.

⁷ JENS NILSSÖNS VISITATS., s. 513.

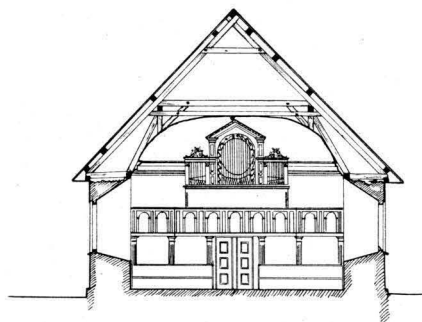
⁸ Västra Hisings härads dombok. II, 1687—96.

0 5 10 DM.

Fig. 3. Genomskäring av dopfunten. Uppmätt av A. Funkquist 1928, kompletterad av S. Boëthius 1941. Skala 1:20.

Schnitt des Taufsteins. Section of the baptismal font.

0 5 10 M.

Fig. 4. Tvärsnitt mot v. Uppmätt av A. Funkquist 1928, kompletterad av S. Boëthius 1941. Skala 1:300.

Querschnitt gegen W. Cross section towards the W.

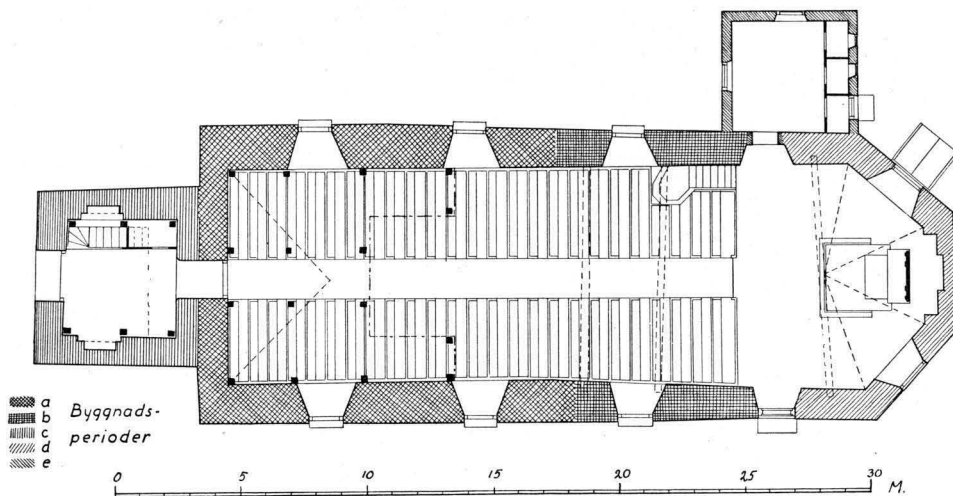

Fig. 5. Plan. Uppmätt av A. Funkquist 1928, kompletterad av S. Boëthius 1941. Skala 1:300.

Grundriss. Plan.

Fig. 6. Interiör mot ö. Foto E. J. Thorén 1934.
 Inneres gegen O. nach der Restaurierung 1934. Interior towards the E. after the restoration in 1934.

år 1880. Invigning $\frac{4}{12}$ 1881 »då första liket på den nya platsen skulle begravas enl. K. cirkulärbrevet den $\frac{13}{11}$ 1868» (enl. Domkapitlets skrivelse $\frac{20}{10}$ 1881).

Kyrkogården inhägnas av gråstensmur utan bruk, omlagd 1880/81. På en mindre sträcka har funnits gjutjärnsstaket av samma datum, numera ersatt med stenmur. Kyrkogården har vidgats 1936. De fyra ingångarna stängas av gjutjärnsgrindar. Dessförinnan funnos murade och välvda stigluckor enl. kontrakt 1759 med murmästaregesällen Anders Rothwall, som stod under fortifikationsmurmästaren i Göteborg Christopher Rancke och hade hans tillstånd att åtaga sig arbetet. Rothwall skulle »3:ne stycken kyrckjogårdsportar wid Säfwe kyrckja med sten upbygga och hwälfwa tre alner brede inwändigt med högd proportionerlig derefter, samt murarnas tjocklek förswarlig, och dem med takpannor täcka—» (LANTK.).

Läget för dessa stigluckor ses å en storskifteskarta för 1821 och en laga skifteskarta av 1830. En låg i s. ej långt från v. muren, en annan i v. och en tredje i ö.; dit ledde en nu obefintlig byväg.

År 1880 planterades almar längs kyrkogårdsmurarnas innersidor.

Fig. 7. Interiör mot v. Foto E. J. Thorén 1934.
 Inneres gegen W. nach der Restaurierung 1934. Interior towards the W.
 after the restoration in 1934.

Klockstapels byggande omtalas 1728 (LANTK.) 1742 var den »förfallen». När tornbyggnaden fullbordades år 1750, ansåg man »att klockstapeln inte kunde upphjälpas». — Ved- och kolbod uppfördes 1885, en tidigare vitmålad träbyggnad med tegeltak, numera grågrön. Bårhus uppfördes 1938.

Historien om kyrkobyggandet i Säve sönderfaller i skildringen av 1) den ännu bestående 1700-t:s-kyrkan, 2) den endast delvis bevarade närmast äldre kyrkan från 1671 samt 3) medeltidskyrkan, om vars byggnad visserligen intet är känt.

Inom 1700-tals-kyrkan är långhuset till ungefär två tredjedelar medeltida. Koret, (varmed vi nu mena blott den del, som ligger ö. om bänkkvarteren) byggdes, i sammanhang med den ö. delen av nuvarande långhuset, fr. o. m. 1729, tornet 1746—50 (fig. 1, 5). Sakristian är ny, byggd av tegel 1934. Kyrkan saknar egentlig sockel. En imitation i kalkbruk och cement pålades 1902.

Långhusets fönster äro nu rundbågiga med vita träbågar. 1728 funnos på det då ännu icke förlängda långhuset 2 fönster i s. Man beslöt att upptaga 2 nya i n. Karmarna målades 1737 blågrå innantill och bruna utantill (i kyrkans alla fönster). Inga

1700-TALS
KYRKANS
HUVUD-
DELAR

1700-TALS-
KYRKANS
LÅNGHUS

spår av portal ha iakttagits å långhusets längdsidor. En ingång har alltså sannolikt funnits i v., redan innan tornet tillbyggdes. — Det tegelklädda yttertaket är valmat åt ö. Nybyggt 1902, (se ST. PROT. 1901) torde det upprepa äldre form från omkr. 1729. Till dess att tornet byggdes 1746, torde taket ha varit valmat även i v., (eftersom in- nertaket var valmat), se nedan s. 9. Ett par på 1800-t. upptagna vindskupe-liknande takfönster i v. ge ljus åt läktaren.

Golvet är av sten, i bänkkvarteren av trä. 1730 lades trägolv överallt, 1736, 1843, 1902 omtalas stengolv.

Det inre är täckt av trätunnvalv med profilerade lister i anfangen och hjässlinjen. Den del av kyrkans nuvarande innertak, som tillhör det som urspr. var långhuset, sträcker sig från v. räknat ungefär fram till det tredje långhusfönstret, där en söm är synlig. Detta valv byggdes 1696 av timmermannen Erik Sifwersson (LANTK.).

1700-TALS-
KYRKANS
KOR

Det nuvarande tresidigt slutna koret utgör en 1901 beslutad förstärkning, delvis ny uppmurning av östligaste delen å den 1729—30 byggda förlängningen. Före 1934 funnos tre fönster i ö. (urspr. blott 2, i stället för det mellersta fanns nämligen till 1904 en nisch) och ett i n. (slutlig form 1902) samt en s. ingång med litet fönster. 1934 blev öst- ligaste fönstret tillmurat. Arkitekten var 1902 Adrian Peterson. Korgolvet markeras sedan 1902 genom ett trappstegs förhöjning. Det är nu belagt med kalksten, före 1934 med svarta och vita cementplattor = »viktoriaplattor». — Då koret tillkom i sin nu- varande plan 1729, skedde det som sagt i anslutning till den ovan omtalade förlängningen av långhuset. Det för både förlängningen och det egentliga koret gemensamma träval- vet byggdes 1734 och formades såsom en omedelbar fortsättning av det 1696 uppförda långhusträvalvet. Valvets mästare Sifwer Erichsson på Näset torde ha varit son till långhusvalvets mästare.¹

TORNET

Tornets nedre del är vapenhus och byggdes — av gråsten — 1746 (ST. PROT. och årtal i ankar slut) med portaler i n. och i s. Dessa båda äro nu igenmurade, den s. före 1885, den n. 1902. Detta år upptogs den nu befintliga v. ingången. I vapenhuset rymmas nu uppgång till orgelläktaren, som före 1902 beträddes från långhuset, ny trappa byggdes 1934. 1750 uppfördes tornets övre våningar av trä. De äro ut- väändigt brädklädda och sedan 1800-t:s senare del vitmålade, tidigare rödmålade. Torn- byggnaden avslutas av en karnisformad huv, uppförd sannolikt 1859—60, sedan 1902 täckt med zinkplåt, dessförinnan med ekspån. Å vindflöjeln läses: ¹⁷⁵⁰IAS.

SAKRISTIA

Egentlig sakristia saknades intill 1934. Ritningar till sakristibyggnad uppgjordes redan 1897 av arkitekterna Adrian Peterson och Carl Crispin, gillades av K. Maj:t 1898 och antogos av församlingen men kommo aldrig till utförande. Som sakristia an-

¹ Kontraktet föreskriver, att »gaflen i det gamla hwallfwet kommer at nederbrytas så långt, at det kan bli likformigt med nedre kyrkans hwall, då hela längden sedan blifwer 30 alnar, som å nyo kommer at hwallwas.» (LANTK.) Det nybyggda är dock i verkligheten icke mer än omkr. 14 m. eller omkr. 25 alnar.

vändes tidigare utrymmet mellan altarpupp-satsen och ö. korväggen, vilket rum under gudstjänsttiden avbalkades med ett rött förhänge.

Centraluppvärmning med varmluft infördes 1914, med varmluftskammare under korgolvet i n.ö. Värmeapparater hade dessförinnan anskaffats 1897 och 1902.

Två av korfönstren ha glasmålningar, utförda 1902 efter kartonger av artisten K. R. Callmänder i Göteborg. I det n.ö. framställdes den sjunkande Petrus (Matteus 14: 31), i det s.ö. Kristus med ett lamm i skötet (Joh. 10: 11). (Fig. 8).

Tunnvalvet är genom ornamentala bårder uppdelat i 12 stora fyrkanter med figurmålningar, anordnade i scener mitt emot varandra (fig. 6, 7); gammaltestamentliga scener å s. sidan och nytestamentliga å den n., dessutom 2 större gavelfält i v. och ö. Anordningen i typer och prototyper härleder sig ytterst från medeltiden¹, men av här förekommande prototyper äro icke alla de av traditionen vanligen utbildade.

Målningarna 1—8 äro utförda å det äldre tunnvalvet av mästern Christian von Schönfeldt² 1704. De framställa på det sneda valmade fältet längst i v. paradiset med 1) skapelsen och 2) syndafallet. Därefter följa på s. sidan tre gammaltestamentliga scener: 3) Isak offras, 4) Jonas utspys ur valfiskens gap, 5) Elias' himmelfärd, (fig. 9) samt på n. sidan tre nytestamentliga: 6) Kristi födelse, 7) Getsemane, 8) Golgata. Målningarna äro daterade såtillvida, att Jonasbilden har å nedre bården ordet ANNO och Getsemanebilden årtalet 1704. Kontraktet (LANTK. 1704 ²/₆) innehåller att Schönfeldt »skall måhla heela Taket i kyrckian uthi åtta fördellning:er af dee der till uthsedde Bibliske Historier med fullkommel, beläte och wed hängiande zierlige Mählningar, och dett alt medh

Fig. 8. Den gode Herden. Glasmålning av K. R. Callmänder 1902. Foto S. Gardell 1928. Der gute Hirt. Glas- The good Shepherd. malerei. Glasspainting.

¹ Jfr OTTO SYLWAN i Antiqvar. Tidskr. XIV, s. 21 ff.

² Christian von Schönfeldt är under 1700-t:s förra del västkustens mest kände kyrkomålare och har varit verksam i de flesta bohusslänska kyrkor. Han var av tysk adlig börd och hade börjat sin bana i Göteborg som lindansare, innan han grep till pensel och palett. En tid var han bisittare i målareämbetets skrå. Sedan flyttade han till Uddevalla, där han dog 1742, åttio år gammal. Se även H. HEGARDT, Västsvenska kyrkotakmålningar, s. 134 f, där hans arbeten i Bohuslän förtecknats.

Fig. 9. Elias' himmelsfärd. Takmålning i långhuset av C. von Schönfeldt 1704. Foto E. J. Thorén 1934. Elias' Himmelfahrt. Deckenmalerei im Langhause. The Ascension of Elijah. Ceiling-painting in the nave.

fyra Öhllio fergier, som han Mester Schönfeldt siälf äger förskaffa och släppa till». Efter fullbordad målning kvitterade Schönfeldt för detta arbete jämte en läktarmålning 210 daler silvermynt den 20 dec. s. å. Dessutom gavs »een Rickzdahler för ferg Rifningh» åt målaregesällen, den sedermera kände göteborgsmålaren och riksdagsmannen Alexander Fox.¹ Såsom förebilder till scenerna 3—8 har Schönfeldt använt kopparsticken i Lüneburgsbibeln av år 1672.²

Målningarna å det senare lagda tunnvalvet äro gjorda av göteborgsmålaren mästare Johan Ross³ och betecknade på Jakobsbilden och uppståndelsen med »ANNO» och

¹ Han har bl. a. målat altartavlan i Nödinge k:a, Ale h:d, Västergötland och även takmålningarna där på 1730-t. Se HEGARDT, Västsvenska kyrkotakmålningar, s. 116, 128.

² Biblia, Das ist: Die gantze H. Schrifft Alten und Newen Testaments . . . Lüneburg 1672. Denna berömda bibel kallas i Tyskland också »Sternsche Bibel». Förebilderna till målningarna 3, 4, 6—8 äro tecknade av Mattias Scheitz (s. 13, 104, 40, 35, 75) och till 5 av G. A. Wolfgang (s. 179). Förebilden till himmelsfärden är stucken av A. Blotelingh (Amsterdam) (s. 60).

³ JOHAN ROSS, målarmästare i Göteborg 1737, död 1767. Förteckning över hans många arbeten finnes hos HEGARDT, Västsvenska kyrkotakmålningar, s. 134.

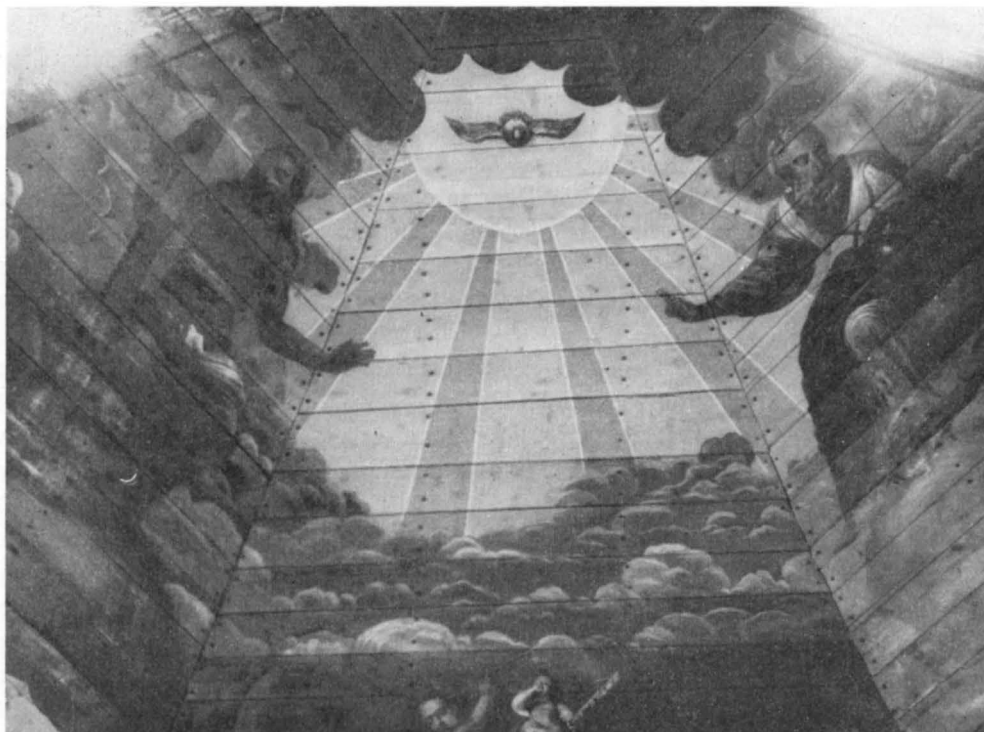

Fig. 10. Treenigheten. Takmålning i koret av J. Ross 1737. Foto E. J. Thorén 1933.
Die Dreieinigheit. Deckenmalerei im Chore. The Trinity. Ceiling-painting in the choir.

»1737». De framställa på s. sidan tre gammaltestamentliga scener: 9) Moses upptages av Faraos dotter, 10) Jakob brottas med ängeln, 11) Moses upphöjer kopparormen; på n.-sidan tre nytestamentliga: 12) gravläggningen, 13) Kristi uppståndelse, 14) Kristi himmelfärd. Slutligen är i det ö., trefasade fältet ovanför altaret Treenigheten (fig. 10) skildrad. Gud fader med korsglob i n., Sonen med korset och över dem båda i ö. fallet svävar den Helige Andes duva, från vilken en sol ses rikta sitt strålknippe ned mot altarets plats. Detta fält har alltså ett direkt sammanhang med kyrkans inredning och med liturgien. Kontraktet med Ross hade ingåtts redan $\frac{1}{8}$ 1735 (enl. LANTK. 1738). Enl. detta åtog han sig att utföra målningar i »then för några åhr sedan upbyggde dehlen fram utj choret», och dessa skulle företagas »med god och upriktig oljefärg med samma slagz historier som nu finnas utj storkyrkan.» Av Ross' målningar går himmelfärdsbilden tillbaka på motsvarande kopparstick i Lüneburgsbibeln av år 1672. De till ö. delen av tunnvalvet svarande förankringsbjälkarna äro dekorerade med bladornament i vitt och rött. De v. förankringsbjälkarna målades 1704 av mästern Christian von Schönfeldt och de ö. 1737 av Johan Ross. I senare tid voro de vitstrukna, men den äldre färgen framtoogs på nytt av målaren Alfred Berg år 1892.

ÄLDRE TAK-
MÅLNINGAR

Även det äldre kortaket, som revs 1729, var utsmyckat med målningar.

Den 1704 utförda målningen av Schönfeldt i gamla långhuset har beskrivits s. 9 f. Även korets tunnvalv var prytt med målning, men av äldre dato. 1704 säger nämligen (LANTK.), då långhustaket skulle målas, att »uthi Säfwe kyrckia under Chor Taket finnes anlagt een wacker Måhlning, som för een Rund Tijd sedan ähr förfärdigatt». Antagligen utgjordes framställningen av figurmålningar, enär församlingsborna i samma skrivelse göra »een ödmiuck ansöckningh dett dem må förunnas att få een wacker Mållningh äfwen wäll under siälfwa kyrckio Taket, till een Lijckheet medh Chortaket, emedan kyrckian har medell till een sådan mållnings bekostnadt och detta Gudz Huus prydnatz fullförande.»

DEN GAMLA
STENKYRKAN
FRÅN 1671

Det urspr. långhuset var före 1729 endast omkr. 14,9 m. långt d. v. s. 50 sv. fot (= 14,85 m) eller 45 grek. fot (också = 14,85 m). De vid grävning 1928 av förf. iakttagna skarvarna ligga på s. sidan 14,90 på n. sidan endast 14,10 m från s.v. resp. n.v. hörnet. Vid rivning av långhusets ö. gavel 1729 har man alltså i n. rivit bort n.ö. hörnet men i s. sparat det s.ö. Bredden är omkr. 11,7 m d. v. s. 40 sv. fot (= 11,88 m) eller 35 grek. (= 11,55 m). H. till taknocken är nästan = B., omkr. 11,3 m. Till detta ansluter nu omedelbart den 1729 gjorda förlängningen. I dennas ställe sågs före 1729 ett kor, som var 6 svenska alnar kortare än vad nuvarande kyrkan räcker i ö., om vi få lita på ordalagen i kontraktet med murmästare Pihl¹ ^{28/11} 1728 (infört i LANTK. 1730). Utöver gamla långhusets 14,90 eller 50 sv. fot eller 45 grek., skulle kyrkan då mätt 11,72 m eller omkr. 40 sv. fot (= 11,88 m) eller 35 grek. (= 11,55 m). Kyrkans nuvarande totala L. utom tornet är nämligen omkr. 30 m alltså omkr. 100 sv. fot. Om man därifrån drager 6 sv. alnar eller 12 fot d. v. s. 3,57 m, återstår omkr. 26,43 m = 88 sv. fot (= 26,73 m) eller 80 grek. (= 26,4 m). Det gamla koret såges i kontraktet vara »mörkt, trångt, förfallet». Vi föreställa oss alltså detta kor något smalare än långhuset med absid i ö.

Omräkningarna av metermått visa, att gamla kyrkan likaväl kan ha byggts med grekiskt mått, vilket ofta förekommer under medeltiden, som med svenska, vilka kunna tänkas använda efter Roskildefreden. Däremot passa icke de danska eller norska fotmått (å 31,4). Att döma av dessa iakttagelser skulle byggnaden tillkommit antingen under medeltiden eller senare än 1658. Om vår ovan gjorda förmodan om en absid är riktig, avgöres frågan till förmån för medeltiden, senast 1200-t:s förra hälft. Den bevarade funten gör just det sistnämnda datum i viss mån troligt.

Härmed står den gamla kyrkan framför oss i den gestalt hon hade omkr. 1704. Vi ha icke tillräckliga hjälpmedel för en rekonstruktion av det medeltida tillståndet i andra delar än planen. De jämna tiotalen av grek. mått tala för detta slags mått och alltså för medeltida datum. Angående muröppningar ha vi redan lärt, att långhuset hade 2 fönster i s., en ingång i v. och att inget spår av s. ingång iakttagits. Om muröppningar i gamla koret är intet bekant.

¹ ANDERS PIHL, murarmästareälderman, har arbetat i ett flertal bohuslänska kyrkor. Hans boupteckning är daterad ^{23/11} 1753.

Fig. 11. Altaruppsats från 1671—75. Foto E. J. Thorén 1934.
Altaraufsatz vom 1671—1675. Altarpiece from 1671—1675.

Yttertaket var, såsom vi ovan sett, åtminstone 1696, valmat i v. Det är ovisst huruvida även ö. gaveln var valmad. Kanske innebar det urspr. tillståndet verkliga, lodräta rösten av trä? Taken å hela gamla kyrkan voro av tegel. I LANTK. 1696 omtalas 100 stycken taktegel i samband med en stor reparation. 1694 »betalades muremästaren, som (med kalk) understrukt choret och stora kyrkiotaket» (LANTK.). Korets inre var sedan 1671 täckt med ett trävalv. Det talas då om en »Rundehl eller hwalffningh i choret med sparrewercker och 5 boogar» (LANTK.). Detta tak synes att döma av de här nedan givna uppgifterna om takmålningar ha varit förebild för det i långhuset 1696 byggda, här ovan beskrivna (ännu bibehållna). Vi föreställa oss alltså interiören täckt av två tunnvalv, ett i koret och ett i långhuset, båda valmade i ytterändarna.

INREDNING
OCH LÖSA
INVENTARIER
(Gemensamt
för de 3 avdel-
ningarna av
kyrkobyggets
historia.)

Det mesta av det som här skildras gör tjänst i nuvarande kyrkan, men stammar till stor del från äldre skeden.

Det nuvarande altaret är i huvudsak från 1729. Angående gamla kyrkan veta vi, att ett »nytt altare» omtalas 1671 (LANTK.)

Altarringen är sedan 1934 rektangulär i plan och har form av en skärm. Äldsta omtalade (i gamla kyrkan) var en »rundehl», byggd 1671. En ny »altaredisk» byggdes 1730 av Martin Zimmerman¹ och målades 1737 av Johan Ross med »brun färg och ljusa lister» (LANTK.). Först var den halvcirkelformad i plan och gjord av svarvade trädockor, marmorerade i rött och grågrönt, klädd med röd plysch. Den omkläddes »med blått vallmar» 1815 och med »blått moiré» 1834.

Altaruppsats (fig. 11, 12) av skulpterat trä från 1671 (LANTK.), målad enl. inskr. 1675. Bland skulpterade delar märkas överstyckets smidiga broskornament, dess bilder av Moses och Aron, en basunblåsande ängel samt en oval relief med uppståndelsen, utförd efter ett holländskt kopparstick av Magdalene de Passe.² I corpus ses bilder av evangelisterna: Matteus, Markus, Lukas, Johannes, vilka tjäna som kolonnskåft mellan fyrkantiga plintar och kompositakapital. Skulpturen liknar den i altaruppsatserna i Valla av 1663 (Tjörns härad) och Brastad av 1669 (Stångenäs härad). Enl. Karling, Hans Swant, skulle mästaren vara en Göteborgsbildhuggare med detta namn. Tidigare har Marcus Jäger nämnts. Evangelistbilderna flankera en målad framställning av nattvarden, på duk, märklig därigenom »att Kristus är iklädd en prästkrage av svensk typ» (Stig Roth, brev i A.T.A.). Detta är retablets urspr. mittparti. Senare, (1675?) fästades ovanpå denna en ny nattvardsmålning, som återgår på Mathias Scheitz' kopparstick i Lüneburgsbibeln av 1672. Den sistnämnda flyttades 1934 till sakristian. Retablet i dess helhet konserverades 1934 av konservatorn Sven Gustafsson, Göteborg, efter en undersökning om de gamla färglagren av fil. lic. Stig Roth. Urspr.

¹ JOHAN MARTIN ZIMMERMAN, snickaremästare, f. 1690 och död på 1750-t. Tillhörde en gammal hantverkarssläkt, son till snickareäldermannen J. M. Zimmerman och dennes hustru Margareta Jäger.

² MAGDALENE DE PASSE härstammade från en holländsk kopparstickarfamilj, f. omkr. 1600 i Köln, död i Utrecht 1638, var en framstående landskapsgravör, som på ett förträffligt sätt återgav arbeten av A. Elzheimer, R. Savery, A. Willaertz m. fl.

Fig. 12. Nattvarden, altaruppsatsens mittparti. Foto E. J. Thorén 1934.

Das Abendmahl, centrale Malerei The Lord's supper, central painting of the altarpiece.

färgen visade sig vara svart och röd, trol. av 1675 enl. målad inskr. År 1761 skedde, enl. inskr., en nymålning, »i gråvit huvudton med lätt marmorering i rött och blått» (Roth) — det är denna som nu konserverats. Därövan låg en målning i vitt och guld, troligen från 1825 samt en i brunt, gult m. m. från 1892. De gamla bibliska inskr. ha kvarlämnats. Restaureringar äro dessutom kända 1730 av Sifver Erichsson och 1877.

Oljemålning på väv, framställande protestantismens seger över katolicismen (fig. 13). Protestanterna anförda av Luther ha lagt en bibel på sin vågskål, vilken väger tyngre än katolikernas, vilka under påvens ledning lagt nattvardskärl, rosenkrans m.m. på sin vågskål. Under bilden citat ur Karl XII:s bibel: Daniels bok: 5 kap., v. 24 och 27. Dim. 74×88. 1700-t. Nu i sakristian.

Ett par nummertavlor vid de främre bänkraderna, köptes 1857 hos Cornelius Lång i Göteborg.

Predikstolen är skulpterad samt marmorerad i grågrön färg i likhet med altartavlan (fig. 14). Korgen prydes av statyetter med därunder målade namn: Johannes, Christus, Petrus och Jacobus. Trappan har enkelt skrank. Ljudtaket är blåmålat med skära molnmassor och hängande skulpterad duva. Omkr. 1700. Vid restaureringen 1934 konstaterades målningsslager lika retablets, varvid den ljusa 1700-t:s-marmoreringen konserverades. Christian von Schönfeldt »anströk Predikestohlen» 1704 (LANTK.), vilket antagligen är dess tidigaste målning. År 1737 åtog sig Johan Ross, att med brun färg och ljusa lister måla »skrankverket» vid predikstolen, alltså icke själva predikstolen. År 1825 ommålades denna av Carl M. Bruhn och 1877 av J. P. Wikström (RÄK.) Sista renoveringen omtalas 1892.

Timglas av grönaktigt glas i ställning av förgyllt trä och smitt järn, fäst vid predikstolen.

Korstolar, 3 st., »med galler försedda», funnos 1830 (INV.) men äro nu försvunna. — År 1737 uppdrogs åt Johan Ross, att »the uti choret stående 4 stolarne skola med blomsterwerk målas utj fyllningarne och bruna lister» (LANTK.).

Präst- och klockarestolar, nu försvunna, skulle likaledes av Johan Ross år 1737 »med brun färg och masurfärg uti fyllningarne anstrykas» (LANTK.).

Skriftestol, nu försvunnen, säges tvenne snickare ha förfärdigat till kyrkan år 1671 för 12 daler silvermynt (LANTK.). — Brudstol omtalas tidigast i Inv. 1757 och senast i Inv. 1880.

Bänkkvarteren (fig. 6, 7) äro ombyggda 1934, grå utantill, gråröda inuti. Tidigare öppna, brunmålade, gjorda 1902 efter ritning av Erik Lallerstedt.

De äldre bänkarna, tillverkade 1695 och 1730 samt målade 1737 och 1825, såldes 1902 på auktion¹.

Läktaren i v. byggd 1853 har framspringande flyglar längs s. och n. murarna. Läktaren (fig. 4 och 7) har 17 spegelfält med bildframställningar, av vilka sannolikt 13 pannåer tillhört en äldre läktare. Apostla- och profetnamnen å ramverket kunna icke vara utförda tidigare än 1853, vid vilken tid antagligen även fyra av läktarspegelarna målades. De 13 övriga spegelfälten däremot synas vara målade redan 1704 av Christian von Schönfeldt och ha i så fall urspr. tillhört den gamla läktaren, som nedrevs 1853. All målning rengjordes 1934.

Den äldre läktaren, som antagligen uppbyggdes vid 1700-t:s början, målades av Christian von Schönfeldt 1704 (LANTK.). Enl. 1830 års Inv. föreställde målningarna »frälsaren, några apostlar och profeter». En ritn. (i R.A.) av denna läktare, gjord före dess nedrivande 1853, visar att den varit bruten samt försedd med 13 spegelfält.

¹ Äldsta kända stoldelningsinstrument, av vilken en avskrift ännu finnes i behåll, upprättades $\frac{6}{10}$ 1745 och »confirmerades» av tingsrätten $\frac{10}{2}$ 1747. En annan bänkdelningslängd fastställdes av tingsrätten $\frac{20}{6}$ 1817. Ännu så sent som 1898 fanns bänklängd i kyrkan.

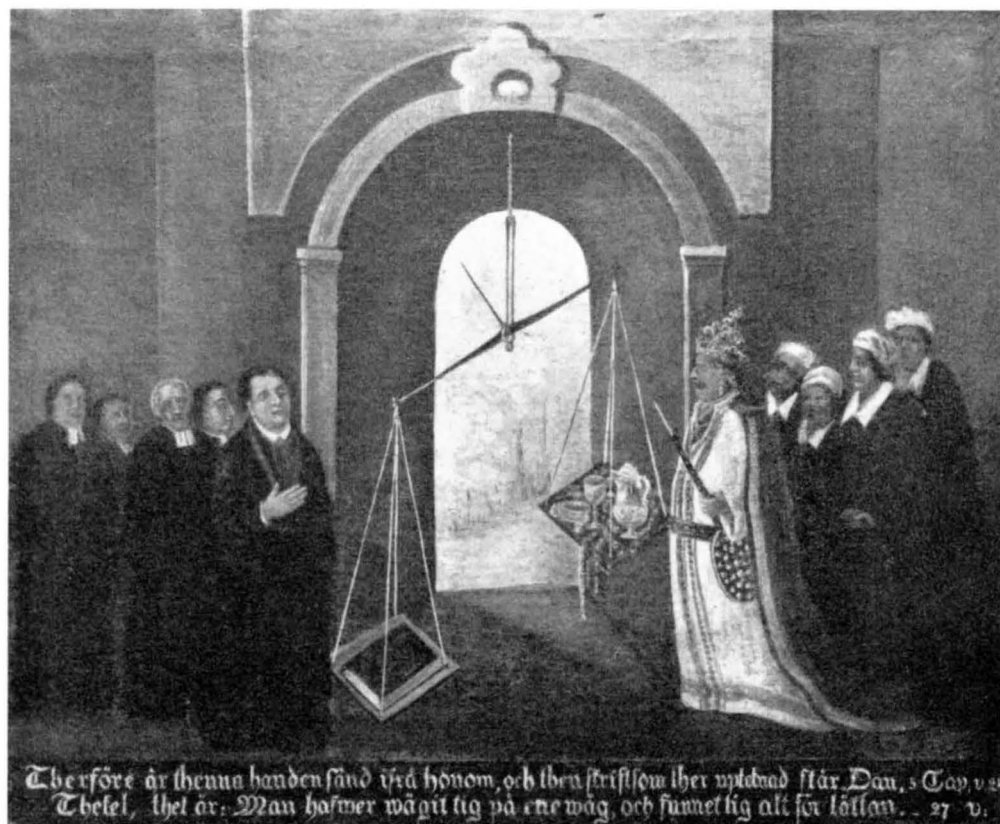

Fig. 13. Protestantismens seger över katolicismen. Oljemålning, 1700-t. Foto O. Thulin 1942.
 Der Sieg des Protentantismus über den Katholizismus. The victory of Protestantism over Catholicism. Oil-painting. 18th cent.
 Ölgemälde. 18. Jahrh.

År 1730 synes Martin Zimmerman ha utfört någon tillökning av läktaren med bl. a. trappor, läktarbänkar och stödjepelare. Med Johan Ross avslöts kontrakt år 1737, att »the nyss uppsatte pelarne under läktaren skola målas lika med them andra» (LANTK.). Orgelverk uppsattes 1853.

Dopfont, av täljsten, huggen i tre block, motsvarande cuppa, skaft och fot, har sin plats vid s. sidan av koret (fig. 3, 15). H. 82, Diam. 59. Dj. 23. Uttömningshål saknas. Å skaftets övre del är en urtagning, varifrån ett hål är borrar i vågrät riktning, troligen en anordning för en reparering. Cuppan prydes av en ranka i låg relief. I foten ses en skålformad fördjupning med avloppshål. Droppskålens yttersidor äro täckta av mot varandra ställda reliefblad. Skålens urspr. uppgift är att mottaga det från det döpta (alltså enl. äldsta bruket helt neddoppade) barnet drypande vattnet. Samma inrättning finnes även i Björlanda. Dylika sidwärts och lågt ned belägna piscinor finnas

Fig. 14. Predikstol omkr. 1700. Foto E. J. Thorén 1934.
Kanzel um 1700. Pulpit about 1700.

s. 55 f och J. ROOSVAL, *Die Steinmeister Gottlands*, Sthlm 1918, s. 189, pl. 63, 1. Calcarius är även utförligt behandlad av RAGNHILD STRÖMBOM i *Konsthistorisk Tidskrift*, 1942, H. 4.

flera i den engelska funtkonsten. Sävefunten kan sammanställas med Hanhalsfunten i Halland, vilken daterats till omkr. 1225—50 och med den gotländske pseudonymen Calcarius¹, särskilt funten från Njutångers kyrka nu i Enångers kyrkomuseum. Rankan på denna cuppa upprepas i förenklad form här. Men i stället för huvudet varur rankorna utväxa, ses i Säve en blank yta. Funten tycks ha blivit såld, innan detta svårare parti blivit färdighugget. Antagligen utförd av Thorbillus. Han har signerat funten i Rolfstorp i Halland.

En strålsol, av förgyllt trä, med duva, vilken nu hänger under predikstolshimlen, var före 1934, såsom erinran om Kristi dop enl. Matt. 3: 16 upphängd över dopfunten. Omtalas tidigast i Inv. 1830.

Dopfat, av mässing, på funten enl. inskr. skänkt 1647. — Dopbäcken, numera försvunnet, omtalas i Inv. 1692 som ett »litet mässingsbäcken». — Dopskål, av silver, invändigt förgylld med spår av utvändig förgyllning (fig. 16). De två handtagen ha form av bevingade drakar. På skålens tolv faser äro Kristus och elva apostlar graverade, omgivna av ramverk med broskornament och

¹Jfr J. ROOSVAL, *Dopfuntar i Statens historiska museum*, Sthlm 1917,

Fig. 15. Dopfont av täljsten omkr. 1230—50 av Thorbillus. Foto i A. T. A. 1923.

Taufstein aus Topfstein um 1230—50 von Thorbillus. Baptismal font of pot-stone about 1230—50 by Thorbillus.

apostlanamen. Kristusbilden bär överskriften SALVATOR MUNDI (Världens frälsare). Mattiasbilden har som attribut en vinkelhake som egentligen är aposteln Tomas' kännetecken. I skålens inre finnes graverad inskription: HINRICH SCHNEKLODT CHRISTINA H.LMAN ANNO 1692. Inuti skålen dessutom stämplor: 1) HR (= Henrik Reimers), 2) krönt z-liknande tecken (= Norrköping). H. (handtagen oberäknade) 13,5. Diam. 25. Handtagens H. 11. Dopskålen, som väger 96 lod (Inv. 1876) torde först på 1780-t. ha kommit i kyrkans ägo, ty den omtalas tidigast i Inv. 1789, där det heter, att den »brukas vid döpelseakten och säges vara tillhandlad av gåvomedlen.»

Bland nattvardssilver märkas kalk med patén, enl. stpl och inskr. omgjord 1810/1811

av J. Malmstedt, Göteborg; en oval oblatask med på locket graverade bladrankor. Enl. stpl av Abraham Wirgman, Göteborg 1717.

Bland uppgifter om äldre, nu försvunna sockenbudskalkar, märkes en »af porcellaine» inköpt 1781 för 8 sk.

Kyrkans skrud är från nyare tid. Bland uppgifter om äldre, nu förlorade textilier märkes, att 1692 funnos två altardukar, »een af hollandz lerftt alldeles ny» (Inv.). 1830 nämner Inv. »en vit duk till altaret av Cambrige». År 1692 ägde kyrkan »1 lijtet violet trips kläde under kalck och disk på alltaret» samt »1 hollandz lerfftz dito öfwer kalck och disk» (Inv.). År 1757 fanns »1 brunt silkes kalck kläde». — Ett »nyt crucifix till en ny mässehagel» inköptes 1671 för 18 dlr smt. Denna mässhake kallas i Inv. 1692 för »een äldre gröhn» och år 1757 för en »mässhake af grönt sammet», och skruden säges sistnämnda år ha »ett grönt silkesband till bälte». — År 1692 skedde utbetalning för en »mässehaake med des tillbehör.» Denna kallas i Inv. s. å. för »een ny, brun violet» och säges 1757 vara »af blomerat sammetsplys med silfvergaloner kring kantran».

Kyrkvaktarrock omtalas 1749. År 1767 är »kyrkwäktarens kapräck upbränd i wädelden i kyrckan» (Inv.). Sista gången man köpte blått »hwallmar till en stöteräck» var 1778.

Ett skepp, nu försvunnet, inköptes 1785 för 2 riksdaler av drängen Lars Andersson. Skeppet omnämnes sista gången i Inv. 1830. Märk att detta köptes, alltså icke tillkom som votivgåva!

Ståndur, med fodral, »köpt för gåfwomedlen» för 150 dlr år 1761 (Inv. 1767), och enl. urtavlan gjort »af Nils Rising i Götheborg». Redan 1726 skänktes en vacker klocka.

Likbår fanns 1692 (Inv.) och 1801 funnos fyra stycken. År 1818 inköptes »2 likbårar i de gamlas ställe för 4 dlr 2 sk. 8 r.» Samtliga bårar äro nu försvunna.

Straffstock, »och et lås dertil» inköptes 1691 (LANTK.). En ny »kyrckkiöstäck» förfärdigades 1704. — Skampall, »at skämas på», omnämnes 1692 (Inv.) och sista gången 1801.

Kyrkvaktarstav omnämnes i Inv. 1757 och 1767 och synes tidigt ha kommit ur bruk.

Klot, av trä, skänktes 1740 till kyrkan »af hederlige mannen Sifwer Ericksson på Näset» (Inv. 1757). Omtalas sista gången i Inv. 1801. Även OEDMAN (s. 136) omnämner klotet med orden, att »Så har ock en hederlig Bonde Sigvart Erickson på Näset förärt en stor förgylt knapp, som hänger bak i kyrekan under Biälcken 1740.» Detta föremåls betydelse är ökänd.

Av ringklockorna är storklockan gjuten av Olof Öhrn i Göteborg 1725. Lillklockan göts 1768 av Abr. Wetterholtz och omgöts 1904 i Stockholm.

Fig. 16. Dopskål av silver från 1692. Foto i A. T. A. 1923.
Silbernes Taufbecken, 1692. Baptismal bowl of silver, 1692.

SAMMANFATTNING AV SÄVE KYRKAS KONSTHISTORIA

I. Nuvarande kyrkans v. del utgör en medeltidskyrkas långhus; dess urspr. kor var smalare och hade möjligen absid. Dopfunten (fig. 3, 15) av täljsten, bohuslänskt arbete av mästare Thorbillus omkr. 1230—50 vittnar om att denna kyrka funnits redan vid en dylik tidpunkt, kanske också ännu tidigare.

II. Före 1696 fanns i koret trävalv med målning. I långhuset byggdes trävalv 1696 och målades 1704 av Christian von Schönfeldt (fig. 9). Altarpopsats med bildhuggeri i trä troligen av en mästare Jäger 1671 (fig. 11). Predikstol omkr. 1700. Läktare med målade bröstning 1704. En dopskål av silver (fig. 16) är daterad 1692, men har troligen först på 1780-t. kommit i kyrkans ägo.

III. År 1729 byggdes, efter gamla korets rivning, det nuvarande tresidigt avslutade koret (fig. 1, 5). Dess trävalv målades 1737 av Johan Ross (fig. 10).

IV. År 1746—1750 byggdes tornet, som skulle tjäna till vapenhus samt ersätta förut befintlig stapel.

V. Delvis nymurning av koret 1902, samtidigt ny bänkinredning. Centralvärme 1914.

VI. Sakristia 1934; samtidigt framtagning och konservering av äldre färg på altartavla, predikstol m. m., bänkkvarteren ombyggdes.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Aus mittelalterlicher Zeit ist der westliche Teil der jetzigen Kirche beibehalten (Abb. 1, 5), doch ohne irgend ein ursprüngliches Detail. Wir vermuten dass hierzu ein schmalerer ungefähr quadratischer Chor gehörte, mit einer Apsis geschlossen. Ein mittelalterlicher Taufstein ist beibehalten (Abb. 3, 15),

westskandinavische Arbeit vom Meister Thorbillus nach gotländischem Muster aus 1230—50. Die Cuppa mit Spiralranken in Flachrelief geschmückt, der Fuss mit einem durchgehenden Ausgusskanal versehen, zur Aufnahme des von dem Täufling triefenden Taufwassers. Der Taufstein bezeugt das Dasein der mittelalterlichen Kirche in der ersten Hälfte des 13. Jahrh., vielleicht auch von älterem Datum.

II. Vor 1696 besass der Chor ein hölzernes Gewölbe mit biblischen Malereien. Davon ist nichts erhalten. Im Jahre 1704 bekam das Langhaus ähnliche innere Bedachung mit Malereien von Meister Schönfeldt in Gotenburg. Sein Werk ist noch in der jetzigen Kirche beibehalten (Abb. 9). Der Altaraufsatz (Abb. 11), wo die gute Schnitzarbeit wahrscheinlich von einem Meister Jäger herrührt, wurde 1671 aufgestellt. Die Kanzel um 1700 (Abb. 14), die Westempore 1704 (Abb. 7). Eine schöne silberne Taufschale ist 1692 datiert (Abb. 16), kam doch wahrscheinlich erst in 1780:er Jahren in den Besitz der Kirche.

III. Nachdem das ältere Chor abgerissen war, wurde 1729 der jetzige dreiseitig geschlossene Ostteil zugebaut, welcher auch eine Verlängerung des alten Schiffes ausmacht (Abb. 1, 5). Die innere Bedeckung wurde als Fortsetzung der Langhaustonne gezimmert und mit Malereien vom Meister Johan Ross, Göteborg, geschmückt (Abb. 10).

IV. Der Westturm, der als Eingangshalle und als Ersatz eines früher befindlichen hölzernen Glockenturmes dienen sollte, wurde 1746—1750 gebaut (Abb. 1, 5).

V. In 1902 wurde das Chor teilweise, mit Beibehaltung seiner Form, neu aufgemauert. Gleichzeitig neues Gestühl. Zentralheizung 1914.

VI. Eine Sakristei wurde 1934 zugefügt (Abb. 1). Gleichzeitig wurden die älteren Farbschichten des Altaraufsatzes, der Kanzel u. a. blossgelegt und konserviert.

SUMMARY

I. The western part of the present church (fig. 1, 5) consists of the nave of the mediæval church. Its original choir was narrower and possibly had an apsis. The mediæval baptismal font of pot-stone (fig. 3, 15) is still preserved. It is a work of the period 1230—50. Its cup is decorated with spiral trails in low relief. There is a small cup-like hollow containing a drain at the base of the font, which received the drippings from the baptized child. The font seems to prove that the church existed in the 13th century, perhaps even earlier.

II. Before 1696 there was a wooden vault with Biblical paintings in the choir. In the nave a wooden vault was built in 1696 and was painted in 1704 by Christian von Schönfeldt from Gothenburg (figs. 6 and 9). Altar-piece with wood-carvings probably by a master Jäger in 1671 (fig. 11). The gallery with painted panels was built in 1704. A baptismal bowl of silver (fig. 16) dates from 1692, but has probably come into the possession of the church about 1780.

III. When the old choir had been pulled down in 1729, the present trilaterally terminated choir (fig. 1, 5) was built. It formed an extension of the old nave and also got a wooden vault which was painted by Johan Ross, Gothenburg, (figs 6 and 10) in 1737.

IV. The tower (fig. 1, 5) was built between 1746—50 instead of the previously existing belfry.

V. In 1902 the choir was partly rebuilt, but its form was not altered. At the same time new pews. Central heating in 1914.

VI. A sacristy (fig. 1) was added in 1934. At the same time the older layers of colours of the altar-piece and the pulpit were disclosed and conserved.

Fig. 17. Kyrkan från s. Foto A. Edle.
Die Kirche von S. The church from the S.

BJÖRLANDA KYRKA

ANNEX TILL SÄVE

TRYCKTA KÄLLOR: SÖLVE GARDELL, Björlanda kyrka — den enda Mariakyrkan på Hisingen, G.-Trakten 7/1 1927. — G.H.T. 30/3 1914. — G.M.P. 9/11 1936.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: A.T.A.: Bland handlingar ang. restaureringen 1914 ett brev från kyrkoherden 19/6 1914 med underrättelse, att »ett stycke vester om predikstolen anträffats några längre i en rad tvärt öfver golfvet lagda stenar, som möjl. kunna angifva kyrkobyggnadens afslutning i äldre tid»; bland handlingar ang. restaureringen 1936 en redogörelse för konservering av inredning från konservatorn SVEN GUSTAFSSON i Göteborg, även upptagande beskrivning av äldre målningsskikt och inskr. — B.St.: orgel av A. R. PETTERSSON 1849; ritning till dekorerings m. m. 1894; uppmätn. av kyrkan samt ritning till restaurering av AXEL LINDEGREN 1914; förslag till elektrisk belysning 1929; förslag till restaurering av arkitekt AXEL FORSSÉN, Göteborg 1936; förslag till kyrkogårdsutvidgning av Ax. FORSSÉN 1941. — R.A.: E.D. handl. 1894, 30/3 (579: 93). Ang. ritn. till sakristia bakom koret och vapenhus (ej utförda).

FÖRSAM-
LINGS-
HISTORIA

KYRKANS ARKIVALIER; LANTK.; ST. PROT. från 1841; KR. PROT. från 1883; VIS. PROT. från 1755.

I den till vår tid bevarade litteraturen omtalas Björlanda församling tidigast den 13 maj 1381 och då med uttrycket »j Biorlands sokn».¹ I Eysteins Jordebog (s. 326) nämnas 1388 de gårdar, som hörde till sogneprästens underhåll: ett prästbord i Torp och 18 andra egendomar samt två åkrar i Grimsrud och en halv åker i Björlanda. I sistnämnda gård hade prästbordet dessutom fyra andra jordlotter. I Torp hade kyrkan förutom själva prästbordet en större och en mindre jordegendom, båda skänkta dels som betalning och dels såsom gåva av sira Botolf, som antagligen är identisk med den BOTOLF THORGEIRSSON, som var präst på Hisingen 1381. Till kyrkans vidmakthållande lades 1399 och därefter nio egendomar och sju åkrar. Om några av kyrkans gårdar säges uttryckligen, att de voro själägävor. Kyrkans mark säges i ett rättsprotokoll från 1692 vara »på 2 skatte- och ett kronohemman, Björlanda benämnt, samt på ett frälsehemman Högen och ett Göteborgs gymnasiehemman Storegårdens samfalta utmark belägen.»

Socken synes ha varit ett självständigt pastorat under hela medeltiden. Efter reformationen däremot framträder till en början hela häradet som ett enda pastorat, och detta bär i äldre handlingar namnet Björlanda eller Hisings prästgåll. Dit räknades enl. biskop Jens Nilssons uppgifter² förutom Björlanda icke mindre än fyra annex: Säve, Backa, Torslanda och Öckerö. Så var förhållandet åtminstone år 1594, men tre år senare synes enl. samma källa Torslanda med Öckerö ha bildat eget gåll. Moderkyrkan för de övriga socknarna var emellertid alltjämt »Biørnelands kircke som er hoffuit kircke paa Hising», (s. 513). Utbrytningen av Torslanda och Öckerö förefaller dock ha varit ganska kortvarig, ty av biskop Glostrups visitationshandlingar torde tydligt framgå, att man under hans tid (1617—37) med Hisingens prästgåll avsåg hela häradet. Torslanda och Öckerö ha emellertid utbrutits på nytt under 1600-t:s mitt. Men även efter den sista utbrytningen var Björlanda modersocken i samma pastorat, som under 1600-t:s slut fick namn efter Säve, där sockenprästen bodde. — Man känner kyrkans *invigningsdag*. Ty hos Eystein (s. 326) förekommer såsom överskrift till det, som där nämnes om kyrkan, orden: *Sancte Marie dedicacio i(bi)dem in diuisione apostolorum*. Härav framgår, att kyrkan var invigd åt den heliga Maria såsom dess skyddshelgon samt att invigningen ägt rum den 15 juli. Ty med den dagen förstår man *diuisione apostolorum* eller som den i gamla almanackan kallades: »apostlarnas delning», d. v. s. kyrkans åminnelse dag av den händelsen, då apostlarna fördelades över hela världen för att sprida evangeliet om Kristus.

KYRKO-
GÅRDEN

Kyrkogården (fig. 17) nämnes redan i ett medeltida diplom av 30 mars 1382 angående ett jordaköp, vilket ägde rum »a Biorlanda kirkiu garde». En större utvidgning företogs 1913—14. Till kyrkogården leda tre ingångar, samtliga genom vitrappade stigluckor med rödmålade vindskidor samt tegelbelagda gaveltak (fig. 17), uppförda 1738 av »muremästaren konstförfarne mästern Anders Pihl» (se s. 12) i Göteborg enl. kontrakt. (»Upmura af gråsten, demsamma hwälfwa och pannor påläggia samt behörigen kalkslå och rappa emot en summa af tiugu dahler smt för hwarje port». LANTK.) Järngrindarna tillkommo 1856. Kyrkogården har f. ö. sin karaktär av de nya (alltför!) stora gravmonument, som betäcka marken, produkter av landskapets granitindustri.

KLOCKSTAPEL

En brädfodrad och rödmålade klockstapel, (fig. 17) uppförd på en låg, murad sten- fot, reser sig i s.ö. hörnet av kyrkogården. Takbeläggningen är plåt. Vindflöjeln bär årtalet 1820. — År 1671 hade man »giort et nyt taak på kläckestaplen», reparerat den 1693 samt givit mästern Erik Siffuerson 30 daler år 1695 för att han uppbyggt en ny sta-

¹ D. N. V., s. 234.

² JENS NILSSONS VISITATS., s. 13.

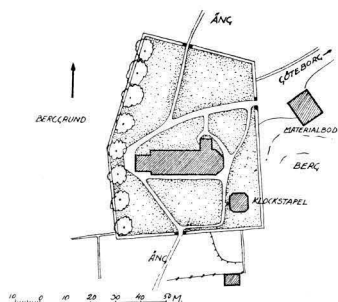
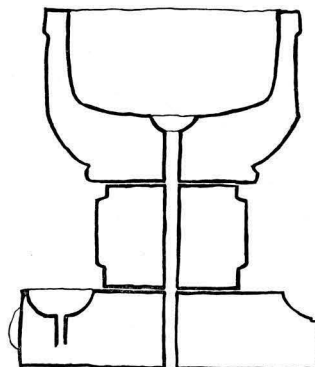

Fig. 18. Situationsplan. Uppmätt av S. Boëthius 1941. Skala 1:3000. Lageplan. Plan of situation.

10cm 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10dm.

Fig. 19. Dopfont i genomskärning. Uppmätt av I. Cruickshank och W. Karlberg 1931. Skala 1:20.

Schnitt des Taufsteines. Section of the baptismal font.

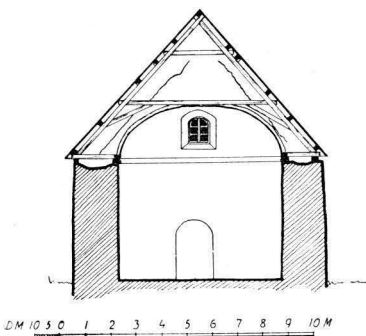

Fig. 20. Tvärsnitt mot v. Uppmätt av S. Boëthius 1941. Skala 1:300. Querschnitt gegen W. Cross section towards the W.

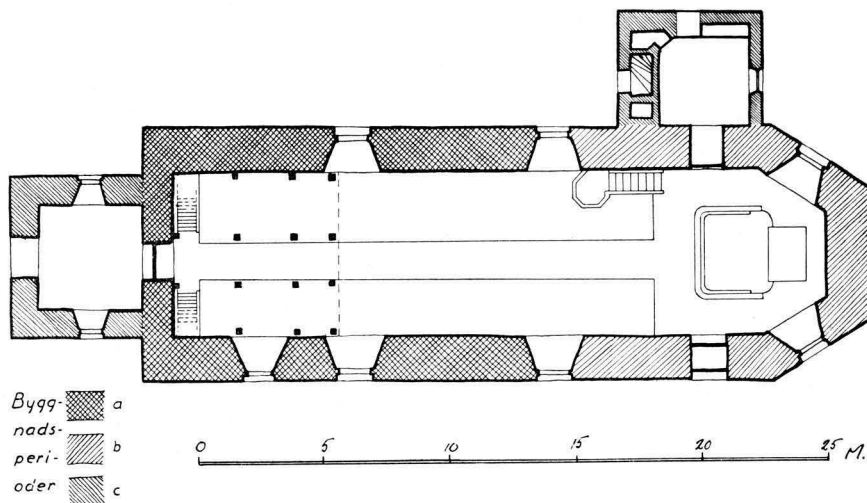

Fig. 21. Plan. Efter äldre original i A. T. A., kompletterat av S. Boëthius 1941. Skala 1:300.

Grundriss. Plan.

Fig. 22. Interiör mot ö. Foto O. Thulin 1942.
Inneres gegen O. Interior towards the E.

Fig. 23. Interiör mot v. Foto A. Forssén 1936.
Inneres gegen W. Interior towards the W.

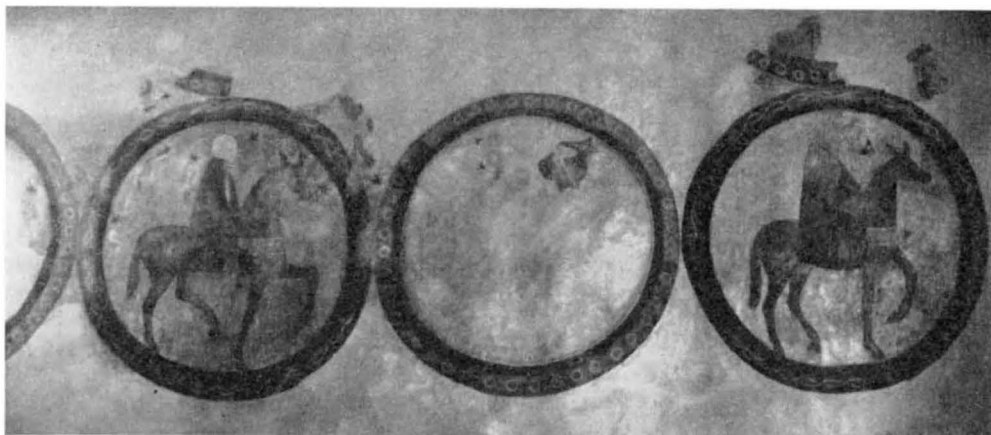

Fig. 24. Ryttare i cirklar. Restaurerade målningar å n. väggen troligen från slutet av 1200-t. Foto A. Forssén 1936.

Reiter und Reiterin in Zirkeln. Restaurierte Malereien an der Nordwand, wahrsch. am Ende des 13. Jahrh. Riders in circles. Restored paintings at the north wall, probably from the end of the 13th cent.

pel (LANTK.). Denna synes ha stått till 1786, då en ny stapel byggdes för 115 dlr smt. (LANTK.). Reparationer å denna omtalas 1850, 1855, 1869 och 1878. Slutligen blev klockstapeln till större delen ombyggd 1890.

NUVARANDE
KYRKAN

Kyrkans nuvarande plan (fig. 21) har den vanliga bohuslänska 1700-t:s-typen. I det egentliga långhuset äro murarna medeltida. Det som är ö. därom utgör en vidgning och förlängning, som utfördes 1734 av murmästaren Anders Pihl. Sakristia i n. och vapenhus i v. tillades 1914.

De två nordfönstren upphöggs först 1736 av Anders Pihl. Antagligen hade fönstren å s. långhusmuren blivit utvidgade redan 1722 av murmästaren Anders Mellberg i Göteborg.

Till kyrkan leda tre rundbågiga ingångar. Huvudportalen ligger i v. och leder genom vapenhuset. De två övriga leda till koret, den ena från s. sidan och den andra från n. genom sakristian. Till sakristians egen n. ingång leder trappuppgång med järnräcken. De bägge dörröppningarna i själva kormuren gjordes 1736 av förutnämnde Anders Pihl.

Golvet är i mittgången, koret och vapenhuset täckt med plansten men i bänkrummen samt i sakristian av trä. Nuvarande golv inlagt 1914. Tidigare hade kyrkan trägolv överallt.

Längsmurarna sammanhållas av sex förankringsbjälkar (fig. 22, 23). — Inner-taket utgöres av ett tunnvalv av trä, 1871 vitstruket, numera sedan 1936 målat i brunt och grått.

Det nuvarande vapenhuset och sakristian äro 1914 uppförda av sten samt spritputsade (arkitekt Axel Lindegren). Tidigare hade funnits vapenhus av trä, liksom nu

Fig. 25. Fragment av Lars Holms takmålning från 1740-t. Foto A. Forssén 1936.
 Fragmente der Deckenmalerei von Lars Holm. Fragments of ceiling painted by Lars Holm.

på v.-gaveln. Möjligen fanns också tidigare en sakristia. Korets n. utgång bör nämligen anses motiverad av en sakristia. Ett förslag till sakristia omtalas i E. D. handl. 1894.

Vid 1914 års restaurering infördes värmeledning med varmluft i kyrkan. Värmeledningsapparaterna anbringades i en särskilt byggd källare under sakristian. Tidigare hade kyrkan järnkaminer.

UPPVÄRM-
NING

Innertaket har tidigare sirats med figurmålning. Ett kontrakt av 1740 med mästare Lars Holm¹ i Göteborg anger följande ämnen, »hederligen och wäl med reen och oför-

TAKMÅLNING

¹ Mästare 1737. Holm har utfört takmålningar i många kyrkor i Bohuslän, bl. a. i Klövedal, Valla, Romelanda, Kareby och Västerlanda. Se vidare HEGARDT, Västsvenska kyrkotakmålningar, s. 130.

falskad oljofärg: mitt öfwer choret en Jehovah med en tillbörlig zirat omkring, thernäst yttersta domen mitt uti taket och skapelsen på sidorna, som thermed fullföljas hela taket igenom», mot ett honorar av 600 daler silvermynt. Ehuru Holm 1747 erhållit slutsumman av arvodet, utsattes han 1755 för anmärkning å det utbetalta arvodet genom kyrkoinspektören Gregorius Stobaeus, som klagade på att skapelsedagarna framstälts i oriktig ordning m. m. Efter ett intressant meningsutbyte angående rätta programmet för skapelsens framställning avkunnades kuratorernas dom 1758 till Holms fördel. Det målade taket nedtogs omkr. 1870 (E. D. handl. 1894). Fragment därav återfunnos vid restaureringen 1936 (fig. 25).

MURALMÅL- Den ö. korväggen täckes av draperimålning i rött med gula fransar, framtagen vid restaureringen 1936.
NING

MEDELTIDS- Urspr. bestod kyrkan i likhet med de flesta bohuslänska av ett rektangulärt långhus KYRKAN med ett mindre och smalare kor. Den gamla kyrkans utsträckning kan beräknas. I kontrakt av år 1734 åtog sig murmästaren Anders Pihl att nedriva det gamla koret jämte tvärmuren (d. v. s. triumfbågemuren) samt uppmura ett nytt kor (det nuvarande) och i samband därmed »utwidga begge murarne til stora kyrkiomurarne, at hela kyrkian skall blifwa egal (d. v. s. lika bred i kor som långhus) och effter almogens högel. påstående förlänga kyrkian til sex al:r inwändigt räknat». Ö. innerlivet av gamla koret skulle alltså ligga 6 sv. alnar (= 3,56 m) v. om nuvarande korets. Gamla kyrkans hela inre L. vore alltså 22,2 m och yttre L. (då gavelmurarna synes ha blott 1,3 m:s tjocklek) 24,8 m = 75 grek. fot (= 24,75 m).¹ Möjligen var då långhuset = 50 grek. fot (= 16,5 m) och koret 25 (= 8,25 m). — Jfr den under »Handskr. källor» citerade uppgiften om stenar, som iakttagits under golvet v. om predikstolen. Dessa torde utmärkt triumfbågemurens läge: där fönstren v. om predikstolen nu äro.

Möjligen kan funtens datum (se s. 35) anses giltigt även för kyrkobygget, alltså 1200-t:s mitt. Det har vid flera tillfällen i svensk och dansk medeltida konsthistoria, särskilt för äldre medeltid, visat sig stor sannolikhet för att funten daterar kyrkan. I fallet Björlanda finnes ytterligare starkt skäl härför, som nämnes nedan på tal om funt och piscina.

Ingen säker uppgift finnes om medeltidskyrkans innertak. Men man kan, på grund av de här nedan anförda uppgifterna om målningar 1671 och 1691 och den ovan lämnade skildringen av nya målningar 1740—47 på trol. helt nybyggt trätunnvalv, förmoda, att de tidigare på 1600-t. målade taken voro platta brädtak, spikade på undersidan av bindarebjälkar och kanske urspr.

MEDELTIDA Vid restaurering 1936 upptäcktes målning å n.-muren, mycket skadade figurfram- MURALMÅL- ställningar i cirklar. Bland bevarade former märkas en ryttare och en ryttarinna (fig. 24). Framställningens ämne oklart. Trol. från mitten eller senare hälften av 1200-t.
NING

TAKMÅLNING Ingenting är känt om den medeltida kyrkans takdekorerings. Men från 1671 ha vi 1600-T. underrättelser om dåvarande taks dekorerings. Församlingen hade då en målare i maten,

¹ Om danska fot räknas blir resultatet 79 dylika (= 24,806 m.), alltså ojämnt och osannolikt.

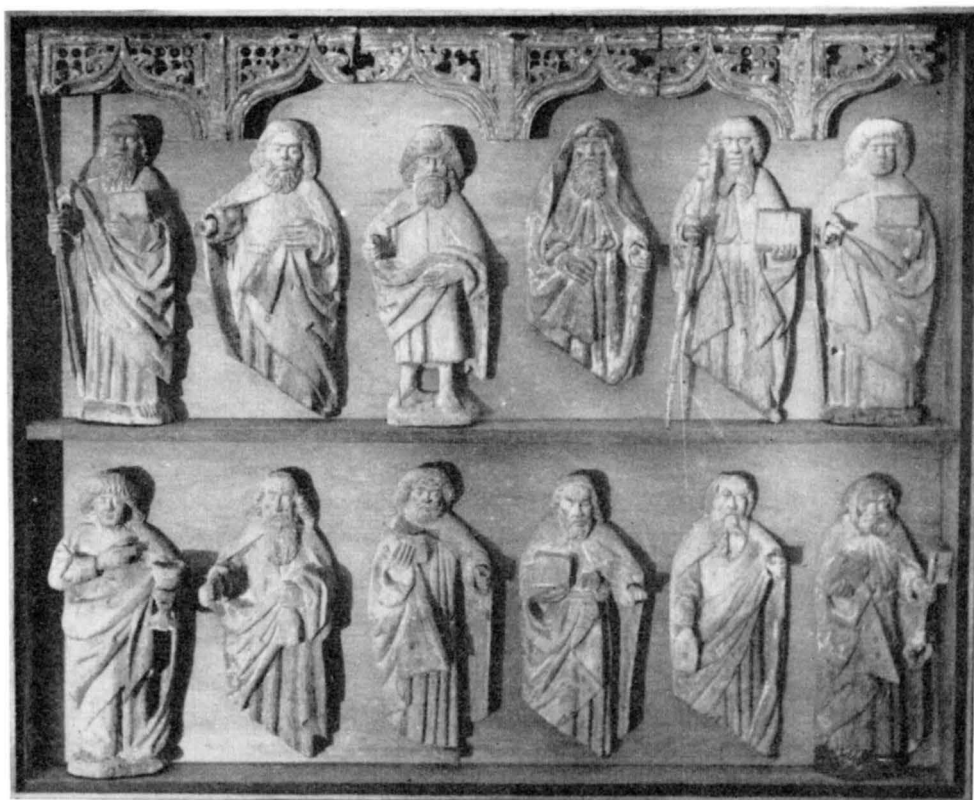

Fig. 26. Apostlar och baldakindelar från ett altarskåp omkr. 1500, sammanförda 1936. Foto A. Forssén 1936.

Apostel und Teile der Baldachine aus einem Schrein- Altar um 1500, 1936 zusammengeführt. Apostles and parts of canopies from an altarpiece about 1500, brought together in 1936.

som »stofferade chorlofftet, prädikestohlen och 2:ne populturerne». År 1691 omtalas ånyo målning, då 103 daler silvermynt utbetalades »till contrafejaren mester Johan Hammer och hans gesäller effter slutat contract». Om målningarnas art och ämne nämnes tyvärr intet i kontraktet.

Altarringen består av svarvade, grönmålade trädockor.

Altarprydnaden (fig. 22) utgöres av en kolonnarkitektur av snidat polykromt trä. Huvudpartiet flankeras av evangelistbilder, Markus och Lukas samt genombrutna skärmar av akantus. Överstycket omfattas av Matteus' och Johannes' bilder (i mindre skala än huvudpartiets evangelister) och krönes av Kristus med segerfana. I huvudpartiet en oljemålning på duk, framställande Golgata med defekt inskr. på latin, av vilken framgår, att altartavlan är skänkt år 1687. På predellan är Nattvarden målad (samtidigt med altarpuppsetsen). I överpartiet ses en modern målning av Uppståndelsen.

INREDNING
OCH LÖSA
INVENTARIER

Här upptäcktes vid konserveringen 1936 en urspr. mycket defekt målning över sagda ämne. Denna skyddas nu genom den påfästade pannån med den nya målningen. Konserveratorn framtog 1936 och kompletterade trädelarnas urspr. grå färg, endast listverk voro marmorerade i rödbrunt och grått.

Å uppsatsens baksida finnes inskr. angående flera restaureringar på 1800-t.

Altaruppsatsen har även tidigare restaurerats. Bl. a. har Erik Lustig gjort förgyllning på altartavlan 1726 (LANTK.), och enl. en nu försvunnen inskr. under läktaren hade Lars Holm målat om altartavlan 1746.

Kyrkans tidigare altarprydnad utgjordes av ett medeltida altarskåp¹ (fig. 26, 27). Av detta återstå mittpartiets skulpturer, sedan 1872 av församlingen överlämnade till Göteborgs museum, samt sju nedtill snett avsågade apostlabilder, tidigare uppställda å predikstolens trappuppgång och fem dito i gott skick, som till 1936 stått på altaruppsatsens krön. Samtliga tolv ha nu sammanförts med baldakindelar (funna 1936 i klockstapel!) till ett slags altarskåp i sakristian. På corpusreliefen i museet framställs Yttersta domen, (fig. 27). Världsdomaren Kristus omgives av de två förebedjarna: Jungfru Maria och Johannes Döparen. Nedtill framställas paradiset och helvete samt jorden, där människorna krypa upp ur sina grifter. Framför paradiset, i spetsen för en skara frälsta står Petrus. Troligen inhemskt, möjligen nordtyskt arbete från omkr. 1500. Altarskåpet har urspr. haft dörrar, i vilka de nämnda apostlarna haft sin plats. Av dem kan man numera endast identifiera Jakob d. ä., som bär fotbeklädning och pilgrimshatt med mussla, Johannes med kalk och Petrus med nyckel.

Basunängel (fig. 28) skuren i trä och målad, upphängd i kortaket, urspr. färg framtagen 1936. I ena handen bär han ett språkband med orden: Står upp I döda och kommer för dommen. Skulpturen kallas 1757 (INV.) för »en vacker änglabild af nuvarande kläckaren Pehr Pehrsson på Hofgården år 1752 gifwen». Märk att vid samma tid hade taket i koret målats med en framställning av Yttersta domen.

Predikstolen (fig. 29) med himmel, skulpterad samt målad. I korgens speglar äro målade bilder med namnöverskrifter av Paulus, Lukas, Markus, Matteus och Johannes. Bildöverskrifterna äro samtliga förväxlade utom Johannes, som är riktigt namngiven. Mellan fälten joniska kolonnetter med nedtill hölsterklädda, diamantsnittförsedda skaft alldeles lika Torslanda predikstols, se s. 51 ff. Trappans bröstning har 5 målade fält. Bilderna, hållna i gulröd ton mot svart botten, framställa allegoriska kvinnofigurer kanske dygder och laster, var och en på ett klot: 1) för en tub till ögat; 2) bär i högra handen ett otydligt attribut, som påminner om en mänskära; 3) dricker ur en bägare; 4) håller möjligen en frukt i handen; 5) sticker ett svärd genom bröstet. Predikstolen inköptes 1669 för 30 daler silvermynt. Bågställningarna och kolonnetterna på korgen synas dock tillhöra början av 1600-t. Möjligen var det en äldre predikstolskorg

¹ Utförligare beskrivning av S. GARDELL i G. och B. Fornm. Tidskr. 1929, Bohusläns medeltida altarskåp, s. 32—34.

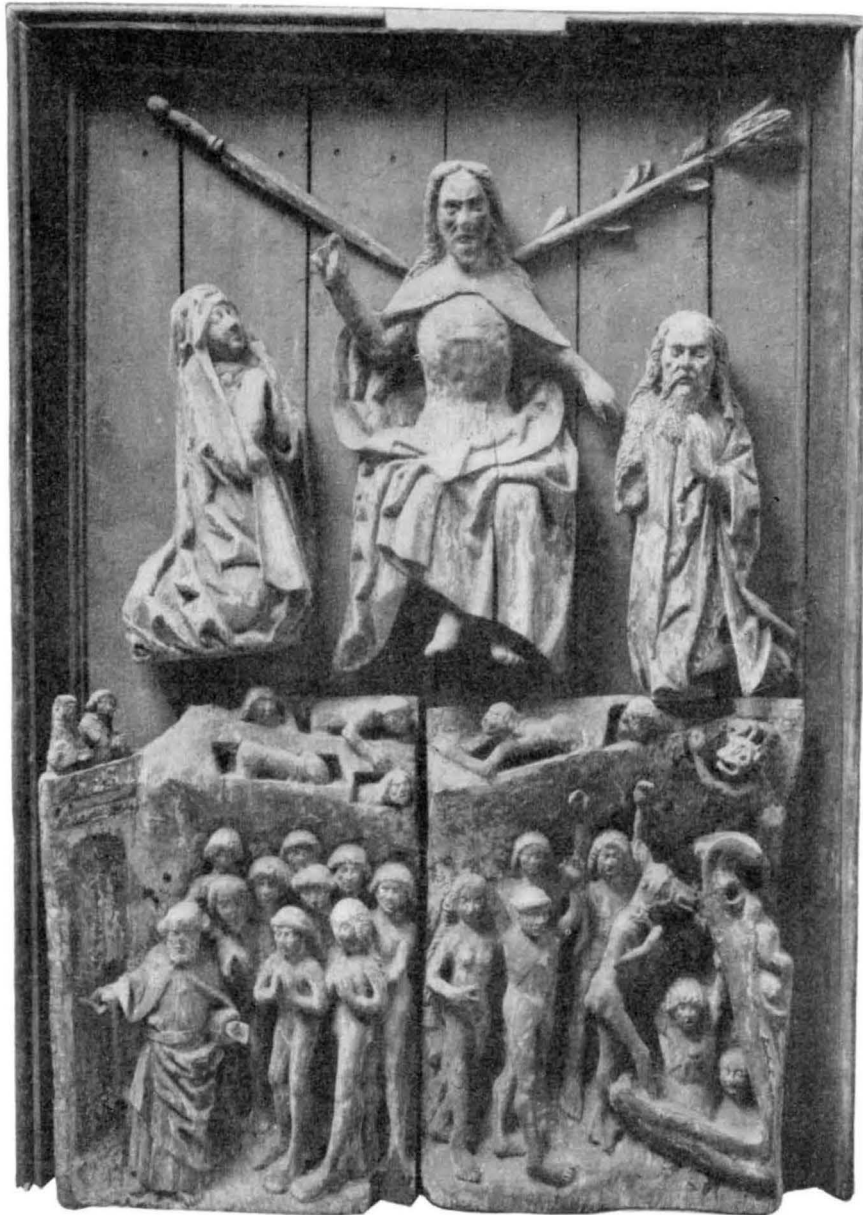

Fig. 27. Yttersta domen. Corpusrelief i ett altarskåp från 1500-t. Nu i Göteborgs Museum. Foto O. Thulin 1942.

Das jüngste Gericht. Mittelteil eines Schrein-altars aus dem 16. Jahrh. Jetzt im Museum Gotenburgs.

The Last Judgement. Central part of an altarpiece from the 16th cent. Now in the Museum of Gothenburg.;

Fig. 28. Basunängel av trä från 1752. Foto A. Forssén 1936.
Hölzerner Posaunenengel von 1752. Wooden trombone angel from 1752.

som inköptes 1669 och utökades bl. a. med himmel. Den stofferades 1671, ommålades 1746 av mästare Lars Holm i Göteborg samt 1866 och 1914. År 1936 framtofs den äldre polykromin. — Nu försvunna rester av en tidigare predikstol omtalas 1692 (Inv.) med orden »et gammallt predikstolsämne».

Timglas på predikstolen i förgyllt träställ med fyra glas. — 1692 fanns »ett timeglas med 4 afdehningar räddt färdigt» (Inv.) samt »1 dito något ofärdigt».

Länstol (fig. 30) med delar av fur och ek. Vackert utformat ryggsäte. Ryggstolparnas H. 100, sätets H. 52. Påminner om 1200-t:s arbete men är från senare tid (1500-t.?). Användes i koret.

Brudstolar, 2 st., nu försvunna, omtalas 1692 (Inv.). Sägas 1754 vara gamla (Inv.) Omtalas senast 1791 (Inv.).

Före 1914 funnos gamla slutna bänkkvarter, som ses å foto i ATA. År 1914 utbyttes dessa mot öppna efter ritningar av arkitekten Axel Lindegren. 1936 ombyggdes de och målades grå.

Läktaren (fig. 21 och 23) är hållen i mörkbrun färgton med grå lister. Barriären upptager 13 spegelfält med målad framställning av Kristus och de tolv apostlarna, utförd 1746 av göteborgsmålaren Lars Holm.

Under läktaren fanns 1830 (Inv.) en i senare tid övermålad inskr. av följande lydelse: »Kyrkans Himling är år 1740 måladt. År 1746 altartaflan, Predikstol och alt invendig gordt till slutt af Laurentius Holm.»

I kyrkan synes tidigare ha funnits tvenne läktare, ty år 1671 omnämnes, att man lät stoffera de »2:ne populturne» (LANTK.). År 1724 betalades 24 daler »till timmer männer för lächtarearbetet» (LANTK.) och 1726 tolv daler för »twärläktarens uppbyggande» (LANTK.). Slutligen omtalas en utgift år 1726 »för läktaren som war förfallen».

Orgeln, byggd 1852, har sin plats å läktaren.

Dopfunt (fig. 19, 31) av täljsten, huggen i tre block, motsvarande cuppa, skaft och fot. Cuppans liv är dekorerat med bladslingor i spiraler och människohuvud. Centralt uttömningshål finnes och dessutom en avloppskanal med pryddigt huggen mynning i funtens fot liksom på Säve kyrkas funt. I denna mynning har man sedan länge brukat en löstagbar droppskål, som icke från början tillhört funten, utan som, buren av en kolonn, torde utgjort den piscina eller avloppsskål, vari altarkärlen tvättades. Funten är huggen av västkustmästaren Thorbillus omkr. 1250. Jfr Säve s. 18. Funtens H. 92. Diam. 67.

Piscinan (fig. 31) är på grund av sin form tydligtvis även ett verk av Thorbillus. Enär dylika piscinor genom sin kolonn och kolonnbas, båda med central uttömningskanal, voro fast förenade med kyrkans stengolv, där de stodo invid altaret, är det troligt, att kyrkan byggts samtidigt med att piscinan huggits. Detta skulle alltså skett omkr. 1250, möjligen var just den nämnde Thorbillus dess arkitekt, byggmästare och stensulptör.

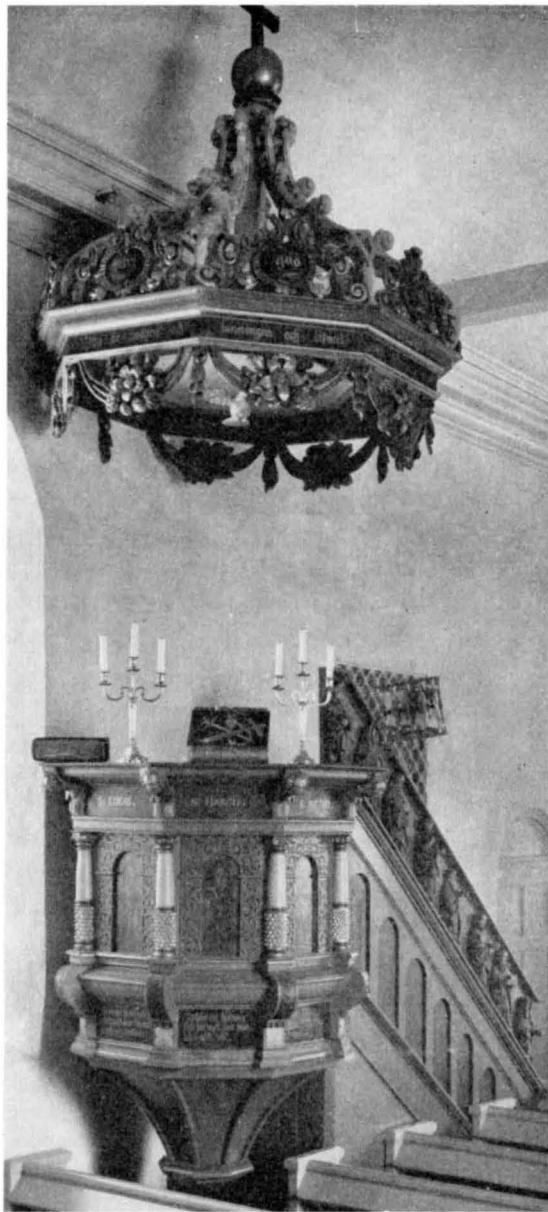

Fig. 29. Predikstol inköpt 1669. Foto i A. T. A. före rest. 1936.

Kanzel, 1669 eingekauft. Pulpit, bought in 1669.

Doppskål av silver skänkt 1922.

Kalk med tillhörande patén av silver, helt och hållet förgylld. Stor cuppa (diam. 12,5) samt stor, rund nod, graverad med bokstäverna INRISM, med inskr. av 1716; enl. stpl av Herman Hermansson, Göteborg. — Sockenbudskalk av silver, gjord i Kungälv av guldsmeden Johan Biörckman, inköptes 1766 och finnes upptagen senast i inventariet för år 1898. Synes nu vara försvunnen. — Oblatask av delvis förgylld silver och oval form, vilande på fyra kulfötter. På locket, som är avtagbart, finnes en inom palmkrans graverad inskr.: Peter Hofgårdh (Lands Secreterare) i Halland /A:o 1698. Å askens sida: Biörnlanda · Kyrckias · Oblate · Ask. Å botten undersida stplr: halmkärve (= Halmstad) -åldermansranka —F (= 1698). H. 7. L. 15. B. 11.

Rökelsekar (fig. 34) av brons, hänger i sakristian. Locket är format som en kupol med lanternin, från vars trattlika korskrönta tak fyra drakhuvuden sträcka sig. H. 20. Diam. 10. Trol. 1200-t.

Bland belysningsredskapen märkes ljuskrona av malm med inskr.: Anno 1666 den 31 iuli hafver Haerrits Domeren Errich Andersen met sin hustru Kiersti Peders daater o. s. v. Denna liksom övriga ljuskronor monterad för elektriskt ljus. H. 60. Hänger i koret. — Ett par ljusstakar av silver skänkta 1914. — Ett par ljusstakar av mäsing i drivet arbete, åttssidig fot och profilerat skaft med tärningsformade mellandelar.

Enl. inskr. av 1653. H. 43.

Bland uppgifter om äldre förlorade textilier märkas år 1692 »ett nyt altarkläde af violet plys med fina spetzar omkring» (INV.) och 1723 inköptes fyra alnar »rödt kläde till altare kläde» (LANTK.).

Ett »half gammalt kalleckkläde, sillckestickat» omtalas 1692. Samma år omnämnes »en ny messehake af swart sammet med kors på ryggen af äkta gullgaloner» (INV.) och 1705 inköptes en annan (LANTK.). År 1752 skänktes till kyrkan av Margarete Beata Kruse till Hovgården »en mässehake af rödt blommerat Poidienoÿ (Pois de joie) med ett kors på ryggen en $\frac{3}{8}$ alns bredd af ächta sillfwer gallon, kantad med en bred taggete ächta sillfwer gallon samt hake och hysk af silfwer» (INV. 1754).

Doppskrud för barn omtalas i inventariet 1790.

Kyrkhåv med pingla av silver. Håven, mycket förfallen, är gjord av guldbrokad samt invändigt klädd med läder. Å pinglan bokstäverna M.B.K.B. Kyrkia Anno 1749. Skaftets L. 184. Skänkt av M. B. Kruse till Hovgården (INV. 1757).

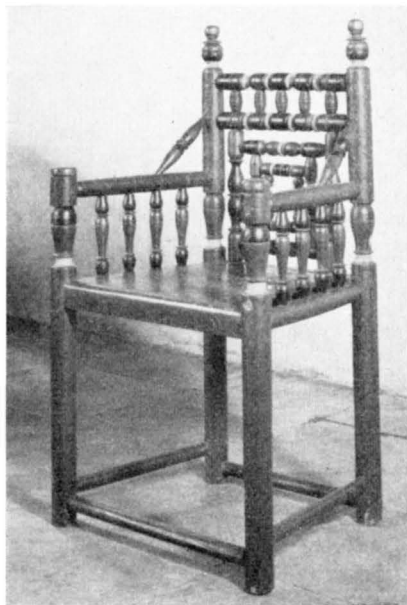

Fig. 30. Stol, troligen från 1500-t.
Foto O. Thulin 1942.

Stuhl wahrscheinl. aus dem 16. Jahrh. Chair probably from the 16th cent.

Fig. 31. Dopfund av täljsten omkr. 1250 av Thorbillus. Foto i A. T. A.
Taufstein aus Topfstein um 1250 von Thorbillus. Baptismal font of pot-stone about 1250
by Thorbillus.

Fig. 32. Fattigstock, trolskänkt av Henric Jörgensson Harboe och Bodel Pedersdotter Maaneskiold. Foto i A. T. A. 1923.

Armenbüchse, wahrscheint. von Henric Jörgensson Harboe und Bodel Pedersdotter Maaneskiold geschenkt.

Poor-box probably given by Henric Jörgensson Harboe and Bodel Pedersdotter Maaneskiold.

Ringklocka av malm, gjuten 1808. Diam. 100. Ringklocka av malm, gjuten 1786. Diam. 90.

Epitafium (fig. 33) av snidat och polykromt trä, till minne av häradsdomaren Erik Andersson Hovgård, d. enl. inskr. 1671, samt hans hustru, d. 1669. Å mittfältet oljemålning på trä med en framställning av Krucifixus med den knäböjande häradsdomarefamiljen. Å ömse sidor stätyetter av Hoppet och Kärleken. Nedanför huvudpartiet är en predellalikhande anordning med inskr. i guld å svart botten. Rengjort och konserverat 1936. Ang. mästare se KARLING, Hans Swant, s. 42. Han jämför det med altartavlan i Karingöns kyrka, tidigare epitafium i Morlanda.

Ståndur med fodral av bukig form i vitt och guld. Urverket, som inköptes 1822, är signerat av L. I. Leijon, urmakare i Göteborg. — Kyrkkista, nu försvunnen, »af ek med 9 järnband wälbeslagen och med 3 låsar försedd» omtalas i Inv. 1754. Upptages i Inv. sista gången 1898.

Aln av mässing med inskr.: Crono Måttstock för Biörlanda kyrka 1747. S:A: De två sistnämnda bokstäverna tillkännage, att måttlikaren inköpts av Sam. Anthelius i Göteborg.

Votivskepp, tremastare med segel och unionsflagga samt tre rader kanoner. Å akterspegeln målat namnet Tapperheten samt signerat »1842 C. G. Stenfelt». Om skeppets tillkomst finnes antecknat ett ST.-PROT. av den $31/10$ 1841 följande: »Efter det gamla skeppet, som var öfver 200 år gammalt, är aldeles sönderfallit och upprutit, beslutade församlingen enhälligt, att ett nytt skepp skulle förferdigas till prydnad i kyrkan. Detta arbete åtog sig sjömannen och skolmästaren Stenfält på församlingens anmodan emot 22 Rdr 10 sk. Banco, och skulle detta nya skeppet vara färdigt till nästa jul och den öfverenskomna summan 22 Rdr 10 sk. af kyrkans medel till Stenfält utbetalas nästa midsommar.»

Beträffande det tidigare votivskeppet omnämner Inv. 1692 ett »skiep förährat till kyrekian af skiep. Capitainen Anders i Wijken.» Samma skepp restaurerades 1726 av Erik Lustig, som för detta ändamål hade inköpt »linolja 12 öre, gullfärg 2 öre, blååfärg 2 öre, ljunfärg 1 öre, swartfärg 2 öre, bogge gulld 8 öre, kardusepapper 1 öre, selcke, blått, gult och rööt 1 daler, rööt kläde 8 öre. Dhes uthan hafwer iag satt uppå

Fig. 33. Epitafium över häradshövdingen Erik Andersson Hovgård, d. 1671. Foto i A. T. A.
 Epitaph des ersten Schöffen des Häradsrättes Erik Andersson Hovgård, † 1671. Epitaph to Erik Andersson Hovgård, the senior jurat, † 1671.

samma skepp 12 dagars arbete å 8 öre om dagen», varför hela restaureringsarbetet belöpte sig på 5 daler och 4 öre (LANTK.).

Solvisare av tegel, daterad 1710. Dim. 18×18. Nu i Göteborgs Museum.

Fattigstock (fig. 32) av ek och fur, krönt av ett gavelstycke. Skaftet, som är grönmålat med röda och gula lister, har å övre delen trenne vapensköldar jämte initialer: 1. I skölden ett hjärta med tre pilar; på ömse sidor om skölden bokstäverna H I och HB (i ligatur). 2. I skölden en halvmåne med den konkava sidan vänd åt vänster. Över skölden bokstäverna B P M. 3. I skölden en fläkt örn. Ovanför skölden bokstäverna B I M.¹ Samma vapen finnes å ett dopfat i Torslanda. Ovanför vapensköldarna förekomma å samma skaftdel i följd initialerna H I HB B P F B I M. Längre ned å skaftet är snidat och målat Anno 1636. Å gavelstycket en målad bild, föreställande Lazarus. Fattigstockens H. 163.

SAMMANFATTNING AV BJÖRLANDA KYRKAS KONSTHISTORIA

I. En tornlös, enskeppig gråstenskyrka med rektangulärt långhus och mindre och smalare trol. rektangulärt kor. Muralmålning med ryttare i cirkelmedaljonger (fig. 24). Dopfont av Thorbillus, som kanske också var kyrkans arkitekt och byggmästare. Allt trol. omkr. 1250. Rökelsekar (fig. 34) troligen 1200-t.

II. Altarskåp med Yttersta domen, inhemskt eller nordtyskt arbete, omkr. 1500.

III. Altaruppsats, predikstol, två läktare, brudstolar, figurmålning å troligen platt trätak, oblatask, ljusstakar, epitafium; 1600-t:s senare hälft.

IV. Det medeltida koret nedrevs 1734, och det nuvarande uppmurades i stället. I hela kyrkan lades ett tunnvalv av trä, vilket målades med Yttersta domen och Skapelsen av Lars Holm 1740—47. En i taket hängande basunblåsande ängel skänktes 1752 (fig. 28). Den ännu befintliga läktaren målades med apostlfigururer 1746 (fig. 23).

V. År 1914 tillbyggdes nuvarande sakristia och vapenhus av sten.

VI. Restaurering, med framtagning av medeltida muralmålningar och av äldre färg å inredningsföremål, 1936.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Eine steinerne Kirche, ohne Turm, mit schmalem gerade geschlossenem Chore (Abb. 21) scheint um 1250 erbaut worden zu sein. Teile ursprünglicher Wandmalerei mit Reitern in Kreis-Medaillons (Abb. 24) sind beibehalten. Der Taufstein (Abb. 19, 31 vgl. Säve, S. 17 f.) und die Piscina (Abb. 31) aus

¹ Docenten BENGT HILDEBRAND har godhetsfullt gjort en undersökning av initialerna och vapnen på fattigstocken, vars resultat är följande: H I HB syftar utan tvivel på Henric Jörgenssön Harboe, kaplan i Stenkyrka, sedermera kyrkoherde i Säve 1636?, †1664. Se Skarstedt, Herdam., s. 786. Han gifte sig 1629 med Bodel Pedersdotter Maaneskiold, dotter till Peder Knudsen Maaneskiold till Åker-vik och Olsnäs och hans h. i andra giftet Birgitta Nilsdotter Brun. Se vidare Carl Tiseliu, Bohusläns gamla adliga gods och sätesgårdar. Göteborg 1925, s. 9 och 12. Det månesköldska vapnet återfinnes på fattigstocken. Däremot ha de övriga vapnen och initialerna ej kunnat identifieras. Det översta är troligen Harboes bomärke. I Danmarks Adels Aarbog XX, Kjöbenhavn 1903, s. 301, nämnes en Bodil Maaneskiold, f. 1625, g. 1651 m. Palle Griis (af Slette). Därest födelseåret är riktigt och fattigstockens årtal ej förvanskats vid ommålning, kan denna Bodil knappast vara Harboes maka. Härvid bör dock anmärkas, att uppgifter om födelseår från en tid, som ligger före den statliga kyrkobokskrivningen, ofta äro osäkra och därför helst böra källkritiskt styrkas för att godtagas; vilken källa Adelsaarbogen i detta fall haft, vet man dock icke.

derselben Zeit sind Werke des Meisters Thorbillus, in dem wir vielleicht auch dem Architekten der Kirche erblicken dürfen. Ein Rauchfass (Abb. 34) wahrsch. auch 13. Jahrh.

II. Schnitzaltar mit Darstellung des Jüngsten Gerichts (Abb. 27), einheimisch oder norddeutsch, um 1500.

III. Altaraufsatz, Kanzel, zwei Empore, figürliche Malerei auf der wahrsch. flachen, hölzernen Decke, Oblatenbehälter, Leuchter, Epitaphium (Abb. 22, 25, 23, 33). Spätere Hälfte des 17. Jahrh.

IV. Das mittelalterliche Chor wurde 1734 abgerissen und ein neuer, dreiseitig geschlossener statt dessen aufgeführt. Das Innere der Kirche wurde mit einer hölzernen Tonne vollständig bedeckt, die Tonne mit Darstellungen des Jüngsten Gerichts und der Schöpfung von Lars Holm 1740—47 ausgemalt. Derselbe schmückte 1746 die noch befindliche Empore mit Aposteldarstellungen. (Abb. 23.)

V. Die jetzt befindlichen Sakristei und Vorhalle (Abb. 17) wurden 1914 zugebaut.

VI. Während der 1936 ausgeführten Restaurierung wurden mittelalterliche Wandmalerei und ältere Farbschichten der Einrichtung blossgelegt und konserviert.

Fig. 34. Rökelsekar av brons. trol. 1200-t.

Foto i A.T.A.

Bronzenes Rauchfass. Wahrsch. 13. Jahrh. Bronze censer. Probably 13th cent.

SUMMARY

I. A towerless granite church, one-aisled and with a narrow, rectangular choir, seems to have been built around 1250. Parts of original mural paintings with riders in circular medallions (fig. 24) are preserved. The baptismal font (fig. 19, 31 comp. Säve, p. 17) and the piscina (fig. 31) from the same period are works of Master Thorbillus, who perhaps was also the architect of the church. A censer (fig. 34), probably 13th cent.

II. Sculptured corpus of a triptych with representation of the Last Judgment (fig. 27) Norwegian or North-German work, about 1500.

III. Retable, pulpit, two galleries, figural painting on wooden ceiling, probably flat, pyx, candlesticks, sepulchral tablet (figs. 22 and 23). Later half of 17th cent.

IV. The mediæval choir was demolished in 1734 and a new, trilaterally terminated one was erected instead. The interior was covered with a wooden barrel vault, decorated with paintings representing the Last Judgment and the Creation, by Lars Holm, 1740—47. The same artist decorated the present gallery with representations of the Apostles in 1746.

V. The present sacristy and porch (fig. 17) were added in 1914.

VI. During the restoration carried out in 1936 the colours of mediæval paintings were disclosed and restored, as were also the original colours of furnishings.

Fig. 35. Kyrkan från s. o. Foto O. Thulin 1942.
Die Kirche von S. O. The church from the S. E.

TORSLANDA KYRKA ANNEX TILL SÄVE

TRYCKTA KÄLLOR: SVEN T. KJELLBERG i G.M.P. 15/6 1918; Göteborgstrakten 10/10 1924 (om ny mässhake).

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: A.T.A.: bl. a. rapport om upptäckta fragment av väggmålningar på n. muren 31 juli 1898. — B.St.: ritn. till ny orgel, gillad 1858; till altarbord av A. C. PETERSSON 1899; till värmeledning och värmekammare 1929.

KYRKANS ARKIVALIER: LANTK.; GÄLLSTÄMMOPROT. 1736—95 även innehållande MEM.BOK.; RÅK. från 1836; St. PROT. från 1735; KR. PROT. från 1830; VIS. PROT. från 1737.

Av bevarade handlingar är Eysteins Jordebog (s. 327) den äldsta, som omnämner »Þorslanda kirkia». Detta sker med anledning av visitationen 1388, då biskopen gjorde anteckning om kyrkans jordegendomar, nämligen ett prästbol samt sex andra jordlotter och två åkrar. Till kyrkans underhåll hörde dessutom en donationsjord i Kvistljungby i Björlanda socken, men något direkt skifte mellan prästens och kyrkans egendomar förelåg då icke.

Någon invigning av kyrkan var icke bekant för biskop Eystein, som till överskrift för det som nämnes om kyrkan, fogat orden »dedicacio nulla». Emellertid påstår MEM.BOKENS författare, att »Thorslanda

FÖRSAM-
LINGS-
HISTORIA

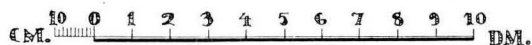
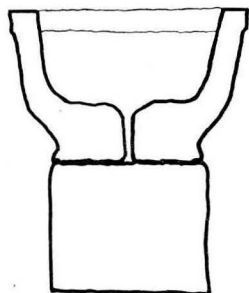

Fig. 36. Dopfunten i genomskärning. Uppmätt av W. Karlberg och I. Cruickshank 1931. Skala 1: 20.
Schnitt des Taufsteines. Section of the baptismal font.

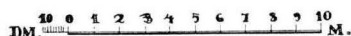
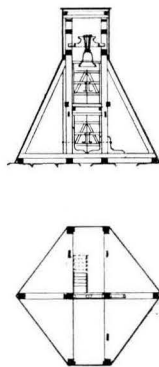

Fig. 37. Snitt och plan av klockstapeln. Uppmätt av W. Karlberg och I. Cruickshank 1931.

Skala 1: 300.

Schnitt and Grundriss des Glockenturmes. Section and plan of the belfry.

kyrkia är consecrerad then hl. Trefaldighets kyrkia . . . som the gamla i församlingen efter sina förfäder vetta at berättat», och samma uppgift meddelar även OEDMAN, s. 137.

På ett tingssammanträde i Öxnäs med menige allmogen den 22/2 1692 antecknades, att »Torslanda kyrka betygas vara belägen på Torslanda bys samfalta utmark, därav 2/3 skatte och 3 1/4 kronohemman». Och MEM.BOKENS författare anmärker, att »kyrkan nu står på samfält utmark, hvilken the närmaste, neml. Thorslanda byemän vilja inhägna, at hon i sådan händelse kommer framdeles at ligga uti Prästegårds och Thorslanda bys giärde, hvilket redan skedt är, så at hon nu står på Prästegårdens mark», som kallas Nolered.

Att kyrkan haft stort anseende i forna tider, har man anledning att misstänka på grund av socken-namnet, som ju innebär, att kyrkan fått sitt läge å en urgammal hednisk kultplats, antagligen i äldre tider Hisingens förnämsta.

Men även under reformationens första århundrade synes detta anseende ha bibehållit sig. Som bevis härpå kan anföras, att man långväga ifrån offrade till denna kyrka. Så t. ex. omtalar Nya Lödöse tänkeböcker¹ i ett protokoll av den 14/6 1594, att en lödösebo låtit sända tre eller fyra mark vax till några personer »ath the skuulle giöra ther aff ith waxlyss eller ith waxbarnn thill Toslannaa kiörkiee, på thef hann motte bekomme sinn hellssa jgienn.»

Under hela medeltiden synes Torslanda ha varit självständigt pastorat, men efter reformationen är socknen lagd till Björlanda och senare till Säve. Så var fallet åtminstone år 1594, men 1597 förefaller Torslanda igen ha varit självständigt med Öckerö socken som annex. Slutligen lades Torslanda på nytt som annex till Säve från och med den 1/5 1928 genom Kungl. brev, daterat 3/11 1922.

Om Torslanda kyrka finnas följande sägner. Enl. MEM.BOKENS författare finnes i socknen »en vacker slätt backe, som kallas Kyrkobacke, vid pass sex å sju musquetteskott ifrån kyrkian, hvarest berättas kyrkan först skolat varit bygd, hvarefter synes få rudera; men som efter gl saga alt hvad som bygdes om dagen blef nederrifvit om natten och fördt til thet stället, som kyrkan nu står uppå skall hon ther

¹ (1586—1621) utgivna av Sven Grauers, Göteborg 1923, s. 330.

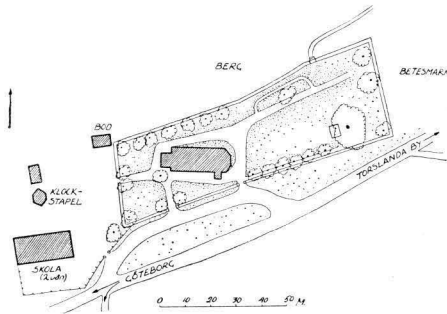

Fig. 38. Situationsplan. Uppmätt av W. Karlberg och I. Cruickshank 1931, kompl. 1941 av S. Boëthius. Skala 1: 3 000. Lageplan. Plan of situation.

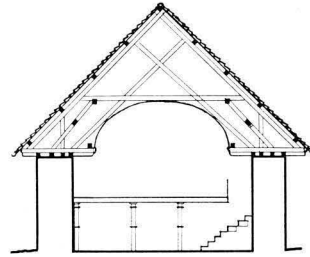

Fig. 39. Tvärsnitt mot v. Uppmätt av W. Karlberg och I. Cruickshank 1931. Skala 1: 300. Querschnitt gegen W. Cross section towards the W.

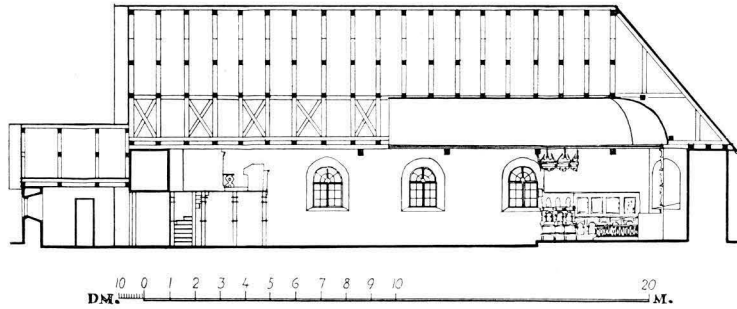

Fig. 40. Längdsnitt mot n. Uppmätt av Wivi Karlberg och Ingeborg Cruickshank 1931. Skala 1: 300. Längssnitt gegen N. Longitudinal section towards the N.

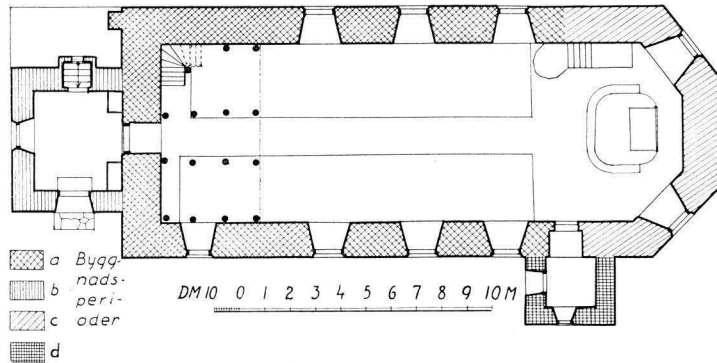

Fig. 41. Plan. Uppmätt av W. Karlberg och I. Cruickshank 1931. Grundriss. Plan.

Fig. 42. Interiör mot ö. Foto O. Thulin 1942.
Inneres gegen O. Interior towards the E.

vara blefven bygd.» — Här förutom omtalas av J. Oedman (s. 139), att på Torslanda bys ägor »Nordost från Byen, står ut med alfarande vägen, dock innom Wägs-Gropen, en sten mot 4 alnars högd nästan fyrkantig, aldraförst mäckta hwass och kallas Jätte-Stenen af en del, af andra Hög-stenen, föregifwandes folket then vara titlungad af en Jätte från ett högt stort Bärg, som kallas Lille-Bys-Ås, then Jätten hade ärat kasta på kyrkan och henne fördärfwa, hälst hon ligger intet långt ther ifrån.»

KYRKOGÅR-
DEN

Kyrkogården (fig. 38), som vidgats 1825 och 1835, inhägnas av en gråstensmur, utan bruk och utan avtäckning. Bogårdsmuren omtalas 1748. Då uppmanas på sockenstämma »hwar och en förfärdiga sitt tildeelta stycke af kyrckjomuren» och med anledning av utvidgningen 1835 »mättes nu den nya muren och befanns innehålla 156 famnar i längd (d. v. s. 468 alnar = c. 280 m), vilka delades emellan socknarnes i detta avseende underhållskyldige 16½ hemman.»

I de nuv. enkla järngrindarnas ställe funnos tidigare stigluckor. 1697 skrives, att »portarne med deras tak» kalkslogos. (LANTK.). De låsas under gudstjänsten till skydd mot boskapen, 1748. Ö. porten rappas och vitlimmas 1787. År 1835 »skarprappades portpelarne», och bräderna och vindskidorna gjordes nya. De existerade ännu 1843.

Längs murarna äro planterade träd, huvudsakligen almar, de flesta från 1837. Mitt

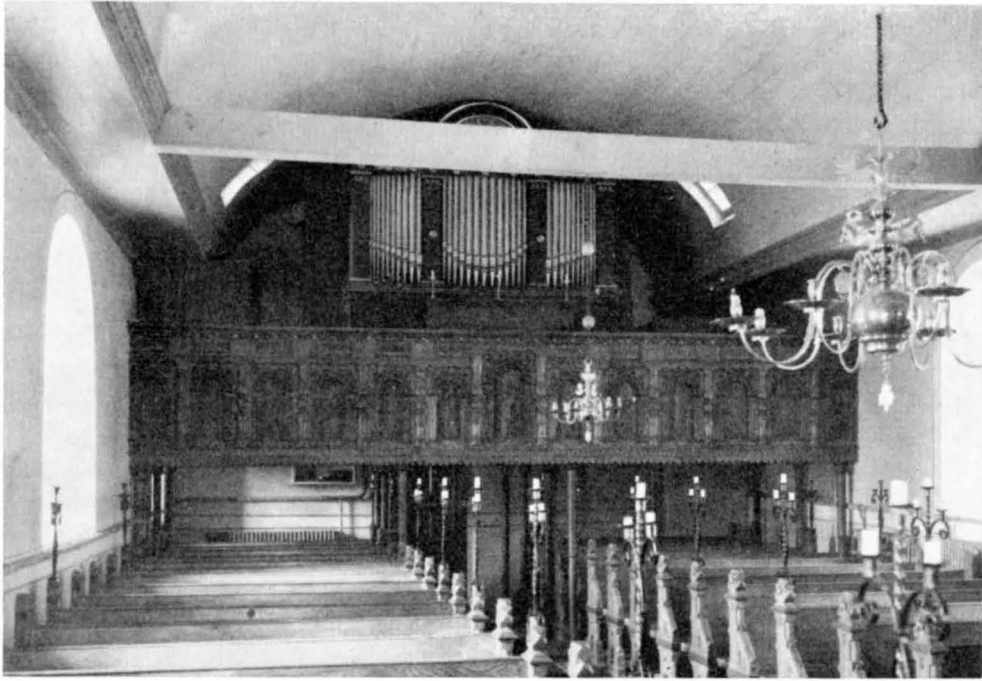

Fig. 43. Interiör mot v. Foto O. Thulin 1942.
Innere gegen W. Interior towards the W.

å kyrkogårdens ö. del växer en jättestor lind, som enl. HOLMBERGS (III, s. 250) sannolika antagande skall vara Hisingens äldsta träd.

Klockstapel (fig. 37) står på en bergsknalle v. om kyrkogården. Uppfördes 1821, senare ofta reparerad. Dess föregångare nybyggdes 1721 och 1740. Fodrades med nya bräder och tjärades 1938.

Långhuset fram till främsta bänkskärmen är vad som återstår av medeltidskyrkan, under det att koret nybyggdes 1780 (byggmästare Gunne Dufwa). Ett vapenhus i v. tillkom redan 1766, en tillbyggnad i s. år 1806. Kyrkans L. blev då 23,6 m eller 75 danska fot (= 23,55), omräkning i svenska ger ett ojämnt tal (79,4...) B. 9,99 à 10 m.

Fönstren i gamla kyrkan, d. v. s. långhuset, torde börjat att vidgas resp. ökas i antal redan före 1735 (se Medeltidskyrkan). De torde fått nuvarande form senast 1835.

I yttertaketets v. del upptogs 1857 två takfönster till läktarens belysning.

Kyrkans golv är sedan 1898 lagt med viktoriaplattor (!). Samma år höjdes korgolvet ett trappsteg över långhusets golv. År 1737 hade snickaren Martin Zimmerman enl. MEM.BOKEN lagt trägolv i hela kyrkan »med lukor til at öppna för fuchtighetz updragande». Men 1748 uppmanades sockenborna »at upsöka så wackra, jämbna hallar, som här i bergen kunna fiñas, til at dermed belägga golfwet i deras stolrum» (St.PROT. ³¹/₈ 1748).

NUVARANDE
KYRKAN

Stengolv på gången lades 1750 och nytt trägolv 1854. — Längsmurarna sammanhållas med fyra förankringsbjälkar. — Innertaket utgöres av ett vitmålat tunnvalv av trä.

UPP-VÄRMNING År 1929 inleddes värmeledning. Tidigare användes järnkaminer, sedan 1889.

FÖRSVUNNEN År 1786 (INV. 1830) utförde mästern Johan Liljedahl i Göteborg takmålning i det TAKMÅLNING nya korvalvet. Om de numera försvunna målningarnas utseende är ingenting bekant ej heller om långhusvalvets dekorer.

MEDELTIDS-KYRKANS HUVUDELAR Medeltidskyrkan bestod av långhus och rektangulärt kor. Det är anmärkningsvärt, att v. gaveln är helt förd upp till nocken.

MEM.BOKEN har noggranna måttuppgifter. »Stora kyrkans längd till tvärmuren är $22\frac{3}{4}$ al:r (= 14,287 m). Tvärmuren $2\frac{3}{4}$ al:r (= 1,727 m). Korets längd $6\frac{1}{4}$ al:r (= 3,925 m). Altså är kyrkans längd innan till emellan gaflarne $31\frac{3}{4}$ al:r (= 19,939 m). Men stora kyrkans bredd är $11\frac{1}{4}$ al:r (= 7,065 m). Och korets bredd $7\frac{3}{4}$ al:r (= 4,867 m).» Sifforna avse inre mått. Av dessa kan långhusets inre B. verifieras. Den är nu 7,05 m eller nästan 12 svenska alnar. MEM.BOKEN, som säger $11\frac{1}{4}$ aln, tycks ha mätt med danska alnar liksom byggmästaren år 1780. I danskt mått blir verkligen inre B. = $11\frac{71}{314}$ eller knappt $11\frac{1}{4}$ aln. MEM.BOKEN är alltså tillförlitlig, ehuru icke i finare delning än kvarts alnar. Murtjockleken är nu i västmuren 1,55 m, alltså något tunnare än »tvärmuren», som enl. MEM.BOKEN var $2\frac{3}{4}$ dansk aln eller 1,727 m.

I parenteserna här ovan är också omräkningen gjord från danska alnar till meter. Vi addera:

Västmurens tjocklek	1,55	m
Långhusets inre L.: $22\frac{3}{4}$ d. aln	14,287	»
Tvärmurens tjocklek: $2\frac{3}{4}$ d. aln	1,727	»
Korets inre L. $6\frac{1}{4}$ d. aln	3,925	»
Östmurens tjocklek	1,55	»
	23,039	»

Totala L. ligger så nära till 70 grek. fot (= 23,1 m, skillnaden endast 0,061), att just denna siffra och detta slags längdmått måste varit de urspr. praktiserade.

Omräknas övriga mått nu till grekiska fot à 33 cm finnes, att gamla långhusets yttre L. är 17,564 m d. v. s. 53 grek. fot (= 17,49). Dess B., som alltjämt är 9,9 m motsvarar exakt 30 grek. fot. Korets L. är 5,475 m d. v. s. 17 grek. fot (= 5,61 m). Långhusets nuv. H. t. o. m. hammarbandet är troligen urspr. Det är 3,9 m till golvet och var väl något mer, då golvet var djupare, åtminstone 3,96 m = 12 grek. fot. Nuvarande takstol (i vilken 1857 »hjälpsaxar» insattes), rätvinklig i nocken, bevarar möjligen den urspr. formen. Totala L.-mättet 23,039 ligger så nära intill nuvarande L., 23,7 m, att man måste antaga att korbygget 1780 begagnade icke blott gamla grunden för mittpartiet av sin östmur, utan kanske även en del av själva gamla östmuren, som då skulle varit tunnare och förstärkts på yttersidan. På detta sätt har man bibehållit mittpartiet

Fig. 44. Muralmålningar från 1400-t., blottade 1896 och åter överkalkade. Foto i A. T. A.
Wandmalereien von 15. Jahrh., 1896 blossgelegt und wieder übergekalkt. Mural paintings from 15th cent., in 1896 disclosed,
and again overlimed.

av en gammal östmur i Ljungs gamla kyrka, Inlands Fräkne h:d, där förloppet tydliggöres av byggnadens nuvarande ruintillstånd.

Att döma av en uppgift om fönsterutvidgningar 1735 funnos urspr. endast 2, möjligen endast 1 fönster i s. och i n. intet. Om äldre dörröppningar är intet bekant.

Koret bör ha varit något lägre än långhuset, men eljest lika proportionerat. Om muröppningarna är intet bekant.

1693 gjordes »hwalfning eller himmel i coret» d. v. s. trätunnvalv (LANTK.).

Triumfbågens storlek, åtminstone såsom denna var i slutet av 1400-t. kan beräknas genom triumfkrucifixets mått.

MÅLNINGAR
FRÅN MEDEL-
TIDEN OCH
FRÅN 1600-
TALET

År 1898 påträffades under pågående restaureringsarbeten medeltida kalkmålningar å de v. partierna av n. långhusväggen. Tyvärr betraktades de såsom alltför illa medfarna och blevo överkalkade på nytt (fig. 44). I cirkelrunda fält sågos framställningar ur den heliga historien bl. a. Jesu födelse. Barnet ligger på marken omgivet av en strålgloria. Detta är 1400-t:s vanliga sätt att framställa födelseundret. Det nya kortunnvalvet bemålades 1693 (LANTK.) »effter noga betingning» för 30 dlr smt av »målkerskan Margretta von Röhlen.» Beloppet gällde »för lofftet i choret att bestryka och alla stolarna.» Om härmed avses någon rikare utsmyckning av kortaket eller blott en anstrykning är ovisst.

För medeltidskyrkans datering ha vi inga andra medel än en hänvisning till dopfontens tid — omkr. 1250. Men detta måste t. v. betraktas som en osäker gissning.

INREDNING
OCH LÖSA
INVENTARIER

Altare och altarring av ek enl. inskr. skänkta jämte andra inredningsdelar 1900 till minne av släkterna Schoug och Malmgren. Tidigare altarring var tillverkad av Martin Zimmerman i Göteborg (LANTK. 1737). — Altarprydnaden utgöres sedan 1896 av ett medeltida altarskåp¹ (fig. 42, 47—49) av ek med överstycke och predella ifrån senare tid. Mittfiguren är en tronande Gud Fader, som man försett med spira och glob. Handställningen visar att här Nådastolen varit framställd, d. v. s. en Gud Fader hållande krucifixet i händerna. Till dylika grupper hörde också den tredje personen i Treenigheten, den Helige Ande i duvogestalt. Bilden har, liksom övriga i altarskåpet en gammaldags, nästan 1200-t:sartad hållning, men altarskåpet med samtliga figurer torde dock skurits på 1400-t:s slut. Vid den hårda restaureringen ha flera falska attribut och oriktiga namn tillfogats å figurerna. All färg är ny.

Överstycket, som tillverkats och målats 1786 av Johan Liljedahl, har tillhört kyrkans tidigare altarprydnad. En tidigare restaurering av det medeltida skåpet omtalas 1690.

En annan altarprydnad, som sedan 1896 förvarats i söndertaget skick, beskrives i Inv. 1830. Huvudpartiet utgjordes av den Golgata-målning, (fig. 45) utförd 1786 av Johan Liljedahl, som nu hänger å n. långhusväggen samt det ovan omtalade överstycket till kyrkans altarskåp. År 1858 pryddes altaruppsatsen med »en sol och förgyllda

¹ Utförligare beskrivning av S. Gardell i G. och B. Fornm. Tidskr. 1929, Bohusläns medeltida altarskåp, s. 27—32.

Fig. 45. Golgata. Oljemålning av Johan Liljedahl 1786.
Foto O. Thulin 1942.

Golgatha. Ölgemälde von J. Liljedahl 1786. Golgotha. Oilpainting by J. Liljedahl in 1786.

lister» (ÅMB. BER. 1883). Denna strålsol med Gudsöga hänger numera i taket strax ovanför altarskåpets överstykke.

Triumfkrucifix (fig. 50) av trä hänger i taket och stöder mot andra hanbjälken från koret räknat, grovt restaurerat 1896. Korset, som är urspr., är målat i imiterad ekfärg (!). Total H. c:a 190, korsarmarnas c:a 200. — Trol. inhemskt arbete fr. 1400-t:s slut.

En Mariabild omtalas i Inv. 1816. Numera försvunnen. — Basunängel, hänger i kortaket och bär inskriftstavla med orden: »Stat up I döde och kommer För Domen». Bilden är »förärad av skeppsbyggaren Anders Persson i Nedergården» (Inv. 1737). Restaurerades 1781 och 1896. Nuvarande målning i gult, grönt och guld.

Bland oljemålningar från 1700-t. märkes en föreställande Susanna i Babylon. Å tavlan målad inskr.: FALSKT VITNE, SEDINLÖN, IDESSABOVARSKAM/ SUSANA FRÄLSAD BLEF AF HÖGSTA HERRANSARM. Tavlan, som är målarens mästerstycke, utfördes 1781 av göteborgsmålaren Johan Rodin, förmodligen efter franskt 1600-t:s kopparstick, och skänktes följande år till kyrkan. Br. 160, H. 130. Fig. 54.

Predikstol (fig. 46) av trä, skulpterad och målad i imiterad ekfärg. Korgen sexsidig vilande på ett murat underrede, är indelad i fält med enkelt listverk och arkader omgivna av broskornamentik. Mellan fälten joniska kolonetter (se vidare s. 54). I arka-

Fig. 46. Detalj av predikstolen. Foto O. Thulin 1942.
Detail der Kanzel. Detail of the pulpit.

derna målade bröstbilder med namnöverskrifter av 1) S. Matheus. 2) S. Marcus. 3) S. Lucas. 4) S. Johannes. Bilderna från senare tid med äldre målningar under de nuvarande. Till predikstolen leder från ö. en avskärmad gång med trappa i v. och dörr i ö. Å skärmväggen med tandsnitt sirade entablement ses i relief inskr.: »ANNO 1627». Skärmväggen omfattar 4 fält, därav 2 med gallerverk, 2 med målad evangelist och målad bild av biskop G. D. Björck, den senare utförd av kyrkoherde Alf Gullbring år 1900. I ett nedersta register stå 5 fyllningar med tomma bågställningar och tomma spegelfält, som dock ha äldre målningar inunder nuvarande påmålning. Å uppgångens insida äro påspikade utskurna lister med ornament i beslagsstil med reliefbokstäver: den övre I.N.D. A.N.D./M.N.D., den undre M.N.D. E.H.N. Ljudtaket, som är sexsidigt, stammar från en senare tid än korgen.¹

¹ År 1669 finnes antecknat, att man »kiöpt en ny himmel öfwer prädikestohlen af Pehr snedker i Kongelf» för 15 dlr smt (LANTK.) och år 1701 gjordes utbetalning »til en sneckare som förferdigade trappan widh prädikestohlen». (LANTK.) Att åtskilliga inskrifter döljas under nuvarande påmålning framgår av flera handlingar. Sälunda säges i MEM.BOKEN, att på predikstolens uppgång står målat »Herre bevare tin ingång och utgång och åretalet 1674» samt på korgens lister »Matth. 3: 2, Matth. 23, Luc. 11: 23 och Joh. 8: 47. Thetta på danska språket». Och år 1830 meddelas (INV. PROT.), att »utmed dörren till predikstolen står S. Paulus målad, och under honom: Wi predike Christum den korsfäste».

Fig. 47. Apostlarna Tomas (?) och Andreas.
Figurer i altarskåpet från 1400:ts slut.
Die Apostel Thomas(?) und Andreas. Figuren
im Altaraufsätze am Ende des 15. Jahrh. The Apostles Thomas(?)
and Andrew. Sculptures in the altarpiece
from the end of the 15th cent.

Fig. 48. Aposteln Matteus och Olof den helige.
Se fig. 46. Foto O. Thulin 1941.
Der Apostel Matthäus und Olaf der Heilige.
Vgl. Abb. 46. The Apostle Matthew
and St Olaf. See fig. 46.

Fig. 49. Tronande Gud Fader. Se fig.
46. Foto O. Thulin 1941.
Gott Vater thronend. Vgl. Abb. 46. God the Father
throned. See fig. 46.

Predikstolen synes ha bestått av den nuvarande korgen samt trol. en trappuppgång och en dörr. Årtalet 1627 kan möjligen gälla detta tillstånd, ehuru det är oklart, hurvida det ovan omtalade listverket med dessa siffror tillhört predikstolen. Denna liknar med sina diamantrusticerade strumpor på kolonnetterna tyska och danska snickeriarbeten från 1600-t:s början.¹ Brädan med beslagsornament kan ha tillhört detta tillstånd och skulle då röja donatorernas och deras familjers initialer. — Det ovan omtalade året 1674 kan möjligen gälla nedre delen av skärmväggen, vars bågställningar likna Torslanda läktares (av 1671).

Timglas med skulpterat och förgyllt ställ av trä för fyra glas, uppburet av en år 1767 anskaffad järnten, som krönes av en blomkalk.

Präst- och klockarestolar hade 1737 tillverkats av Martin Zimmerman. Numera försvunna.

Brudstolar, 2 st., nu försvunna, omtalas tidigast 1737 (Inv.), och 1816 (Inv.) säges, att de »varit förgyllda». På bekostnad av handlanden Arvid Carlsson i Göteborg blevo 1828 »2:ne gamla brudstolar reparerade, förgyllda, uppstoppade med tagel och med rödrosigt damast öfverklädde, jemte widfästade silkesfransar och randiga lärftsöfverdrag.» De sägas då ha »inskrift med förgylde bokstäfver å styrena» (INV.PROT. 1830). Upptagas senast i inventariet 1883. Nu försvunna.

Bänkar, öppna, gulmålade och numrerade. Byggda 1898 efter ritningar av Adrian C. Peterson och Carl Crispin. Uppgifter om äldre bänkkvarter finnas i LANTK. 1693, 1737 och 1770. Bänkdelen upprättades först 1775 och upphörde redan 1869.

Läktare (fig. 44) med skulpterad barriär, byggd 1671, utvidgad 1857, i imiterad ekfärg, med framställningar av Kristus och apostlarna målade troligen 1671 efter kopparstick av Lukas Kilian² för 24 daler av »en måhlare som stofferade populturet effter förlijkningh» (LANTK.). De flesta figurerna målade på papper, Petrus och Mattias dock direkt på trä, okänt datum men senare än de övriga och mycket grovt. En mästare Johan Liljedahl målade 1786 på läktaren.

Ett orgelverk å läktaren anskaffades 1857. 1923 ny orgel. Under tiden 1830—57 användes i kyrkan Dillners psalmodikon.³

Dopfunt (fig. 36, 52) av sten. Endast cuppan i behåll och sedan 1896 överstruken med brun färg(!). Som fot användes en i senare tid (1896?) anskaffad granitsockel. Cuppan, som har uttömningshål, är lik den i Björlanda och kan liksom denna tillskrivas

¹ Jfr Björlanda predikstol s. 32 och se även HANS RABÉN, Träskulptur och snickarkonst, Sthlm 1934, bild 22, och CHR. JENSEN, Danmarks snedkere og billedsnidere i tiden 1536—1630, Köbenhavn 1911, fig. 101. Liknande former återfinnas i Rådmansö kyrkas predikstol i Uppland. Se Sv. K. Uppland, Frötuna och Länna skeppslag.

² Kopparstickaren Lukas Kilian 1579—1637 tillhörde en känd konstnärssläkt, verksam i Augsburg.

³ Nu i Göteborgs Museum. — Johan Dillner (1785—1862) var prästman, musiker och författare. Hans främsta insats ligger på kyrkosångens område. Han byggde 1830 ett lätthanterligt stränginstrument, psalmodikon, och utarbetade en enkel siffernotskrift.

Fig. 50. Triumphkruzifix. 1400-t:s slut. Foto i A. T. A.
Triumphkruzifix. Ende des Rood. End of the 15th cent.
15. Jahrh.

Fig. 51. Dopfund av trä. 1690.

Foto H. Cornell 1917.

Hölzernes Tauf- Wooden baptis-
becken. 1690. mal font. 1690.

Thorbillus och tiden omkr. 1240—60. Diam. 65. — Dopfund av trä med inskr. M.O.D./I.A.S./ANNO/1690.

Dopfat till funten, av mässing, numera försvunnet, omtalas 1737 (Inv.) Dopbäcken (fig. 53) till funten, av mässing, pressat arbete med framställning av syndafallet.¹ Brättet har bladornament och franska liljor samt inom en vapensköld bokstäverna LISK och KID. Vänster härom bokstäverna BPD² samt två vapensköldar. Ena skölden visar en halvmåne (☾). Den andra är delad, varav vänstra halvan har en halv fläkt örn och högra två balkar. Samma vapensköldar förekomma på en offerstock från 1636 i Björlanda. Nürnbergsarbete. Diam. 45,5. Brättets B. 6,7.

Bland nattvardskärl märkas: kalk av silver, helt och hållet förgylld. Skålen enl. inskr. från 1742, fot och skaft från 1672.

Ask av silver, cylinderformad, med avtagbart lock. Inskr. längs övre kanten: TORSLANDA KYRKA IN MEMORIAM KYRKOHERDE A. L. CARLSTRÖM OCH HANS HUSTRU AUGUSTA EMILIA 29 SEPT. 1924. Två persiska silverstämplar. Ciselerat arbete, tillverkat i Ispuhan, Persien. Diam. 10, H. 10.— Fat av silver, i form av en brödkorg. Ciselerat arbete. Inskr. som föregående. Tillverkat

i Shiras, Persien. Diam. 16. — Oblatskedar, 2 st., »små av tenn», nu försvunna, funnos 1850 (Inv.).

Bland belysningsredskapen märkas 3 ljuskronor av mässing, trol. alla från 1600-t:s senare del., en av dem med inskr. P.O.R. 1667, samt en av glas av gustaviansk typ.

Ett par ljusstakar av malm. Å foten inskr. NIELS ERECKSON. Profilerat skaft. H. 35. 1600-t. — Bänkstakar, 30 st., av järn, för tre ljus vardera, fastsatta å bänkarna. H. 52.

Bland underrättelser om textilier märkes, att en kyrkvaktarrock eller »stöte räck» inköptes 1783. Numera försvunnen. — Kyrkhåvar, 2 st., av brun sammet med broderier i vitt och guld samt blåmålade skaft, enl. broderad inskr. av 1842. — Håvar omtalas tidigast 1737 (Inv.) då det fanns »en collectepung af rödt plys med metall biällra.»

¹ Ett nästan likadant fat finnes i Hammars kyrka (Närke). Det dateras i katalogen över Utställning af äldre kyrklig konst från Strängnäs stift, Strängnäs 1910, till omkr. 1525. — Även i Bro kyrka på Gotland finnes ett liknande dopfat, avbildat i Sv. K. Gotland, Band I, fig. 311. — Initialerna LISK KID torde syfta på Laurentius Ionson Kollebeck och hans hustru Karin Iöns Dotter. Se Inv. 1830. Enl. BEXELL, s. 178, var han pastor i Torslanda 1668 och omkom 1691 under en riddtur på svag is.

² Initialerna torde syfta på Bodel Pedersdotter Maaneskiold, som omtalas i noten s. 40.

Jubeltavlor och Kungl. tal, som kyrkan fordom ägt, äro nu samtliga försvunna.

Series pastorum in Thorslanda et Öckerö, författad av kyrkoherden Lachonius före 1700-t:s mitt, finnes upptecknad på en trätavla, av vilken endast rester äro kvar.

Votivskepp, av vilket endast det mycket skadade skrovet finnes kvar, hängde urspr. över läk-taren och var »förärat av Biörn Andersson i Bur» (Inv. 1737). Renoverades 1788 (SOCK.-ST.-PROT.).

Ståndur, av bukig form, målat i imiterad ekfärg. Var 1830 blå-målat med förgyllda lister. Å ur-tavlan läses: I. P. PETTERSON, MAIJORNA. Skänktes enl. inskr. 1796. Ett annat, defekt ståndur,

skänkt 1803 av Röds vadlag, användes till stativ för en nummertavla från 1700-t:s slut.

Straffstock med fyra hål. L. 200. Tillverkad 1771. — År 1738 (LANTK.) omtalas, att man lät »beslå gapestäcken». — Skampall av furu. Anskaffad 1771.

Fattigstock, numera försvunnen, omtalas tidigast 1751. År 1817 meddelas, att »fattigstocken står vid kyrkdörren».

Kollektskålar, 2 st., av koppar anskaffades 1819.

Kollekttavla, nu försvunnen, fanns 1737 (Inv.).

Ringklocka av malm. Diam. 90. Inskr. runt klockan övre raden: CONCORDIA RES PARVÆ CRESCUNT DISCORDIA DELABUNTUR. Undre raden: ME FUNDEBAT ADAM LEHMMEYER STRALSUND ANNO 1656. Därunder står: TORSLAND · KLAOKE/H IACOB RASMUSEN (dessutom sex andra personnamn). På klockans andra sida: HER · IFVER · KRABE · TILIORBERD/REDER · OC · HÖFVSMAN/PABOHUS. Dessutom bomärken och initialer vid namnen. (= Genom enighet växa små ting, genom tvedräkt försingras de. Mig göt Adam Lemeyer Stralsund 1656. Torslanda klocka. Kyrkoherde Iacob Rasmusen¹ m. fl. Herr Ivar Krabbe² till Jordberga, riddare och hövitsman på Bohus.)

¹ Jakob Erasmi (Rasmusson) med tillnamnet Nolleröth, antagligen bildat av prästgården Nolleröd, s. 44. Han nämnes som kyrkoherde i Torslanda även 1668, se Bexell. I, s. 178.

² F. 1602 på Övedskloster, ägde många gods i Skåne och Danmark, blev 1646 kommandant på Bohus fästning och 1662 ståthållare i Norge, d. 1666. Han har säkerligen donerat klockan.

Fig. 52. Dopfuntscuppa av Thorbillus, omkr. 1240—60.
Foto i A. T. A.

Cuppa eines Taufsteines von Thorbillus, um 1240—60. Cuppa of a baptismal font by Thorbillus about 1240—60.

Fig. 53. Dopfat av mässing. Foto i A. T. A.
Taufbecken aus Messing. Font basin of brass.

SAMMANFATTNING AV TORSLANDA KYRKAS KONSTHISTORIA

- I. En tornlös kyrka (fig. 41). Dopfunt omkr. 1250, varigenom kyrkan möjligen dateras (fig. 52).
- II. Muralmålningar (fig. 44), som icke bevarats, altarskåp av nordtysk karaktär (fig. 42), enkelt triumfkrucifix, 1400-t. (fig. 50).
- III. Predikstol 1627 (fig. 46).
- IV. Först under 1700-t:s slut förändrades kyrkans medeltida karaktär. Västgaveln nedbröts 1766 och uppmurades på nytt, vapenhus av sten tillbyggdes i v. samma år. År 1780 revs triumfbågen, och det medeltida koret ersattes av det nuvarande, som fick tresidig avslutning. 1786 altartavla.
- V. 1898 företogs en inre restaurering, varvid bl. a. det medeltida altarskåpet och andra äldre inventarier konserverades. Ny bänkinredning.

Fig. 54. Susanna i Babylon. Oljemålning av J. Rodin 1781. Foto A. Edle 1931.
 Susanna in Babylon. Ölgemålde von J. Rodin 1781. Susannah in Babylon. Oilpainting by J. Rodin 1781.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Eine steinerne Kirche, ohne Turm, mit schmalem gerade geschlossenem Chore (Abb. 41). Die Cuppa eines Taufsteines von Thorbillus um 1250 (Abb. 52 vgl. der Taufstein in Björlanda Abb. 31) ist beibehalten, wodurch die Kirche möglicherweise datiert werden kann.

II. Wandmalereien (Abb. 44), welche nicht erhalten sind, Altaraufsatz norddeutschen Charakters, einfaches Triumphkruzifix (Abb. 50). Alles aus dem 15. Jahrh.

III. Die Kanzel von 1627 (Abb. 46).

IV. Erst am Ende des 18. Jahrh. wurde der mittelalterliche Charakter der Kirche verändert. Der Westgiebel wurde 1766 abgerissen und aufs neue aufgemauert. Eine steinerne Vorhalle wurde in demselben Jahre im Westen zugebaut. 1780 wurde der Triumpfbogen abgerissen. Das mittelalterliche Chor wurde von dem jetzigen ersetzt, dreiseitig abgeschlossen (Abb. 35). Altargemälde 1786 (Abb. 45).

V. 1898—99 wurde eine innere Restaurierung unternommen, wobei u. a. der mittelalterlicher Altaraufsatz und ältere Inventare konserviert wurden. Neues Gestühl (Abb. 43).

SUMMARY

I. A towerless granite church, one-aisled and with a rectangular choir (fig. 41). Baptismal font (fig. 52) about 1250 by Master Thorbillus, comp. Björlanda, fig. 31.

II. Mural paintings (fig. 44) which are not preserved. Sculptured triptych of North-German character (figs. 42, 47—49), a simple rood (fig. 50) 15th cent.

III. The pulpit from 1627 (fig. 46).

IV. Not until the later half of the 18th cent. was the mediæval character of the church altered. The west gable was pulled down in 1766 and erected anew, a porch of stone was added in the west in the same year. In 1780 the chancelarch was demolished, and the mediæval choir was replaced by the present trilaterally terminated one (fig. 35). Altarpiece in 1786 (fig. 45).

V. In 1898—99 the interior underwent a restoration. The mediæval triptych and other ancient furnishings were restored, and new benches were put in (fig. 43).

Fig. 55. Kyrkan från s. o. Foto O. Thulin 1942.
Die Kirche von S. O. The church from the S.-E.

KÄRRA KAPELL I SÄVE SOCKEN

TRYCKTA KÄLLOR: G.D. $28/4$ 1920, $20/11$ 1920, $20/6$ 1921. — G.M.P. $4/4$ 1928. — V.D. $1/6$ 1929.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: B.St.: Plan, fasad åt s. och v., sektioner mot v. och ö. uppmätt av KARL SAMUELSON mars 1927; förslag till inredning av KARL SAMUELSON 1927; 1 färgskiss till invändig målning av C. O. SWENSON; 1 vitkopia, sektioner mot koret och orgelläktaren (fastställdes ej). — Handlingar ang. förändringar av interiören.

Kärra kapell (fig. 55) uppfördes på Kärra ägor mitt emot Agnesberg 1920. Det byggdes i stort sett efter Th. Wåhlins ritningar till kapellet i Nösund, Tegneby socken, och

Fig. 56. Interiör mot ö. Foto O. Thulin 1942.
Inneres gegen O. Interior towards the E.

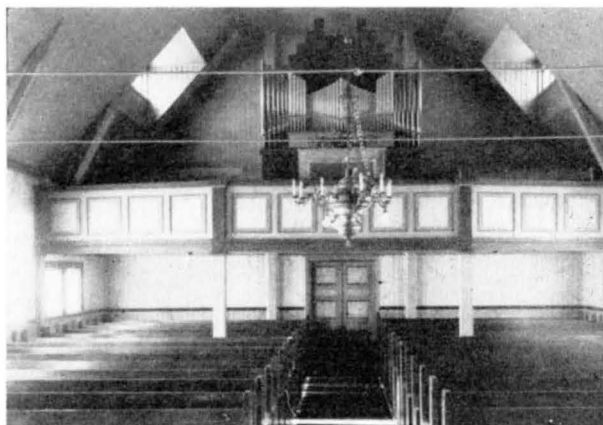

Fig. 57. Interiör mot v. Foto O. Thulin 1942.
Inneres gegen W. Interior towards the W.

Hamburgsunds kapell i Kville socken. Dock har tornet en annan placering i Nösund, där det rider på långhuset.

Då byggnaden 1921 stod färdig, kunde den ej invigas, förrän en del förändringar, som B.St. fordrat, blivit genomförda. Stadsarkitekten Karl Samuelson uppgjorde ombyggnadsförslag 1927. Bl. a. blev koret helt ombyggt och hela kyrkan ommålad. Den invigdes 1928.

Bland inventarierna märkes altartavlan från 1927. Den är målad av Gunnar Erik Ström och framställer nattvarden. Den krönande ängeln har skulpterats av F. Richter.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kapelle in Kärä (Abb. 55) wurde 1920 nach Rissen von Th. Wählin aufgeführt. Erst 1928 wurde sie eingeweiht, nachdem auf Veranlassung der Königl. Baudirektion gewisse Veränderungen vorgenommen worden waren. Unter dem Inventar (Abb. 56 und 57) merkt man das Altargemälde. Es ist 1927 von Gunnar Ström gemalt und stellt das Abendmahl dar.

SUMMARY

The chapel in Kärä (fig. 55) was built in 1920 according to drawings by Th. Wählin. First in 1928 it was consecrated after some alterations being made by direction of the Royal board of building. Among the fittings (fig. 56 and 57) notice should be taken to the altarpiece from 1927 representing the Lord's Supper, painted by G. Ström.

Fig. 58. Kyrkan från s. efter 1927. Foto A. Edle.
Die Kirche von S. nach 1927. The church from the S. after 1927.

BACKA KYRKA

TRYCKTA KÄLLOR: G.M.P. $\frac{8}{6}$ 1912. — G.H.T $\frac{28}{8}$ 1927. — G.P. $\frac{27}{4}$ 1927, $\frac{6}{12}$ 1934.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: A.T.A.: bl. a. skrivelser ang. restaureringen 1934. — B.St.: ritn. till nybyggnad av J. F. ÅBOM 1860; till altare och altarskrank av AXEL LINDEGREN 1905; förslag till glasmålningar av samme 1913; uppmättningsritn. och tornbyggnad av AXEL FORSSÉN 1927; förslag till kyrkogårdsutvidgn. av ERIK FRIBERGER 1931; restaureringsförslag av A. och C. W. GUSTAFSSON 1934; förslag till ändrad bänkinredn. 1934; framflyttn. av läktarbröstningen av A. och C. W. GUSTAFSSON 1934; förslag till likbod 1934; förslag till kyrkogårdsgrindar av Oscar Elowson 1934. — R.A.: E.D. handl. 1860, $\frac{16}{11}$ (stadfästade av ritn. till ny kyrkobyggnad).

KYRKANS ARKIVALIER: LANTK.; RÅK. från 1663; St. PROT. från 1841; KR. PROT. från 1862; Vis. PROT. från 1753.

Under medeltiden synes Backa ha varit självständigt pastorat, men efter reformationen blev socknen annex till Björlanda och senare till Säve. Från 1928 är Backa eget pastorat med Tuve i Västergötland som annex. Å ett tingssammanträde i Öxnäs med menige allmogen den $\frac{22}{2}$ 1692 antecknas om den gamla kyrkan, att den »är på 2 skatte och $\frac{5}{8}$ kronohemman Backa belägen».

FÖRSAM-
LINGS-
HISTORIA

KYRKO-
GÅRD
OCH KLOCK-
STAPEL

Kyrkogården (fig. 60) utvidgades 1864/65 anse-
ligt åt v., även 1931 företogs en ut-
vidgning. Den tidigare utsträckningen framgår av fig. 60. 1910 planterades lind, alm
och lönn längs muren och kyrkogårdens mittgång, som leder från v. genom smidda järn-
grindar mellan breda uppmurade granitpelare, byggda 1908, krönta av granitklot,
inköpta 1826. Tidigare funnos murade, orappade pelare av tegel, uppförda 1829, på
vilka granitkloten vilade. Ännu tidigare funnos välvda stigluckor. 1764 nämnes om-
byggnad av en och rapping av två stigluckor.

Klockstapeln, som låg n. om den gamla kyrkan, omtalas tidigast 1692. Nybyggnad
sker 1700, 1749, 1792 och slutlig rivning 1864. En likbod byggdes 1934.

Historien om kyrkobyggandet i Backa har tre huvudavdelningar: medeltidskyr-
kan, 1700-t:s-kyrkan och den nya kyrkan. Belägenheten för de båda först nämnda,
som nu icke längre existera, var inom den nuvarande kyrkogården. Där står nu, omkr.
20 m s.v. om nya kyrkan, en kvadratisk stenfot, och på denna reser sig en minnes-
pyramid av kalksten, varå läses: Minne af gamla Kyrkans plats.

NYA KYRKAN

Nya kyrkan (fig. 63) byggdes 1864—65 enl. ritning av conducteuren J. F. Åbom.¹
Sista restaurering 1934: arkitekt K. Nordenskjöld. Murarna äro uppförda av spräng-
sten samt utvändigt spritputsade. Tornet täckes sedan 1927 av en pyramidhuv enl.
ritning av arkitekten Axel Forssén i Göteborg. Den urspr. bekröningen (fig. 59) var en
mera prononcerad medeltidsimitation. — Fyra ingångar till kyrkan samtliga med
rundbågiga muröppningar, utom v.-portalen, som sedan 1927 är raktäckt. — Ytter-
taket är nu täckt av plåt, tidigare av skiffer. — Innertaket består av ett flackt
tunnvalv av trä i vitgrå färgton. I två av korfönstren finnas glasmålningar, fram-
ställande Konungarnas tillbedjan, Jesus vid 12 år i templet, Jesus välsignande barnen
och Jesu uppståndelse, efter kartonger av arkitekten Axel Lindegren av 1913. — Elek-
trisk belysning är sedan 1919 införd.

UPP-
VÄRM-
NING

Kyrkan, som tidigare uppvärmdes av två järnkaminer från 1881, fick 1934 värmeled-
ning.

INREDNING
OCH LÖSA
INVENTARIER

Altaret med sin uppsats är infattat i en skärmvägg, som döljer sakristirummet.
Snickeriarbetet med målning i vitt och guld är ritat av arkitekt Axel Lindegren och
utfört 1906 (fig. 65). Tavlan i uppsatsen är en oljemålning på duk av professor G. Kall-
stenius föreställande Kristus på korset (fig. 66). Tidigare, sedan 1864, stod på altaret
ett enkelt kors av förgyllt trä med svepningsduk och törnekrona och de tre spikarna.

Predikstolen är ett enkelt snickeriarbete i numera helt grå färgton, tidigare ljusgul
med blåmålade spegelfält och förgyllda skulpterade symboler.

Bänkkvarteren äro slutna, urspr. från 1864 ombyggdes de till större bekvämlighet
1934. Liksom läktaren voro de fordom målade i ekimitation, men sedan 1934 ljusgrått

¹ JOHAN FREDRIK ÅBOM, f. 1817 d. 1900. 1843—53 verkade han som Fångvårdsstyrelsens arkitekt,
1860 blev han arkitekt i Överintendentsämbetet samt 1880 intendent för dess byggnader i landsorten.
Har ritat bl. a. Stockholms nations hus i Uppsala, Ultuna lantbrukshögskola, Kungl. Myntets bygg-
nader och Musikaliska Akademien i Stockholm.

Fig. 59. Kyrkan mot n. o. Foto A. Forssén 1927.
Die Kirche von N. O. 1927. The church from the N. E. in 1927.

målade. Stoldelningen upphörde att gälla 1909. Sedan 1934 finnas två inbyggda kor-
bänkar (fig. 65). Orgeln inköptes 1868. Storklockan, diam. 100. Gjuten 1901.
Inventarier av tidigare dato än 1864 omtalas under »1700-talskyrkan», s. 66.

1700-tals-kyrkan fick sin form fr. o. m. år 1721, då koret till medeltidskyrkan
revs och långhuset förlängdes. Murmästaren hette Anders Mellenberg. Planen blev
nu den vanliga bohuslänska 1700-t:s-kyrkans med tresidig avslutning. Enl. INV. 1830
var inre L. $28\frac{1}{2}$ alnar, inre B. $11\frac{3}{4}$. BEXELL, som tydligen avser yttre mått, uppgiver
(1835) L. 31, B. 16, H. 6 alnar. (Det sista måste vara felskrivning!). Översatt i m.: L. 18,41,
B. 9,50. Måtten närma sig 30 och 15 danska alnar (= 18,84 m och 9,42 m) eller 60
och 30 danska fot. Härtill kom 1724 ett vapenhus av trä, som 1783 nybyggdes,
också av trämaterial, $7\frac{3}{4}$ sv. alnar i kvadrat (INV. 1830). Enl. Bexell funnos sju fön-
ster men blott en ingång i v. Härifrån är dörrlåset bevarat (fig. 69.). Det sitter nu i
nya kyrkans v.-portal och är rikt ornerat i genombrutet bladverk, cicelerat och graverat.
De tre låskolvorna ha vardera två stplr, av vilka den ena visar ett framifrån sett ansikte.
Låset har troligen tillverkats vid byggnadstillfället 1721. — Yttertaket var tegel-
beklätt. 1753 och -56 lagades taket. 1756 omtalas att »refflade bräder» läggas på den
förstärkta resningen, på bräderna spikas läkt (»stenlächten») och därpå upplägges ånyo
tegelpannorna. Taket pryddes av en vindflöjel av bleckplåt med årtalet 1761, som nu
placerats på en mitt emot kyrkogården liggande ladugårdsbyggnad. I RÄK. omtalas

1700-TALS-
KYRKAN

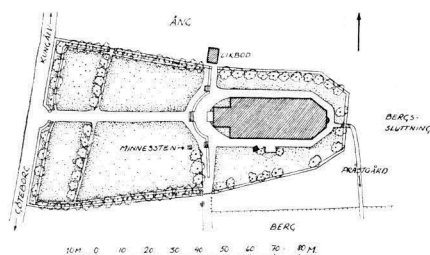

Fig. 60. Situationsplan. Uppmått av S. Boëthius 1941. Skala 1: 3 000. Lageplan. Plan of situation.

INREDNING
OCH LÖSA
INVENTARIER
I 1700-TALS-
KYRKAN,
ÄVEN SÅDANA
AV ÄLDRE
DATO

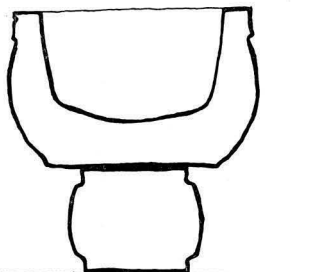
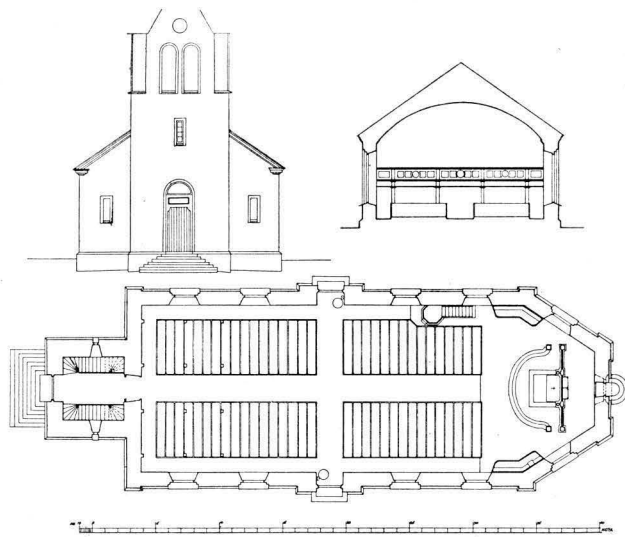

Fig. 61. Dopfunten i genomskärning. Uppmått av I. Cruickshank och W. Karlberg 1931. Skala 1: 20.

Schnitt des Taufsteines. Section of the baptismal font.

för nämnda år »en ny spir och flög», inköpta för 14 dlr smt från Petter Kart. Byggmästaren Niklas Müller »byggde himblingen» år 1728 för 50 dlr smt, alltså ett trätunnvalv. När den nya kyrkan uppförts 1864, nedrevs den gamla jämte klockstapeln.

År 1758 slöts kontrakt med åldermannen mästare Johan Ross¹ i Göteborg om kyrkans målning »med god och behållen oljofärg i choret, hwallvet, stohlarne och läktaren». Enl. BEXELL föreställde takmålningarna »Jesu födelse, de tre vise människans ankomst till Betlehem och Drottningens af rika Arabien besök hos k. Salomo.»

Bland inredningsdelar och lösa föremål införas här bevarade dylika, som tillhört medeltids- eller 1700-t:s-kyrkan, även om de nu äro i bruk i nya kyrkan, dessutom särskilt intressanta upplysningar om försvunna inventarier av äldre datum än nya kyrkan. Altaruppsatsen sades 1830 (Inv.) vara »hvitmålad med förgyllda kanter» samt framställa »Jesus på korset i en trädbild, öfverstruken med silfverfärgad fennissa; å ömse sidor twänne bilder, föreställande tron och hoppet; å Capitälén (d. v. s. överstycket) ett Lam med segerfana, och på bägge sidor 2:ne Englar med facklor.» Dessa skulpterade figurer (fig. 68) äro, utom lammet, ännu bevarade och stå nu i nya kyrkan Tron och Hoppet (fig. 65) å ömse sidor om altaret. Keruberna kröna de nya korstolarna. Krucifixet, H. 68, med modernt kors hänger på predikstolsväggen.

¹ Om denne se Säve s. 10.

Fig. 62. Fasad, tvärsnitt mot v. och plan. Uppmått av A. Forssén 1927. B. St. Obs. reducerad skala 1: 600. Fassade, Querschnitt gegen W. Façade, cross section towards the west and plan.

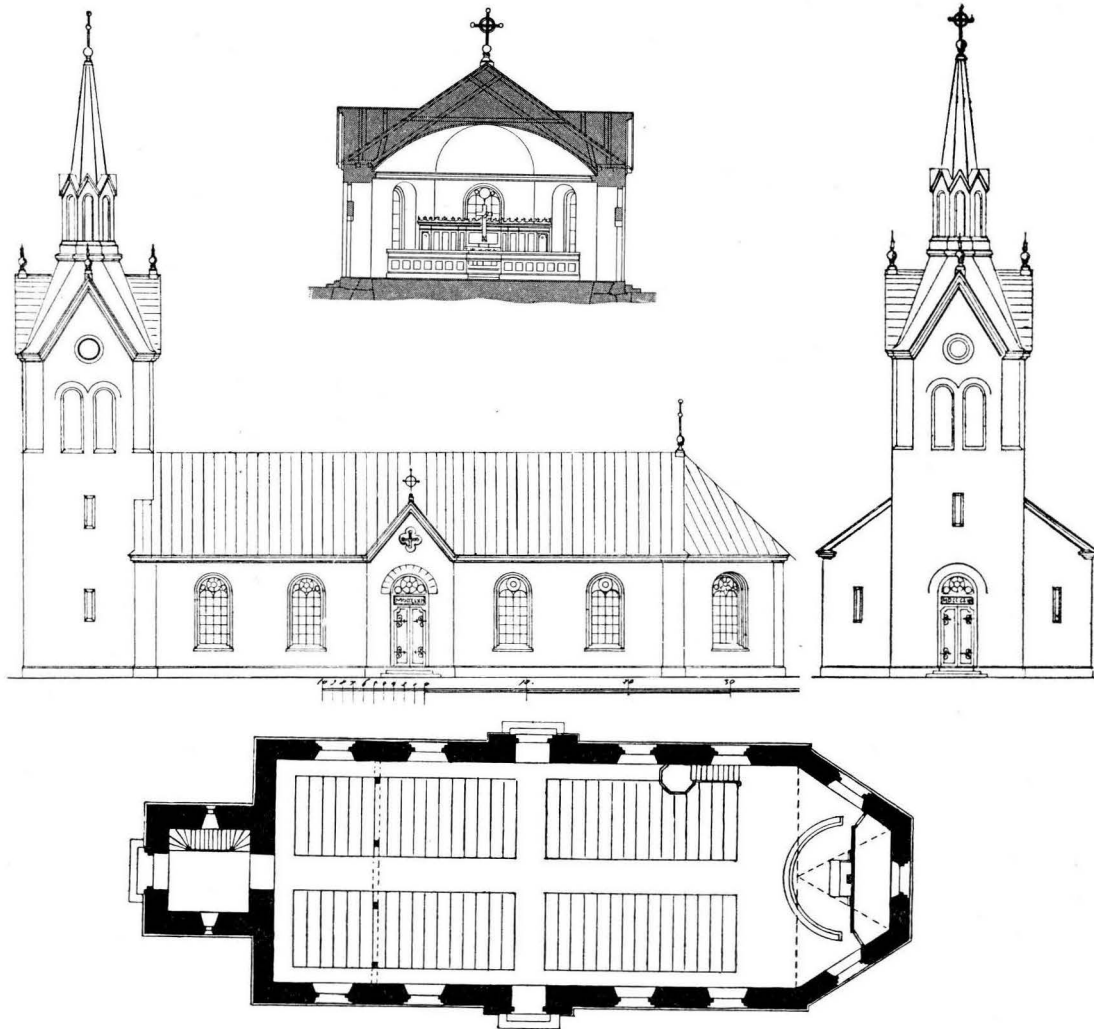

Fig. 63. Tvärsnitt åt ö., fasad åt s. och v. samt plan. Ritning till ny kyrka av J. F. Åbom 1860.
B. St. Skala ungefär 1 : 450.

Querschnitt gegen O., Fassade gegen S. und W. nebst Grundriss. Longitudinal section towards the E., façades towards the S. and the W. and plan.

Uppsatsen var snidad av bildhuggaren Johan Joakim Beckman i Göteborg och stoffferades 1736 av mästern Johan Ross för 50 dlr smt. Ross förband sig enl. kontrakt av den $16/3$ s. å. att måla »1:mo Sielfwa Altaretaflan öfver alt med hwit oljefärg. 2:do The små Siraterne samt the thertill tienlige historier med äkta förgylning öfverdraga, 3:tio Alla blader skola med äkta silfwer försilfrast och öfverdragas med spanst grönt, 4:to Bottnen bak om löfwerne skall bli med god blå oljefärg anstruken, 5:to Christus på korset som

Fig. 64. Interiör mot v. före rest.
1934. Foto A. Edle.
Inneres gegen W. vor der Restaurie-
rung 1934.
Interior towards the W. before the re-
storation in 1934.

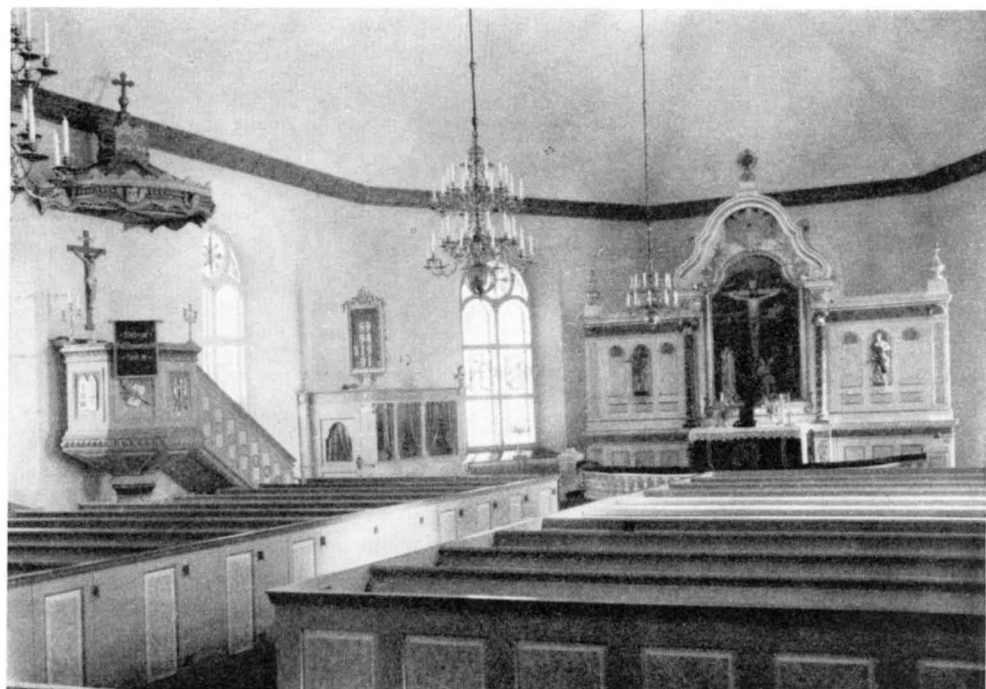

Fig. 65. Interiör mot ö. Foto O. Thulin 1942.
Inneres gegen O. Interior towards the E.

ther mitt uthj taflan afbildad är, helt och hållet försilfrad och förgyld, 6:to Bottnen bak om med skýar och några torn såsom likt Jerusalems stad och 7:mo Fýlningen ofwanföre disken skall med swart botten anstrykas samt med förgylda bokstáfwer effter lämnad divise upfyllas.» För arbetet kvitterade han betalningen 1737 (LANTK.). Om Ross' målningskonst ger ö. delen av takvalvet i Säve en föreställning (fig. 10 och s. 11).

Predikstolen antecknades 1830 (INV.) vara »hvitmålad, föreställer en åttkant med de 4 Ewangelisterne derpå målade». Målningen hade utförts 1758 av Johan Ross.

År 1830 (INV.) meddelas, att »2:ne hvitmålade, innebyggda stolar finnas wid Altaret, den ena för prästen och den andre för Säteriet Hökålla, trol. liknande de två korbänkarna i nya kyrkan (s. 65).

En brudstol omtalas 1692 (INV.) och »en ny brudstol» år 1757 (INV.)

En läktare å v.-gaveln uppbyggdes 1726 och målades 1758 av Johan Ross med de tolv apostlarna.

År 1843 uppsattes ett orgelverk.

Enkel dopfunt (fig. 61, 67), av täljsten, urspr. huggen i tre block, av vilka foten numera saknas och sedan 1934 ersatts med en nyhuggen. Cuppan är halvsfärisk med bandartad förtjockning vid överkanten. Diam. 68. Uttömningshål saknas. Trol. efter 1250.

Dopskål, av tenn, tillbucklad, med solida handtag men utan stplr. Dim. 19×21. Gjord 1737 av tenngjutaren Jonas Boström i Göteborg, som i ett kvitto ²¹/₁₂ s. å. med-

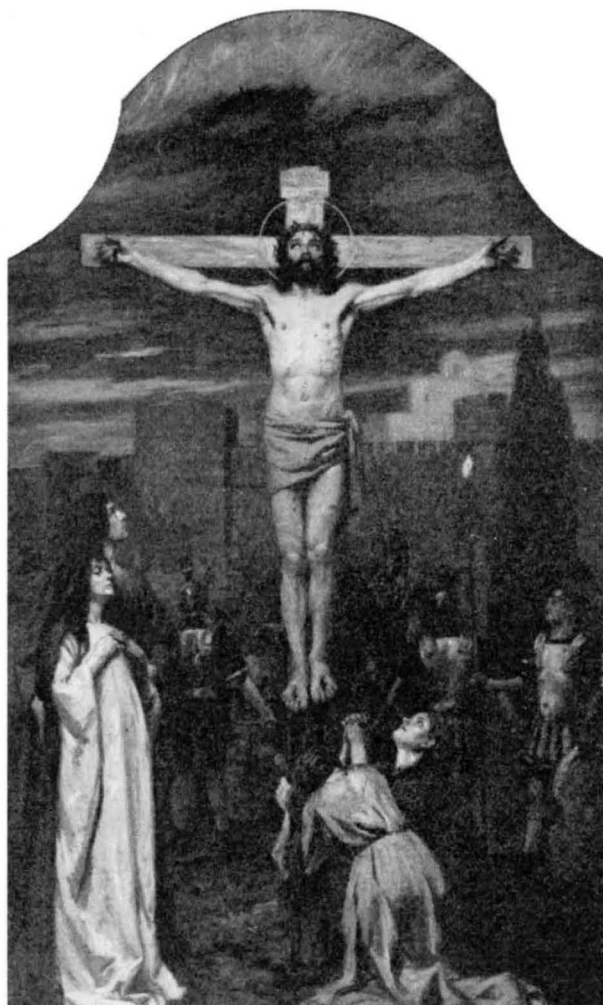

Fig. 66. Golgata. Oljemålning av G. Kallstenius 1906. Foto O. Thulin 1942.

Golgotha. Ölgemälde von G. Kallstenius 1906. Golgotha. Oilpainting by G. Kallstenius 1906.

Fig. 67. Dopfunt av täljsten. Troligen efter 1250. Foto S. Boëthius 1941.
 Taufstein aus Topfstein. Wahrscheinl. nach 1250. Baptismal font of pot-stone. Probably after 1250.

delar, att »Ollof Nilsson i Backa på Hising köfft af mig en skåhl til Backa kiörcka och prutat noga på kiörckans besta til 2 dlr smt» (LANTK.). — Dopfat av mässing. Punsat och drivet arbete med i botten en framställning av syndafallet. Jfr Torslandas dopfat s. 56. Diam. 37,5. 1600-t.

Bland nattvardskärl märkes en kalk, av silver, helt förgylld. Å cuppan ingraverat inom en cirkel lamm med korsfana samt orden: »Ecce Agnus Dei Qui tollit Peccata Mundi. Miserere Nostri». (= Se Guds lamm, som bär världens synder. Förbarma dig över oss.) På skaftets rikt utsirade nod sex graverade fyrpass med bokstäverna: INRISM (= Jesus Nazareus Rex Judæorum Salvator Mundi = Jesus från Nasaret, judarnas konung, världens frälsare.) Jfr Björlanda, s. 36. Renoverad och tillökad 1880. Foten är av äldre datum: enl. stpl av Abraham Wirgman från år 1717. (Enl. Upmark, Guld, s. 319 f.). — Kalk, av glas, utan någon som helst dekoration. Gjutmassan rödskimrande. Skålen trattformig, balusterformat skaft och rund fot. H. 21,7. Skålens diam. 10,2. 1700-t:s förra del. Kalken inköpt 1926 av G. M. (Generalkat. 8638).

Oblatask, av silver, oval. Enl. initialer och vapen gåva av Anna Sinclair och Carl Gustaf Kruuse af Verchou 1744.

Bland belysningsredskapen märkas ljuskrona av mässing, med en ljuskran om sex armar. H. 60. Från 1600-t. Hänger över läktarens n. sida i nya kyrkan.

Ett par ljusstakar av tenn finnas. Foten vilar på tre små liggande lejon med framtassarna på ett klot. Å vardera staken inskr. på foten: DISSE · STAGE · GIFIS · TIL/GVDS · ERE · OC · BACKE · KIRKEN · TIL · EN · PRYDELSE / AF / GREGER · PLONTZKA · OC · ANNE · IØRGENS · DAATER 1674. H. 47. Fotens diam. 19,5. Inga stplr.

Ståndur med fodral i ljusgrå färg och guldlister, inköpt 1766 från urmakaren Laurent Simson i Göteborg.

Av Kungl. tal omtalas endast Gustav IV Adolfs vid riksdagen i Norrköping år 1800.

»Ett litet skiepp i kyrkan hängande» upptages bland inventarierna 1757 och fanns här ännu 1863.

Till 1700-t:s kyrkan har hört den nuvarande lillklockan, gjuten 1771 av Abr. Wetterholtz, Göteborg. Diam. 78. Med reliefframställning av Kristus, Petrus, Johannes Evangelisten, Moses med lagens tavlor, Mikael med vågskålen m. m. Mikaelbildens tyder på

Fig. 68. Skulpturer från en altaruppsats från 1700-t. Foto H. Eggertz 1919.
 Skulpturen eines Altaraufsatzes aus dem 18. Jahrh. Carvings of an altarpiece of the 18th cent.

att klockan haft en medeltida företrädare med bild av Mikael, som alltså torde få gälla som Backa kyrkas skyddspatron.

Grundläggande för medeltidskyrkans rekonstruktion är lydelsen av kontraktet med »konstehrfarne muhremästaren», mästare Anders Mellenberg angående den gamla byggnadens iståndsättande och utökande: »1:mo dhen år 1708 nederfalldne chormuren af 3 ahl:rs förlängiande bör lijka högdt i Linia medh kiörckian upmuras, 2:do muhren emellan kiörckian och choret nedertages, uthvidges och upmuras lijka medh stora kiörckian, 3:tio westre gafwel muren till kiörckian befinnes bräckeligh, må nedertagas och af nyo upmuras igen, 4:to 5 st. zirlige fenster hwalf kommer att inmuras: 2:ne fram i choret å norre och 2:ne å södre sijdan, emott hwar andra och 1 fenster på södre sijdan af kiörckian» (LANTK. 1723). Då härtill lägges måttuppgifterna, som anförts vid 1700:t-s kyrkan, s. 65, kunna följande beräkningar göras.

1700-t:s kyrkans yttre L. = 31 svenska alnar utgör enl. kontraktet en 3 alnars förlängning av gamla total-längden, vilken alltså var 28 svenska alnar = 16,632 m. Detta är nästan exakt = 50 grek. fot (= 16,5 m), som är ett vanligt mått för bohuslänska medel-

MEDELTIDS-
KYRKAN

tidskyrkors totallängd. Den av BEXELL uppgivna yttre B. i 1700-t:s-kyrkan gäller ju även det medeltida långhuset, vilket alltså var 16 sv. alnar B. = 9,504 m = 29 grek. fot (= 9,57 m). Den enl. kontraktets uppgift nedrasade kormuren skulle resas i linje med kyrkan och förlängas, alltså stod koret tidigare icke i linje med långhuset, utan var, såsom vanligt är, smalare. Tyvärr äro icke dess L. och B. kända.

Golvbräder för koret omtalas 1691 och för »sjelfva kyrkan» 1697. Vi ha inga underättelser om kyrkans utseende f. ö. Av äldre medeltida inventarier återstår blott funten, vars tidsbestämning möjligen kan gälla kyrkan, som då skulle vara yngre än c:a 1250.

SAMMANFATTNING AV BACKA KYRKORS KONSTHISTORIA

I. Äldsta kyrkan var en tornlös, enskeppig gråstensbyggnad med rektangulärt långhus. Korets urspr. utseende okänt. Dopfont av kalksten utan ornament trol. omkring 1250—1300, antagligen från kyrkans anläggningstid.

II. År 1721 revs det medeltida koret, och kyrkan fick tresidig avslutning i öster. Innertaket målades efter 1758 med Jesu födelse, drottningen av Saba m. m. av Johan Ross. Även den skulpterade altarpopsatsen var målad av Ross 1736 (bevarade delar fig. 68). Dopskål av tenn från 1737 samt ett kontrikt utarbetat lås (fig. 69) trol. från omkring 1721.

III. Efter fullständig rivning av gamla kyrkan uppfördes den nuvarande 1864—65 (fig. 63). Ritningar av J. F. Åbom.

IV. Tornhuvuven ombyggd 1927 av Axel Forssén (fig. 58). Glasmålningar 1913 av Axel Lindegren. Altartavla av Gottfrid Kallstenius 1906 (fig. 66).

V. Inre restaurering 1934 av K. Nordenskjöld, varvid bl. a. interiören ommålades, takvalvet inkläddes och gamla inventarier iståndsattes.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Die älteste Kirche war turmlos mit einschiffigem rektangulärem Langhause aus Granit. Aussehen des Chores unbekannt. Totale Länge 16,632 M., beinahe exakt 50 griechische Fuss entsprechend. Kalksteinerne Taufstein ohne Ornament (Abb. 67) um 1250—1300. Die Datierung des Taufsteines gibt uns möglicherweise das Datum des steinernen Kirchengebäudes.

II. Der mittelalterliche Chor wurde 1721 abgerissen, ein neuer Ostteil aufgeführt. Die Decke wurde nach 1758 von Johan Ross, Gotenburg, gemalt. Dargestellt u. a.: Christi Geburt, die Königin aus Saba. Auch die Bildhauerarbeit des neuen Altaraufsatzes wurde von Ross 1736 gemalt, bewahrte Teile (Abb. 68.) Zinnerne Taufschale 1737, ein schön gearbeitetes Türschloss wahrsch. für die neue Kirche um 1721 (Abb. 69, 70).

III. Nach vollständiger Demolierung der alten Kirche wurde die jetzige (Abb. 63) nach Rissen 1864—65 von J. F. Åbom, Stockholm, aufgeführt.

IV. Die Haube des Turnes wurde, in neuer einfacher Form 1927 aufgeführt. (Abb. 58.) Architekt Axel Forssén, Gotenburg. Glasmalereien 1913 von Axel Lindegren, Stockholm. Altargemälde 1906 von Professor Gottfrid Kallstemius, Stockholm. (Abb. 66).

V. Innere Restaurierung 1934 von K. Nordenskjöld wobei u. a. alte Inventare instand gesetzt wurden.

SUMMARY

I. The first church we know of in Backa was a towerless granite building, the nave rectangular, the form of the choir unknown. Total length 16,632 m. which corresponds almost exactly to 50 Greek feet. Simple baptismal font (fig. 67) probably 1250—1300 which may also be the date of the building.

II. The mediæval choir was pulled down in 1721, a bigger one was built in conformance to the general 18th cent. type of the province of Bohuslän. The wooden ceiling was after 1758 decorated by Johan Ross from Gothenburg. Even the sculptures of the new altarpiece was painted by him (fig. 68 still preserved). Baptismal pewter bowl in 1737 and a decorated door-lock about 1721 (fig. 69).

III. A new mediævally styled church was built in 1864/65 by J. F. Åbom (fig. 63). The old building was completely demolished.

IV. The spire got a lower and a simplified shape in 1927 (fig. 58). Glass-paintings in 1913. Altarpainting in 1906 by Gottfrid Kallstenius (fig. 66).

V. Inner restoration was carried out in 1934 by K. Nordenskjöld, the architect. Inter alia the interior was repainted and old fixtures were put in order.

Fig. 69. Dörrlås från 1721.
Foto A. Forssén 1927.
Türschloss von 1721.
Door-lock from 1721.

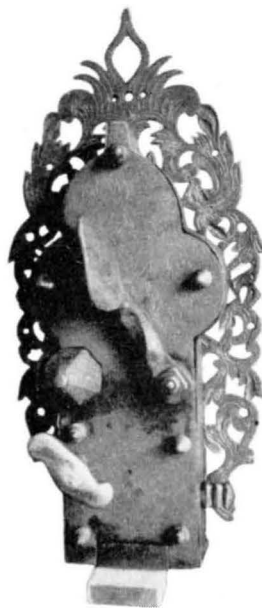

Fig. 70. Baksidan av samma lås. Foto A. Forssén 1927.
Hinterseite desselben Türschlosses.
Backside of the same door-lock.

RÖDBO SOCKEN

KYRKA GEMENSAM MED KUNGÄLV

TRYCKTA KÄLLOR: SÖLVE GARDELL, Kungälv's kyrkor genom tiderna. Göteborg 1928, s. 66.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: Göteborgs Högre Latinläroverks bibliotek: PEDER SÖFFRENSÉN STRÖM, Series Pastorum.-B.St.: Förslag till gravkapell av GUSTAF LJUNGMAN 4/5 1928. Grundplan, situationsplan, fasader åt s., v. och ö., längdsnitt och tvärsnitt, klockstapel.

FÖRSAM-
LINGS-
HISTORIA

Rödbo socken avsåndrades från Säve under 1500-t:s senare del och lades då som prebende till predikanten på Bohus slott. Omkr. år 1640 gjordes socknen till annexförsamling i Kungälv's pastorat. »Folket befalldes» skriver Ström, »av vederbörande överhet att erkänna stadens präster för sina själasörjare. Genom denna tillökning, huru obehaglig hon i början föreföll Rödbo sockens invånare, hade både kyrkan och prästerna vunnit till inkomster». Socknens urspr. namn var Kongelfs socken, vilket ändrades till det nuvarande 1888. Benämningen Kongelfs socken förekommer i Bohusläns jordebok av år 1573, men redan under 1600-t:s mitt påträffas i arkivalierna förutom detta namn även sådana uttryck som »Röe sogn paa Hisingen».

KYRKO-
GÅRDARNA

Rödbo gamla kyrkogård upptager ett litet område vid den numer försvunna gästgivaregården Vedbacka n. om landsvägen, som går mellan Säve och Färjestaden. Kyrkogården vidgades och muren omlades 1822.

Ett stycke s.v. om den gamla kyrkogården anlades år 1906 en ny kyrkogård mitt i en skog. Innanför v.-muren äro planterade granar och längs kyrkogårdens övriga sidor finnas ståtliga äldre granträd, som fått stå kvar efter avröjningen. Ett gravkapell (fig. 71) byggdes 1929 av furubräder (arkitekt Gustaf Ljungman i Göteborg).

KYRKOBYGG-
NADEN

Rödbo socken ägde fordom en liten träkyrka, som stod vid det ovan nämnda Vedbacka. Sannolikt hade den uppförts under 1500-t:s senare del. Den utdömdes emellertid omkr. år 1640 till förmån, som ovan sagts, för stadskyrkan i Kungälv. Sockenborna verkställde dock aldrig befallningen om kyrkans nedrivande. Anledningen därtill var, säger Ström, att de voro besjälade »av någon inbillad ömhet». Men då Hannibalsfejden år 1645 bröt ut över dessa trakter, uppbrändes kyrkan av svenskarna under Lars Kaggs befäl vid belägringen av Bohus slott. Om kyrkans utseende och exakta läge finnas inga underrättelser. Troligen tod den på gamla kyrkogården.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Kirchspiel Rödbo wurde im 16. Jahrh. vom Kirchspiel Säve abgetrennt und erhielt eine eigene hölzerne Kirche. Dieselbe wurde von den schwedischen Truppen 1645 abgebrannt. Seitdem ist kein Kirchengebäude in Rödbo, und die Einwohner sind zur Kirche in der Stadt Kungälv angewiesen.

Eine Begräbniskapelle (Abb. 71) wurde 1929 auf dem Friedhof Rödbo gebaut.

Fig. 71. Gravkapellet från s. v.
Die Begräbniskapelle von S. W. The mortuary chapel from the S.-W.

SUMMARY

When the parish of Rödbo was separated from that of Säve during the later part of the 16th century a wooden church of unknown appearance was built. The church was burnt by the Swedes in 1645. After that there has been no church in the parish and its inhabitants have to go the church of the city of Kungälv.

A mortuary chapel (fig. 71) was built in the churchyard of Rödbo in 1929.

Fig. 72. Gamla och nya kyrkan med omgivning. Foto S. Boëthius 1941.
Die alte und die neue Kirche mit Umgebung. The old and the new church with surroundings.

ÖCKERÖ KYRKOR

TRYCKTA KÄLLOR: G.H.T. ³⁰/₈ 1902, om Öckerö gamla kyrka. — G.T. ¹⁴/₈ 1936, om gamla kyrkans förfall. — G.T. ¹¹/₁₂ 1932. — M.T. ¹¹/₁ 1933. — G.P. ¹³/₅ 1933, om glasmålningarna i nya kyrkan.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: A.T.A.: handl. ang. konservering av votivskepp 1922 och träskulpturer 1931; förslag till restaurering av Öckerö gamla kyrka av AXEL FORSSÉN 1939 (ännu ej utfört). — B. St.: Öckerö gamla kyrka, ritn. till tornbyggnad av R. V. BROUHN 1836 (ej utfört); 5 uppmätn. av KARL HELLSTRÖM 1912. — Öckerö nya kyrka, 4 ritn. till ny kyrka av F. A. WAHLSTRÖM 1903; ritn. till inredningsarbeten av FR. FALKENBERG 1906; elektrisk värmeledning 1931; ritn. till nya fönster 1931 och nytt innertak 1932 av SIGFRID ERICSON; förslag till glasmålningar av KRISTIAN LUNDSTEDT 1932; förslag till kyrkogårdsutvidgn. av AXEL FORSSÉN 1940. — R.A.: Ö.I.Ä. skr. 1836. Förslag till nytt torn.

KYRKANS ARKIVALIER: LANTK.; GÄLLSTÄMMOPROT. 1736—95 även innehållande MEM.BOKEN; RÅK. från 1704; St. PROT. från 1735; KR. PROT. från 1830; Vis. PROT. från 1737.

FÖRSAM-
LINGS-
HISTORIA

I den isländska sagolitteraturen omtalas Öckerö upprepade gånger och tidigast i Olof den heliges saga. Av särskilt intresse är en notis i Flateyjarbok III, s. 233, som anses vara skriven mellan 1380 och 1400. I Hakon Hakonssons historia omtalas en mängd av konungen uppförda byggnader även inom det då till Norge hörande Bohuslän. Kung Hakon kröntes 1247, dog 1263, men hans kyrkliga byggen behöva icke tänkas inskränkta mellan dessa årtal. 1225 var upproret i Viken (Bohuslän) kuvat, 1240 upprorsrörelserna i hela riket. Kyrkobyggen av Hakons maktfullkomlighet i Bohuslän kunna alltså väl tänkas efter 1225. Han säges ha låtit »rydia Ekreyiar ok gera Þar trekirkju», d. v. s. uppröjja

Fig. 73. Gamla kyrkan från s.v. Foto G. Bolinder 1912.
Die alte Kirche von S. W. The old church from the S. W.

Öckeröarna och där bygga en träkyrka. — Kyrkan blev enl. domsprotokoll av år 1692 »på kronogården Sörgård och på Öckerös enskilda ägor innangärdes funderad.»

Vid Eysteins visitation år 1388 låg till prästens underhåll sex öresbol jord i Öckerö, som bildade prästbordet samt 4½ markabol¹ i Hönö och hela Burön. Av ett något senare tillägg i jordeboken framgår, att detta gods blivit skiftat således, att kyrkan fick halva landskylden av Hönö och prästen allt det övriga. — Församlingen, som utgöres av ett flertal öar i skärgården, synes ha varit självständig under hela medeltiden. Efter reformationen däremot framträder socknen som annex till Torslanda. Genom ett K. brev av den 3/11 1922 gjordes emellertid socknen åter till ett självständigt pastorat, vilket trädde i kraft den 1/5 1928.

På Öckerö ha fyra kyrkobyggen efter varandra uppstått: 1) den ovan nämnda träkyrkan, 2) en senmedeltida stenkyrka, 3) en genom ombyggnad av denna uppkommen större stenkyrka 1781, 4) den helt nya granitkyrkan av 1906. De skildras här nedan i tidsordning bakåt.

Kyrkogården, som omgiver gamla kyrkan och som alltjämt utgör församlingens

KYRKO
GÅRD
OCH KLOCK-
STAPEL

¹ Jorden uppskattades efter 1100-t:s mitt i silver, jordmättet var varierande efter jordens beskaffenhet. Utskylderna betecknades med örtugbol, öresbol och markabol, i Uppland och annorstädes betecknade med örtugland o. s. v. De utgjorde 1/24 av jordens kapitalvärde, alltså var ett markabol värt 24 mark, ett öresbol 8 mark och ett örtugland 1 mark. Se vidare C. G. STYFFE, Skandinavien under unionstiden. 3:e uppl. Sthlm 1911, s. 437 f, och Å. HOLMBÄCK och E. WESSÉN, Svenska landskapslagar. Östgötalagen och Upplandslagen. Uppsala 1933, s. 144. (Förklaringar till Upplandslagens jordabalk).

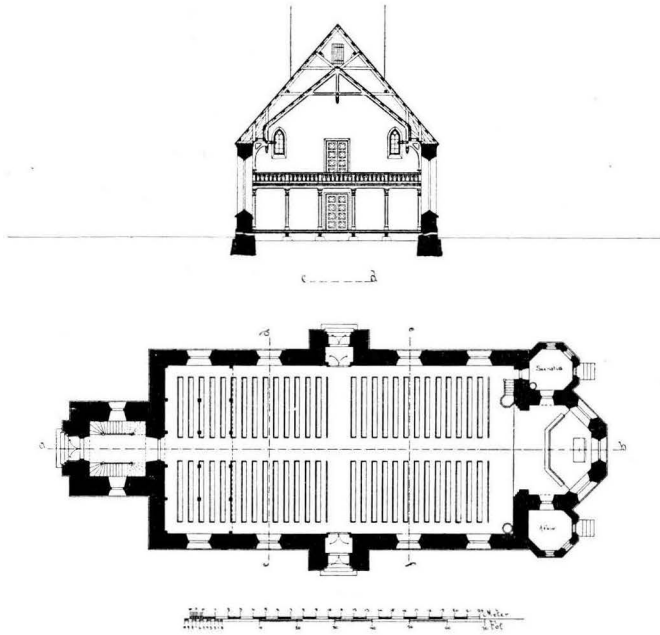

Fig. 74. Nya kyrkan. Tvärsnitt mot v., plan av F. A. Wahlström. Obs. reducerad skala 1:600.
Die neue Kirche. Querschnitt gegen W., Grundriss. Obs. den verkleinerten Masstab!
The new church. Cross section towards the W, plan. Obs. the reduced scale!

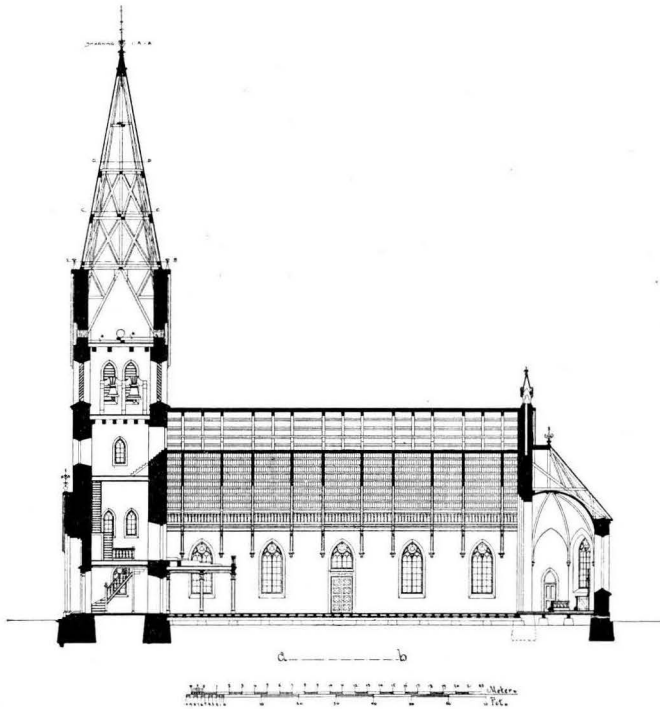

Fig. 75. Nya kyrkan. Längdsnitt mot n. av F. A. Wahlström 1902. Obs. reducerad skala 1:600.
Die neue Kirche. Längdschnitt gegen N. Obs. den verkleinerten Masstab.
The new church. Longitudinal section towards the N. Obs. the reduced scale.

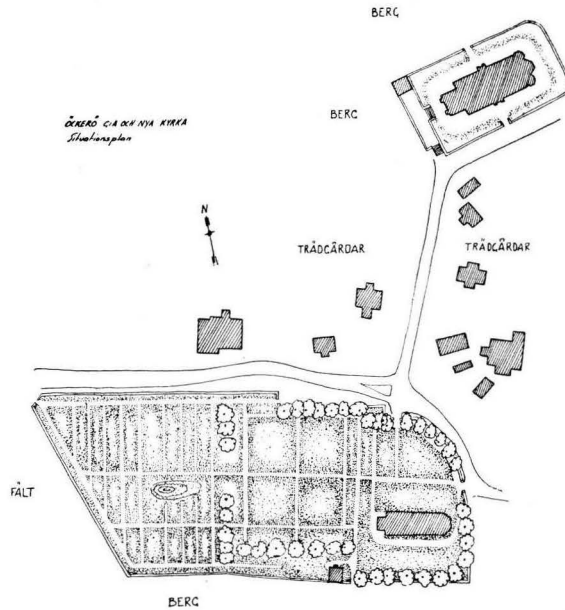

Fig. 76. Situationsplan. Gamla kyrkan i s. och nya kyrkan i n. Uppmätt av S. Boëthius 1941. Skala 1:3 000.

Lageplan. Die alte Kirche im S., die neue Kirche im N. Plan of situation. The old church in the S., the new one in the N.

Fig. 77. Gamla kyrkan. Längdsnitt mot s. Uppmätt av K. Hellström 1912, kompletterad av S. Boëthius 1941. Skala 1:300.

Die alte Kirche. Längenschnitt gegen S. The old church. Longitudinal section towards the S.

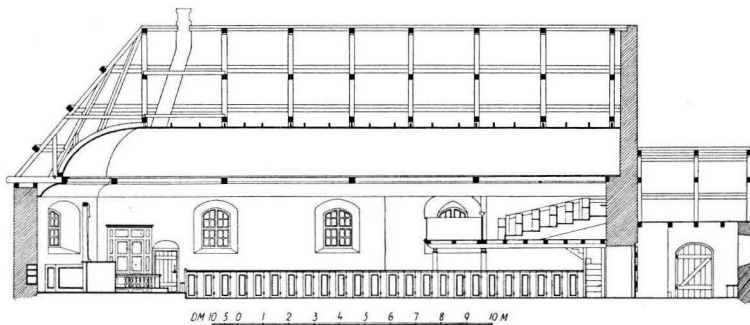
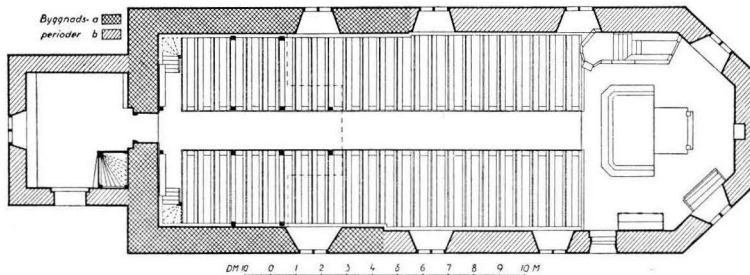

Fig. 78. Gamla kyrkans plan. Uppmätt av K. Hellström 1912, kompletterad av S. Boëthius 1941. Skala 1:300.

Grundriss der alten Kirche. Plan of the old church.

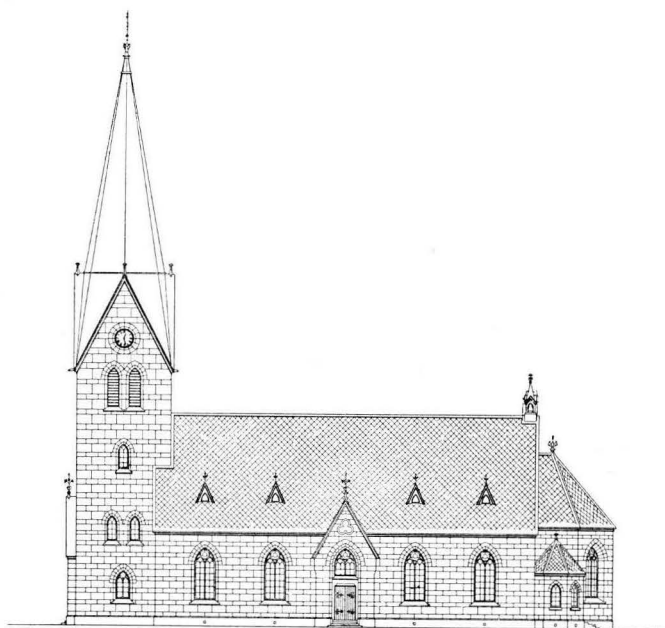

Fig. 79. Nya kyrkan. Fasad åt s. F. A. Wahlström 1902. Obs. reducerad skala 1: 600.

Die neue Kirche. Fassade gegen S. The new church. Façade towards the S. Obs. den verkleinerten Masstab! the S. Obs. the reduced scale!

nedrivande blivit lagd som brosten över en liten bäck i närheten av kyrkan. Stenen, som vid hittransporten var i två delar, har sammanfogats med cement. L. 160. B. 100 à 120.¹

En rödmålad, inbyggd klockstapel stod till 1906 på en bergknalle utanför kyrkogårdsmuren n.ö. om kyrkan. Stapeln var uppförd 1837. Dess företrädare byggdes 1773. — Bårhus uppfördes 1940 på det nya kyrkogårdsområdet.

NYA KYRKAN Nya kyrkan är uppförd av granit i nygotisk stil 1906 efter ritningar av arkitekten F. A. Wahlström i Skövde, stadfästa ^{21/12} 1903 (fig. 79). Den ligger på Öckerö Sörgård n.ö. om den gamla kyrkan i ett behärskande läge, synlig långt ut från havet. Yttertaket är lagt med skiffer, tornhuven med koppar. Innertaket av trä enl. Sigfrid Ericsons förslag 1932.

I kyrkan finnes sedan 1932 elektrisk centraluppvärmning.

Tre glasmålningar uppsattes 1933 i koret efter kartonger av Kristian Lundstedt,²

¹ Se Johan Alin i G. och Bohus. form. tidskr. 1916 s. 13 ff, och G.H.T. ^{17/11} 1928. — Se även handl. i A.T.A. ang. denna offersten.

² Han har anlitats som kyrkmålare på många håll i Bohuslän bl. a. dekorerat taket i Foss' kyrka 1930 och målat altartavlor i Hönö kapell 1934, i Bovallstrand 1930 samt Munkedals kapell. Även i sjömanskyrkan i Hull har Lundstedt dekorerat koret.

begravningsplats, har utvidgats 1897, 1915 och 1940 (fig. 76). Inhägnaden är byggd av gråsten i kallmur. Uppläggning av dylik omtalas 1782. Nu finnas 4 ingångar med järngrindar av 1916. Under 1700-t. funnos endast 2 ingångar, nämligen välvda stigluckor, uppmurade 1737. År 1837 ändrades ingångarna till »likhet med dem som äro vid Torslanda kyrka såsom mera passande för en kyrkogård». — En offersten av gnejs är sedan 1928 placerad strax utanför s.ö. korgaveln på en för ändamålet uppförd stenfoot. Offerstenen har 26 skålformiga hål, s. k. älvkvarnar. Fordom har den legat som trappa till öns gamla klockstapel, men efter dennas

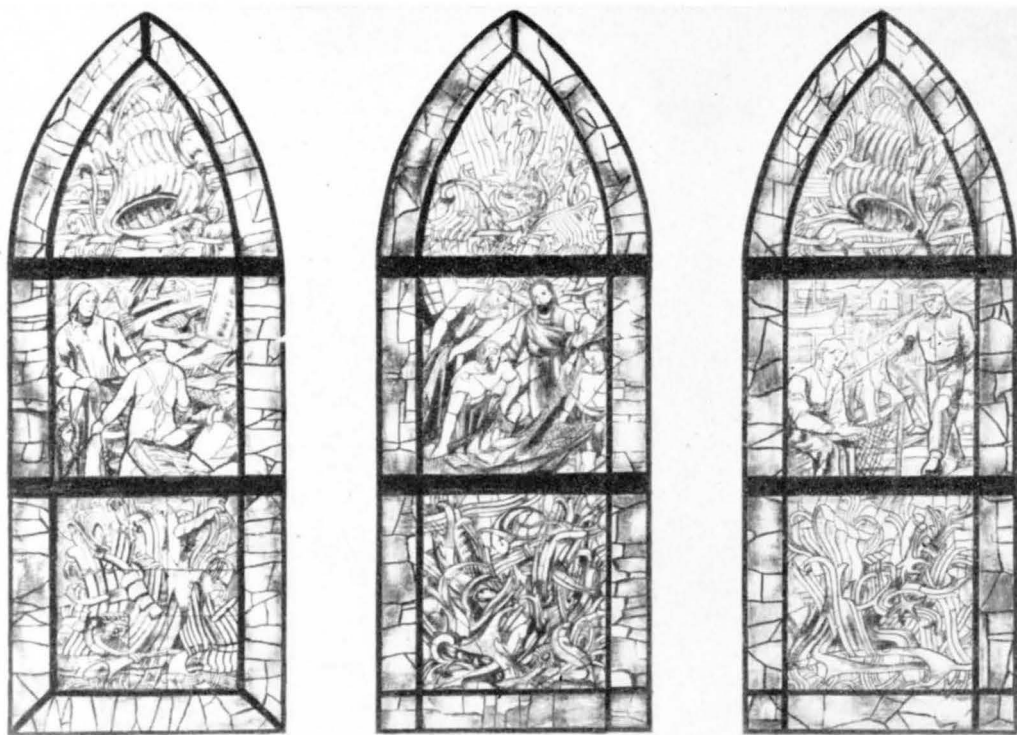

Fig. 80. Kartonger till glasmålningar i nya kyrkans kor av Kristian Lundstedt 1933. Foto B. St. Kartons zu Glasmalereien im Chore der neuen Kirche. Cartoons to stained glasses in the choir of the new church.

behandlande Petri fiskafänge och arbetet bland Bohusläns fiskarbefolkning (fig. 80, 100). Även muralmålningarna i koret ha Kristian Lundstedt till upphovsman.

Det närmast föregående kyrkobygget beslöts 1781 och utfördes av byggmästaren Gunne Dufva. Detta kvarstår och underhålles (fig. 73). Det rektangulära långhuset är delvis från medeltiden, därtill ansluter ett tresidigt avslutat kor och ett vapenhus av sten i v. Enl. stämmobeslut skulle bygget ske »effter det sätt i allting som widdtogs i Thorslanda förledet år» (ST.PROT. 1781).

Kyrkans längd, 24,6 m eller med vapenhuset medräknat 29,9 m, är i svenska fot räknat jämnt 100 (= 29,7), vilket visar, att man ännu 1781 bibehöll medeltidens böjelse för längdmått i jämna stora siffror och med förkärlek för 100-tal.

Fönster och ingångar fingo alla sin form 1781. — Yttertaket är tegelklätt. Längsmurarna sammanhållas av fyra förankringsbjälkar. Innertaket är ett trätunnvalv, lagt 1781. Vapenhusets (1781) dörr har å innersidan ett stort stocklås samt å ytersidan ett flertal utskurna bomärken. Församlingen hade tidigare planer på att

ÖCKERÖ
GAMLA
KYRKA I
DESS TILL-
STÅND EFTER
1781
KYRKANS
HUVUDDelar

Fig. 81. Gamla kyrkan från n. Foto i A. T. A.
Die alte Kirche von N. The old church from the N.

uppföra ett klocktorn. En ritning till ny tornbyggnad av R. V. Brouhn 1836 finnes bevarad i B.Sr.

TAKMÅL-
NINGAR

Tunnvalvet har väl bibehållna målningar på ljusblå botten utan fält-indelning utförda av mästern Johan Liljedahl i Göteborg 1792. I koret framställes treenigheten (fig. 84) i långhuset Yttersta domen (fig. 86, 87). På Världsdömarens högra sida framställas de saliga och på hans vänstra de fördömda. Här och där ses basunblåsande änglar. Över läktaren äro helvetets favor skildrade, med eldsprutande, månghövdade drakar, behornade djävlar med klor på fötterna samt pinade människor omgivna av eldslågor (fig. 85). Längs gesimsen äro grönmålade draperier med gula fransar mot vit botten.

* *
*

DEN MEDEL-
TIDA STEN-
KYRKAN

Den medeltida stenkyrkan är till stor del bevarad i v. delen av nuv. ödekyrkans långhus, till de punkter, där längsmurarna bli tunnare (fig. 78). De i MEM.BOKEN angivna måtten ge någorlunda god möjlighet till rekonstruktion av kyrkan.

Långhuset mätte till tvärmuren $14\frac{1}{3}$ alnar, tvärmuren (d. v. s. triumfbågsmuren) 2 alnar. För att få hela yttre längdmåttet måste vi alltså tillägga ytterligare omkr. 2 alnar för v. gavelns volym, summan blir då $18\frac{1}{3}$ aln, vilket med beräkning av den sv. alnen till 0,594 m är 10,89 m. Detta är nära verkliga längden av den tjockare murens delen på n. sidan. I s. börjar förtunnningen omkr. 1 m tidigare. I n. är alltså hela mur-längan bevarad, i s. är, jämte ö. gavelmuren, själva hörnet bortrivet. H. av detta långhus var = den nuv. = omkr. 4,9 m och även totala H. till taknocken var såsom nu, omkr. 11 m. Märk att detta långhus, sett i profil från s. eller n., utgjorde en nästan exakt kvadrat på (omkr.) $10,89 \times 10,89$ m.

Fig. 82. Interiör av gamla kyrkan mot ö. Foto A. Forssén 1939.
Innes der alten Kirche gegen O. Interior towards the E.

Fig. 83. Interiör av gamla kyrkan mot v. Foto S. Brandel 1923.
Innes der alten Kirche gegen W. Interior of the old church towards the W.

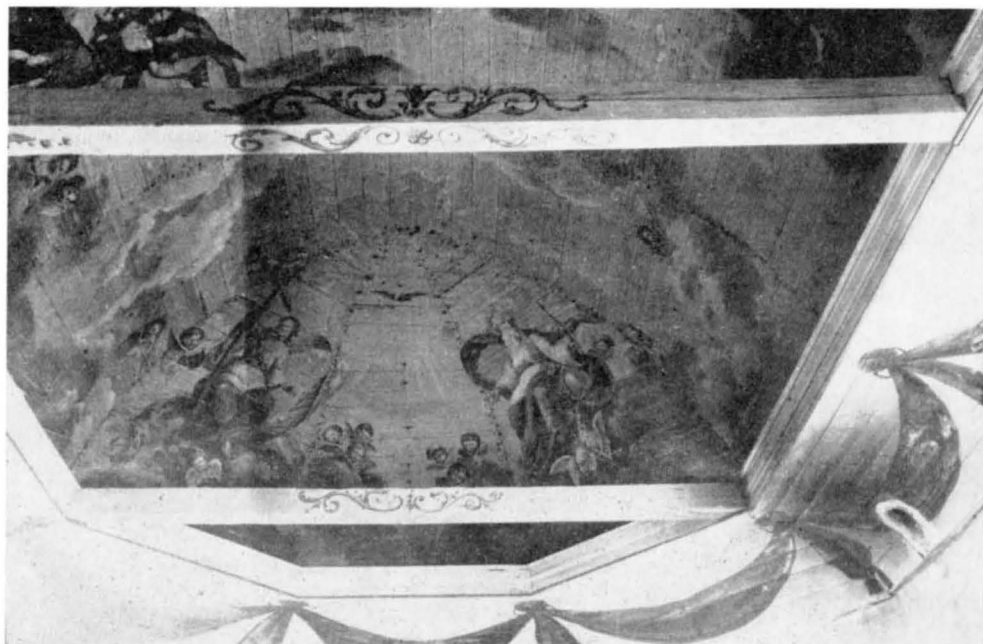

Fig. 84. Treenigheten. Takmålning av J. Liljedahl 1792. Foto S. Brandel 1923.
Die Dreieinigkeith. Deckenmalerei von J. Liljendahl 1792. The Trinity. Ceiling painted by J. Liljedahl 1792.

Korets inre L. var enl. MEM.BOKEN 8 alnar. Lägges 2 alnar till för östmuren blir summan 10 sv. alnar = 5,94 m. Kyrkans totala L. var alltså $28\frac{1}{3}$ aln = 16,83 m. Korets inre B. skulle vara $7\frac{2}{3}$ alnar = 4,554 m, dess yttre B. alltså $11\frac{2}{3}$ alnar = 6,93 m.

De ojämna alnmåtten låta oss förmoda, att icke sv. alnen använts vid kyrkans medeltida bygge. Det förefaller, som om den grek. alnen om 66 cm eller grek. foten om 33 cm utgjort måttenheten. Detta framgår av följande omräkningar. Totala L. = 16,83 m = 51 grek. fot. Enligt inskr. på bänkskärm (se nedan s. 92) hade v.-muren i långhuset gjorts »tiock» 1781. Den är nu 1,2 m, den var alltså urspr. väl ungefär så tjock som längsmurarna eller omkr. 1,00—1,10 m. Förtjockningen medförde således en ökning av kyrkans L. med omkr. 10—20 cm. Urspr. L. alltså något mindre än 16,83 m — den närmade sig alltså till 50 grek. fot (16,50). Långhusets inre L. = 8,9 m = 27 grek. fot (= 8,91). Långhusets yttre L. = 10,89 m = 33 grek. fot eller kanske 32 (se ovan, total-längden!). Långhusets yttre B. = 9,7 m d. v. s. nästan 30 grek. fot (= 9,9 m). Långhusets totala H. = omkr. 10,89 m = 33 grek. fot. Långhusets H. till takskägget = omkr. 4,95 m = 15 grek. fot. Korets yttre L. = 5,94 m = 18 grek. fot exakt. Korets yttre B. = 6,93 m = 21 grek. fot exakt.

Angående fönster säger MEM.BOKEN, att kyrkan »ej tillföre haft mer än et litet fenster, som sedermera är giordt större at kyrckian är tämeligen lius och vacker; fram i

Fig. 85. Helvetets fasor. Takmålning av Johan Liljedahl 1792. Foto i A. T. A.
Die Schrecken der Hölle. Deckenmalerei The terrors of Hell. Painted ceiling by
von J. Liljedahl 1792. J. Liljedahl 1792.

choret är et litet fenster.»— Alltså endast ett litet fönster å långhusets s. sida och ett dito å koret, trol. å dess s.sida. Östfönster har väl funnits, men varit dolt av altarupp-satsen.

En portal i långhusets v. gavel har trol. funnits i någon form även i det medeltida tillståndet.

Vid yttertaket frågas: var det valmat eller icke? Enär inskr. å bänkskärmen säger, att muren i kyrkan gjordes »tiock», förefaller det som om v.-gaveln 1781 ombyggets. En uppgift från 1704 antyder, om än icke med full klarhet, att kyrkogavlarnas röstern voro byggda av trä. Det heter, att mästern Peter Mellenberg reparerade en av kyrkogavlarna, och byggmästaren Erik Sifwersson gjorde då allt trävirke. Vi förmoda, utan att kunna bevisa, att kyrkans tak voro sadeltak och att rösterna voro lodrätt byggda av bräder.

Triumfbågens storlek kan icke beräknas, trol. nästan så bred som korets inre B.

Det medeltida koret täcktes möjligen av ett tegel- eller stenvalv. Inskr. å bänkskärmen säger nämligen: »1781 Nedtogs det gamla oformliga hwalf med Choret.» Tänkbart är också att härmed menas triumfbågen. Långhuset hade efter 1737 trätunnvalv. Som en »kyrkans nödvändigaste reparation» omtalas nämligen 1737, att »konstförfarne mäs-

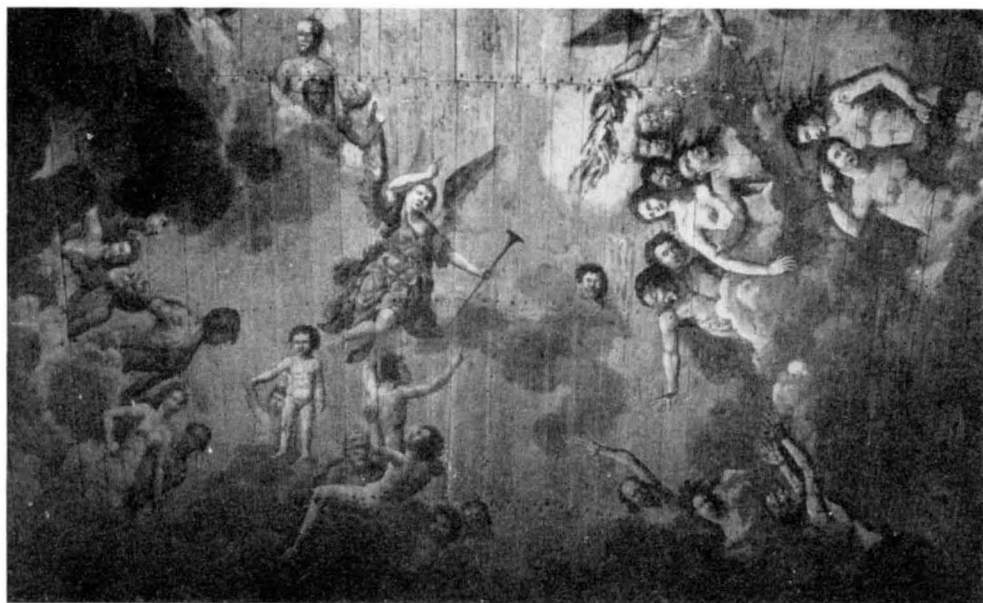

Fig. 86. Yttersta domen, detalj. Takmålning av J. Liljendahl 1792. Foto i A. T. A.
Das jüngste Gericht, Detail. Deckenmalerei von J. Liljendahl 1792. The Last Judgement, detail. Ceiling painted by J. Liljedahl 1792.

ter Martin Zimmerman» fick uppdraget att göra »en himbling» och gesimser (LANTK.). Detta torde gälla långhuset, eftersom koret, som sagt, sedan gammalt synes haft tegel- eller stenvälv.

För dateringen av den medeltida stenkyrkan vända vi oss till Flateyjarbok och observera, att där alltså på 1300-t:s slut ingenting nämnes om någon stenkyrka på Öckerö. Man kan alltså förmoda, att bygget icke skett tidigare än på 1400-t. Därvid förefaller troligt, att det altarskåp och den Olofsbild, som kyrkan en gång anskaffat i slutet av 1400-t., stå i samband med ett nybygge. Naturligtvis är denna förmodan inget bevis: Hakon Hakonssons träkyrka kan ha ersatts av en stenbyggnad även tidigare, utan att Flateyjarbokens författare vetat eller brytt sig om det.

Till denna träkyrka, som väl rimligen bör tänkas i stavkonstruktion, böra kyrkans två bevarade 1200-t:sföremål vara anskaffade: krucifixet och dopfuntscuppan. (Jfr församlingshistorien ovan s. 76). Krucifixets mått kan förmodligen giva oss en föreställning om stavkyrkans triumfbåge. Den c:a 100 cm (3 grek. fot) höga korsstammen bör ha passerat in i en rundbågig öppning om c:a 2 m. eller 6 grek. fots bredd. Detta är allt vi veta om stavkyrkan, vilken bör ha tillkommit mellan 1225 och 1263.

Här nämnda föremål äro nästan alla bevarade i gamla kyrkan. Då någon undantagsvis blivit överförd till den nya kyrkan, är detta särskilt påpekat.

Altaret i 1781 års kyrka är fristående, murat av sten och klätt med vitmålade

HAKON HAKONSSONS
STAVKYRKA

INREDNING
OCH LÖSA
INVENTARIER
FRÅN 1200-T.

Fig. 87. Yttersta domén: Kristus som världsdomare. Takmålning av J. Liljedahl 1792. Foto i A. T. A. Das jüngste Gericht: Christus als Weltrichter. Deckenmalerei von J. Liljedahl, 1792. The Last Judgement: Christ as Judge of the world. Ceiling painted by J. Liljedahl 1792.

bräder, altarringen av svarvade trädockor. På altaret ett altarkors¹ av trä med inlagda elfbens- och pärlemorflisor, numera dock till största delen bortplockade. På den höga profilerade fotens baksida är inskuret: Skient/af/capitein Iean Bogman: Larsson/ 1749; antagligen italienskt arbete från 1700-t:s förra del. H. 85, B. 37. Fig. 88.

Altaruppsatsen (fig. 82) utgöres av en på trä målad framställning av nattvarden, med komposition enl. ett träsnitt av Dürer 1523, i en arkitektonisk omfattning av 1626 förutom det rösteformade krönet, som tillsattes i 1800-t:s början. På ramverket fanns följande, här enl. MEM.BOK, återgivna inskr.: »Año 1626 hafver Bryngel Olson och Karin Olassdotter ladet giöre dene tafvel och gifvit heñe til deñe kirke.» Före 1934 fanns uppsatsen i nya kyrkan, men uppställdes detta år, efter konservering, på altaret i 1781 års kyrka.

Triumfkrucifix (fig. 89) av polykromerad ek, var före 1931 defekt och söndertaget i inalles sju stycken. Det hopfogades och kompletterades 1931, varvid samtliga nya delar märktes med årtal. Hänger nu ovan predikstolen. Kronan är grön, hår och skägg svart-

¹ Ett mycket liknande kors finnes i Amiralitetskyrkan i Karlskrona. Där äro dessutom den Korsfäste och Jungfru Maria med barnet framställda.

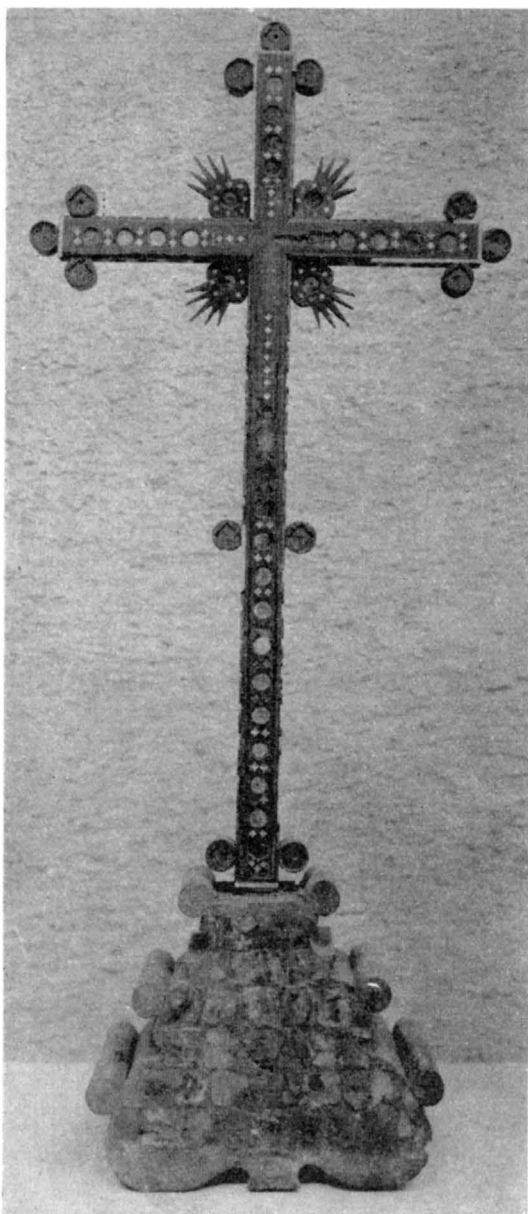

Fig. 88. Altarkors av trä i gamla kyrkan. Antagligen italienskt arbete från 1700-t:s förra del. Foto A. T. A. 1923.

Hölzernes Altarkreuz in der alten Kirche. Wahrsch. italienisches Arbeit aus der ersten Hälfte des 18. Jahrh.

Wooden altar cross in the old church. Probably Italian work from the first half of the 18th cent.

bruna, blodfläckar rikligt satta kring alla sår, ländklädet förgyllt (urspr.). Korset är grönmålat och har längs sidorna knoppar samt röda rundlar i korsändarna. Å korset har tidigare funnits inskr.: »Det hafver Peder Nielsson bekostat.» (Inv. 1830.) Rundeln nederst på korsstammen har i underkanten nu utfyllt urtagning, vilket kan förklaras därigenom, att en tapp varit fästad här, med vilken korset bottnade i triumfbågens tvärbjälke i den medeltida kyrkan. Korsets H. c:a 100, B. c:a 70. 1200-t:s mitt eller något tidigare, norsk-engelsk typ, troligen samtida med stavkyrkan.

Madonnan med barnet (fig. 90), träskulptur antagligen ur ett spolierat talarskåp. Kredering och färg nu nästan utplånade, dock framgår, att Marias mantel urspr. varit förgyllt. Ryggen urholkad. H. 88. MEM.BOKEN säger, att kyrkan är »consecrerad Jungfru Maria och heter Jungfru Marie kyrkia». Detta bekräftar vår förmodan, att bilden tillhört högaltare-tavlan. 1400-t:s slut. Bilden skänktes 1873 av Öckerö församling till Göteborgs Museum.

Sankt Olof (fig. 91), träskulptur, som stått i ett nu försvunnet altarskåp. Helgonet trampar på det människohövdade trollet Skalle. I v. hand håller han ett runt relikvarium. Ryggen urholkad. Höger arm avslagen. Färg och kredering saknas fullständigt. H. 73. 1400-t:s slut. Sannolikt anskaffad i samband med det medeltida stenkyrkobygget. Skänktes 1866 av Öckerö församling till Göteborgs museum.

Predikstolskorgen är bruten i 5 fält, av vilka ett är gammalt och visar en

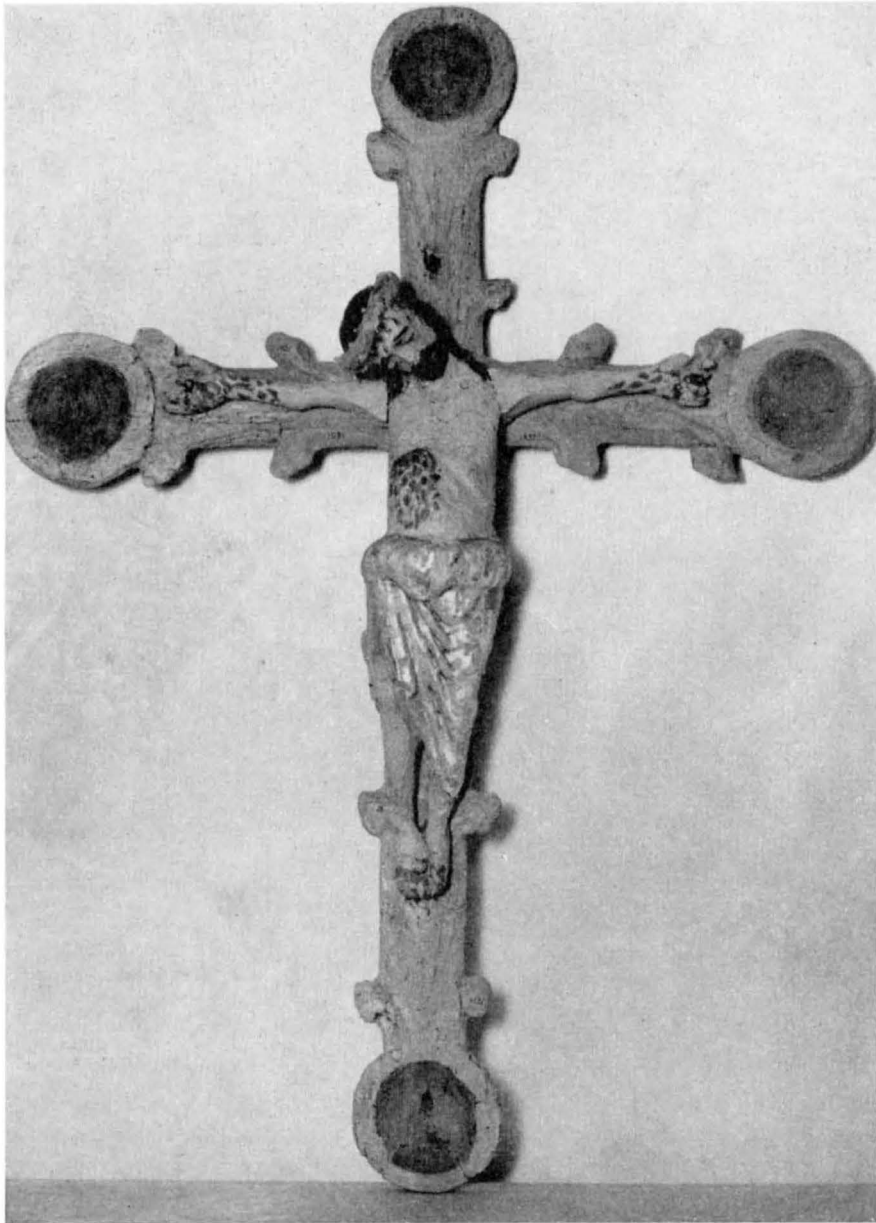

Fig. 89. Triumphkruzifix i gamla kyrkan. 1200-t:s mitt. Foto Sven Gustafsson 1932.
Triumphkruzifix in der alten Kirche. Mitte des 13. Jahrh. Rood in the old church. From the middle of the 13th cent.

Fig. 90. Madonnan med barnet. 1400-t:s slut. Nu i Göteborgs museum. Foto O. Thulin 1942.

Madonna mit dem Kinde.	Madonna and Child.
Ende des 15. Jahrh. Jetzt im Muesum Gothenburgs.	End of the 15th cent. Now in the Museum of Gothenburg.

Fig. 91. S.Olof från ett altarskåp från 1400-t:s slut. Nu i Göteborgs museum.

Foto O. Thulin 1942.

S. Olaf aus einem Schreinaltar. Ende des 15. Jahrh. Jetzt im Museum Gothenburgs.

S. Olaf from an altarpiece. End of the 15th cent. Now in the Museum of Gothenburg.

bågställning med diamantsnitt, uppuren av refflade pilastrar (1600-t:s-arbete); inuti bågen ses målade blomklasar i likhet med dem å bänkspeglarna (alltså av 1781, se nedan!). De övriga fälten, ditsatta 1906, äro rektangulära och vitmålade utan någon dekorerung. Till korgen leder en trappa, dold av ett skrankverk med dörr på sin gavel-sida (i ö.); skrankverkets 5 fält likna det nämnda 1600-t:s-fältet på korgen. Under färgen i dessa fält skönjes konturer av äldre målning framställande enstaka manliga personer med framsträckta händer. Bäst framträder figuren på dörren. Detta skrank-

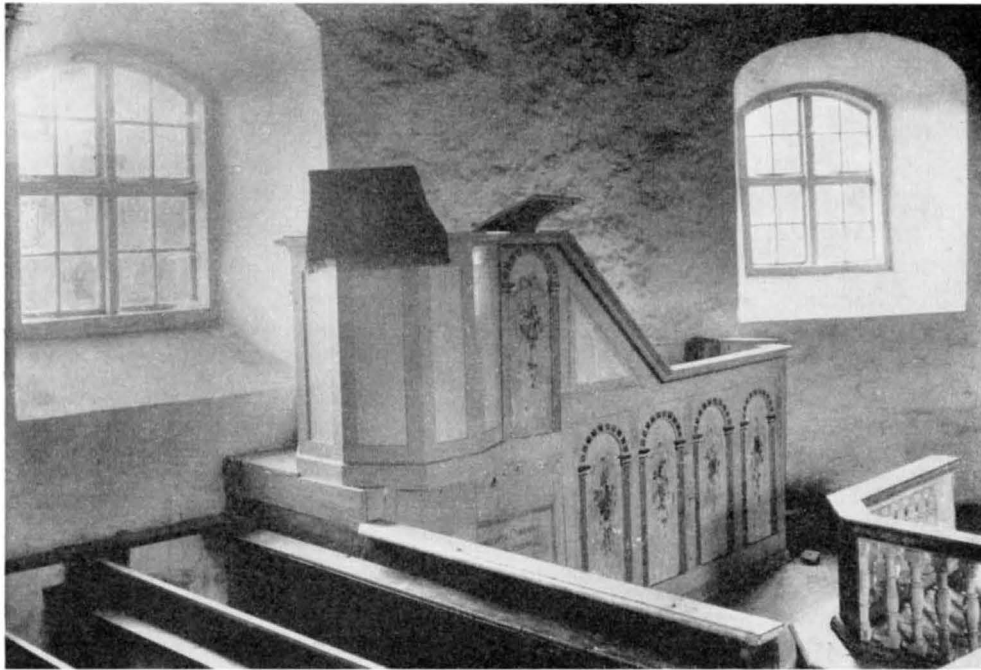

Fig. 92. Predikstol i gamla kyrkan, sammansatt av gamla bänkdelar. Foto i A. T. A.
 Kanzel in der alten Kirche, von alten Stuhl- Pultit in the old church, joined together by
 teilen zusammengefügt. parts of old pew.

verk är trol. urspr. en korbänk eller möjligen en »skriftestol», till vilken väl också det dekorerade fältet å korgen hört. Sålunda har i 1781 års kyrka en predikstol nöd- torftigt hopfogats av gamla bänkdelar och nytt virke, under det att den verkliga, gamla predikstolen blivit uppsatt i nya kyrkan (fig. 100). Dess korg har en för början av 1600-t. betecknande form. Denna predikstol torde stamma från år 1628. Enl. MEM.- BOKEN har nämligen å den ena av korgens lister varit målat: »Año 1628 hafver Anders Andersson med sin hustru givedt theñe predikostohl» samt å den andra listen: »Anno 1649 hafver Ole Bryngelson och Ellj Andersdotter bekåstat theñe målning kirken til äre».

Klockare-stol i korets s.ö. hörn. Har målade spegelfält av samma utseende som kyrkans bänkar av 1781.

Brudstolar (fig. 95), 2 st., med höga hörnstolpar (H. 120) samt svarvade ben. Rygg- brickorna och tvärslåarna äro utskurna och sätet av flätad halm. Allt trävirke i mörk- blå färg med spår av underliggande förgyllning. Sätets H. 52. Omtalas tidigast 1790 såsom »2 förgyllda stolar till brudfolk» (INV.). En står i gamla kyrkan, den andra är flyttad till nya kyrkan och är brunmålad.

En skriftestol, nu försvunnen, omnämnes i MEM.BOKEN under 1700-t:s mitt. Jfr ovan, predikstolen i 1781 års kyrka!

Bänkarna äro slutna, brunmålade och numrerade samt ha smala, rektangulära dörrspeglar med dekorativa blommotiv mot vit botten (fig. 93). Å båda de främre bänkskärmarna äro inskriptioner angående kyrkans byggnadshistoria. Å bänkskärmen vid s. muren läses: 1781 *Nedtogs det gamla oformliga hwalj med Choret, och den gamla /kyrkan öktes i längden åt öster, til 20 alnar¹. tiock mur samt et wackert/ wapnhus på wästra endan, utom Valf, Läcktare, bänkar och allt in-/nanrede; såsom nu står för ögonen, genom en god hushållning/ af Församlingens oförtrutna sammanskotter, wid Kyrkoherde/ A: Grens inseende.*

Å bänkskärmen vid n. muren läses: 1792 *Målades denna Kyrka, på Församlingens /fria bekostnad, Sådan hon nu til Församlingens/ nöie befinnes af Herr Lilliedahl i Götheborg/ under warande Kyrkoherde Arvid Grens/ anstaltande.*

Läktare (fig. 83) tvärs över v.-gaveln med 13 spegelfält och bågställningar av samma utseende som predikstolens urspr. Spegelfälten 5—9 äro sedan 1860-t. inneslutna inom en då uppförd utbyggnad å läktarens mittparti. I fälten äro målade bilder av Kristus och apostlarna på påklustrat papper av Johan Liljedahl efter förebilder från kopparstick av Lukas Kilian. Fält nr 1 (från söder) visar i svaga konturer en draperifärg målad direkt på träet. Påminner om de skönjbara konturerna i vissa fält på predikstolen i gamla kyrkan.

Fig. 93. Bänkar från 1781 i gamla kyrkan. Foto A. Forssén 1939. Gestühl aus 1781 in der alten Kirche. Pew from 1781 in the old church.

Orgelharmonium av tyskt fabrikat fanns tidigare å läktaren men borttogs från kyrkan 1906.

I nya kyrkan står dopfunten (fig. 99) av täljsten med uttömningshål. Det urspr. skaflet saknas och ersättes av ett nytt i granit (1938). Foten rund. H. 44, Diam. 53. Funten tillhör samma grupp som Säves omkr. 1230—50 av Thorbillus och torde anskaffats för stavkyrkan. I nya kyrkan finnes även ett dopbäcken av mässing i

¹ Måttet synes avse förlängningen av långhusets s. mur i ö. riktning fram till murens brytning.

drivet arbete. Å brättet bladslingor och inskr. inom kartusch: Ökrö kyrka/ tillhörigt/ Anno 1791. Diam. 55.

I nya kyrkan förvaras nattvardssilvret. En kalk, inuti förgylld, stor, rund nod och sexflikig fot, å cuppan inskr.: Renovatus est hic calix anno MDCCXLII pastore Andrea Strömsten (= denna kalk blev omgjord 1742, då A.S. var kyrkoherde). Enl. stpl av Anders Hafrin Göteborg 1740. H. 23,5. Diam. 11,5. — En sockenbudskalk enl. stpl av Anders Reutz Göteborg 1801. — En oblatsked. Stpl: CE (?) —ILB—E2 (= 1787). L. 13.

Bland belysningsredskap, som användas i nya kyrkan, märkes en ljuskrona av mässing med inskr. 1795. Ljuskrona av bronserad metall från 1882. — Ljusstakar, 2 st., av malm. Starkt profilerat skaft och rund fot. Ha tidigare varit försedda med mittpik som ljushållare. H. 34. 1600-t:s början. — Ljusstakar, 2 st., av mässing. Profilerat skaft och kvadratisk fotplatta. Stpl: Skultuna n:r 142. H. 12.

Fig. 94. Fattigstock av ek från 1693. Foto A. Edle 1931.
Eichene Armen- Oaken poor-box
büchse aus 1693. from 1693.

Fig. 95. Brudstol från 1700-t. Foto O. Thulin 1941.
Brautstuhl aus dem 18. Wedding-chair from the
Jahrh. 18th cent.

Fig. 96. Votivskepp framställande en 30 kanoners kaparefregatt från slutet av 1600-t. Nu i Göteborgs Sjöfartsmuseum. Foto därstädes.

Votivschifflein eine Kaprefregatte zu 30 Geschützen am Ende des 17. Jahrh. darstellend. Jetzt im Seefahrtsmuseum in Gothenburg.

Votive ship representing a privateer of 30 cannon from the end of the 17th cent. Now in Marine Museum in Gothenburg.

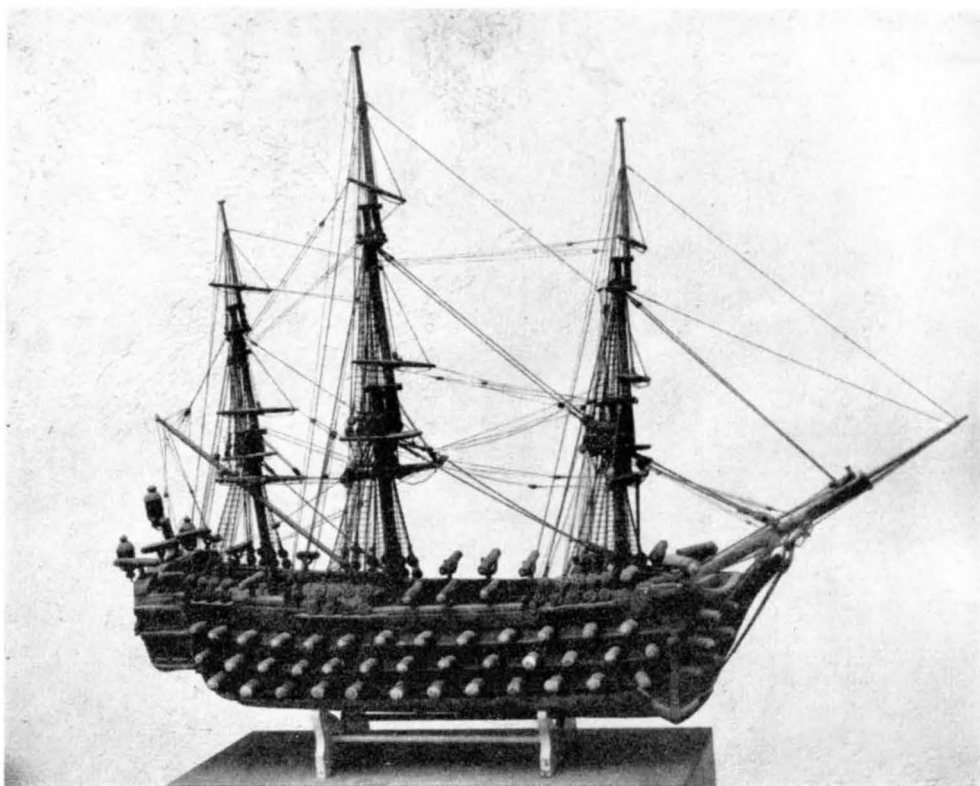

Fig. 97. Votivskepp från 1782 framställande ett linjeskepp. Nu i Göteborgs Sjöfartsmuseum. Foto därstädes.

Votivschifflein aus 1782 ein Linienschiff darstellend. Jetzt im Seefahrtsmuseum i Gothenburg.

Votive ship from 1782 representing a line-of-battle-ship. Now in Marine Museum in Gothenburg.

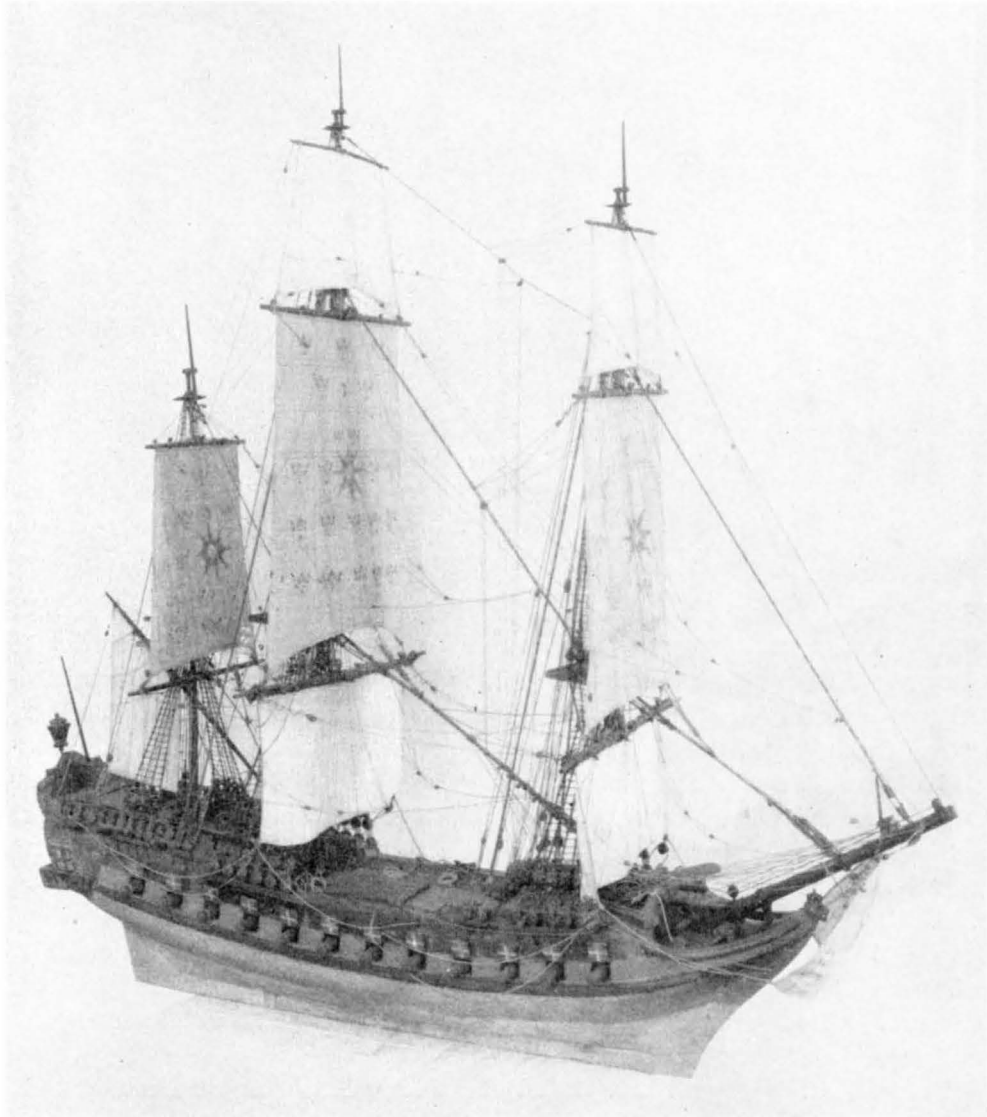

Fig. 98. Votivskepp framställande en 26 kanoners kaparefregatt från slutet av 1600-t. Nu i Göteborgs Sjöfartsmuseum. Foto därstädes.

Votivschifflein ein Kaperschiff zu 26 Geschützen am Ende des 17. Jahrh. darstellend. Jetzt im Seefahrtsmuseum in Gotenburg.

Votive ship representing a privateer of 26 cannon. End of the 17th cent. Now in Marine Museum in Gothenburg.

Fig. 99. Dopfunt av täljsten av Thorbillus omkr. 1230—50.
Nu i nya kyrkan. Foto A. Edle 1931.

Taufstein aus Topfstein von Thorbillus um 1230—50. Jetzt in der neuen Kirche.	Baptismal font of pot-stone by Thorbillus about 1230—50. Now in the new church.
---	---

Bland textilier märkes en mässhake av brun sammet med silvergaloner, inköpt 1840. — Ett par kyrkhävar av brun sammet med silvergaloner och årtalet 1844. Bland uppgifter om äldre textilier märkes, år 1790, en vit altarduk »af greiffenberger lärft med hvita trådfrantzar» (Inv.) samt 1839 »1 altarduk af Cambrige» (Inv.).

Ringklockor av 1835, omgjuten av en äldre antagligen 1773 års klocka (LANTK.), och 1906 hänga i nya kyrkans torn.

Gravsten av kalksten, skulpterad i primitiv stil med ornament och figurer i relief med inskr. angående styrmannen Johannes Olson, d. 1758. Stenen, som 1906 hittades under kyrkans altare, är nu rest mot n. väggen inne i gamla kyrkans vapenhus. L. 182, B. 85.

Epitafium till minne av kyrkoherden Nils Pärson med familj, levde omkr. 1630. Enl. inskr. blev tavlan »förnyader» 1691. Den urspr. målningen å fältet fullständigt avflagrad. Epitafiet renoverades även under 1700-t:s mitt på föranstaltande av de här omnämnda personernas barnbarn.

Värjor, 2 st., upptagas i Inv. 1790. Numera är endast en bevarad och denna mycket defekt.

Åminnelsetavlor, som kyrkan tidigare ägt, äro samtliga försvunna.

Tre votivskepp, alla nu i Göteborgs Sjöfartsmuseum.¹ Två av dem härstamma från början av 1700-t., då Öckerö spelade en stor roll under det stora nordiska kriget

¹ Beskrivningen av dessa är hämtad ur Nautisk Tidskrift 1923, s. 124—127. Olof Traung, Votivskeppen i Öckerö ödekyrka.

1712—21. Det minsta framställer en 30-kanoners kaparefregatt, en typ, som var i bruk såväl i Sverige som Danmark från mitten av 1600-t. ända till 1720. Endast skrovet återstår mycket skadat (fig. 96). Den större modellen (fig. 98), som har en ovanlig rigg med segel av papper målade med solar och andra emblem, återger ett 26-kanoners skepp från slutet av 1600-t. Modellen konserverad och delvis rekonstruerad av Sjöfartsmuseet, Göteborg.

Det tredje votivskeppet är daterat 1782 i akterspegeln och har tillkommit vid kyrkans ombyggnad. Det framställer ett kraftigt bestyckat linjeskepp. Konserverat som ovan.

Kyrkkista av ek, blåmålad och järnbeslagen samt urspr. försedd med tre lås. Å locket två offerhål. H. 53, B. 50. L. 111. Skänkt 1777 av styrman Alexander Bogman. Solvisare, nu försvunnen, omtalas 1737 (INV.). Straffstock av furu med tre hål. L. 178. B. 44. Anskaffad 1777 (ST.PROT.). — Skampall, nu försvunnen, anskaffades 1777. (ST.PROT.). Fattigstock av ek med målad inskr. 1693. Kyrkstöt av grönmålat trä med svarvad, förgyllt knopp. Antagligen tillverkad 1782, då kyrkväktare antogs av församlingen (ST.PROT.). Aln av mässing, inköpt 1747. — I nya kyrkan är uppställd ett ståndur av sen gustaviansk form, målat i vitt omkr. 1796. Å urtavlan Eric Borg, Götheborg.

Förutom de ovan nämnda föremål, som stå i nya kyrkan, men tillhört den gamla, må här anföras altarprydnaden, som består av ett helt förgyllt modernt krucifix av bildhuggaren Björk i Göteborg 1933. Inredningen för övrigt är samtida med kyrkan (fig. 100).

Angående glasmålningar se s. 80 och fig. 80.

INREDNING
OCH LÖSA
INVENTARIER
I NYA
KYRKAN

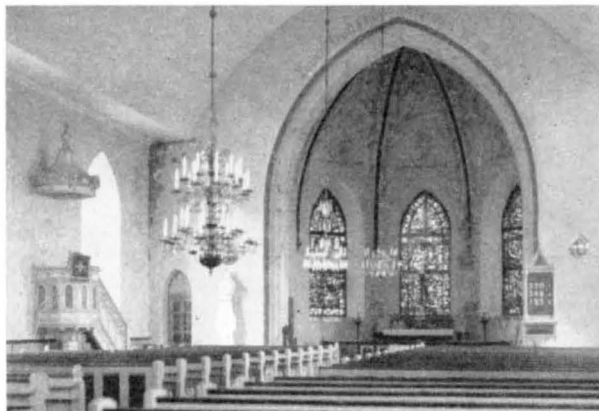

Fig. 100. Interiör mot ö. av nya kyrkan. Foto O. Thulin 1942.
Innes der neuen Kirche gegen O. Interior of the new church towards the E.

SAMMANFATTNING AV ÖCKERÖ KYRKORS KONSTHISTORIA

I. Omkr. 1225—1263 lät konung Hakon Hakonsson bygga en stavkyrka, om vars utseende ingenting är bekant. Samtida inventarier: krucifix av norsk-engelsk typ (fig. 89) och dopfont av Thorbillus (fig. 99).

II. Sannolikt under 1400-t:s slut uppfördes en stenkyrka av gotisk två-rektangel-typ. Inventarier: Mariabild och S. Olofsbild (fig. 90, 91).

III. I början av 1600-t. tillkommo altarpupsatsen (1626), predikstolen (1628) och läktaren (fig. 83).

IV. 1781 revs det medeltida koret och kyrkan erhöll genom förlängning i ö. den vanliga bohuslänska 1700-t:stypen. Vapenhus av sten tillbyggdes i v. 1792 målade J. Liljedahl trätunnvalvet (fig. 84—87). Nya bänkar tillkommo.

V. 1906 uppbbyggdes Öckerö nya kyrka av granit i nygotisk stil. Glasmålningar (fig. 80) i korfönstren 1933 av Kristian Lundstedt.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Um 1225—1263 wurde von König Hakon Hakonsson von Norwegen eine hölzerne Kirche aufgeführt. Triumphkruzifixus englisch-norwegischer Art (Abb. 89), Taufstein (Abb. 99), einheimische Arbeit von Thorbillus, einfache Nachbildung eines gotländischen Typus vom Meister Calcarius.

II. Am Ende des 15. Jahrh. oder früher wurde eine steinerne Kirche mit dem üblichen zwei-rektangulären gotischen Grundriss aufgeführt. Zwei hölzerne Statuen: Maria und S. Olaf, einfache, einheimische Arbeiten, Ende des 15. Jahrh. (Abb. 90, 91).

III. Am Anfang des 17. Jahrh. Altaraufsatz (1626), Kanzel (1628), Empore (Abb. 83).

IV. Das Chor wird 1781 abgerissen, das Langhaus verlängert, der östliche Abschluss dreiseitig gebrochen, wodurch die Kirche den gewöhnlichen bohuslänschen Landschaftstypus des 18. Jahrh. erhält. (Abb. 81). Gleichzeitig steinerne Vorhalle im Westen. Das hölzerne Tonnengewölbe wurde 1792 von J. Liljedahl mit Darstellungen des Jüngsten Gerichts ausgemahlt (Abb. 86, 87). Neues Gestühl.

V. Neugotische Kirche aus Granit 1906. In den Chorfenstern Glasgemälde 1933 von Kristian Lundstedt mit Darstellungen aus der Arbeit der bohuslänschen Fischer und von Petri Fischzug (Abb. 80).

SUMMARY

I. About 1225—1263 King Hakon Hakonsson of Norway built a wooden church, of which nothing else is known. For this church were made: a rood of English-Norwegian type (fig. 89) and a baptismal font (fig. 99) by Thorbillus, an indigenous master who imitated a Gothlandic type.

II. At the end of the 15th cent. or earlier a stone church of the ordinary Gothic two-rectangular plan was built. Wooden statues of the Virgin Mary and St. Olaf, simple, indigenous works (figs 90, 91).

III. In the 17th cent. the fixtures were, for a great part, replaced by new ones: altar-piece (1626), pulpit (1628), gallery etc. (figs. 82 and 83).

IV. In 1781 a new porch was added in the west, and the choir was pulled down, and the church extended towards the east in accordance to the general type of the province of Bohuslän (fig. 81). A porch of stone was built in the W. In 1792 J. Liljedahl painted the barrelwault with representations of the Last Judgements (fig. 86, 87).

V. A neo-gothic granite church was built in 1906. Glass-paintings in 1933 by Kristian Lundstedt, representing the work of Bohuslän's fishermen and the take of fish of St. Peter (fig. 80).

Fig. 101. Kyrkan från s.v. Foto E. I. Thorén 1934.
Die Kirche von S. W. The church from the S.-W.

HÖNÖ KYRKA I ÖCKERÖ SOCKEN

TRYCKTA KÄLLOR: ÅKE WETTERQVIST, Hönö kyrka i Julhälsningar 1934. — G.M.P. 27/7 1932. — Grundstenen till kyrkan på Hönö lagd. — G.M.P. 6/6 1933. — G.T. 21/9 1933. — G. Trakten 29/10 1933. — Nytt tempel på Hönö. G.H.T. 22/1 1934. — Om invigningen G.P. 3/4 1934. M.T. 3/4 1934.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: B.St.: Situationsplan, plan av kyrkan, läktaren och grunden, sektioner mot ö., s. och v. av SIGFRID ERICSON 1932.

Kyrkan, som ligger mitt på Hönö vid Gårda skolhus, omgiven av en kullerstensmur med välvd port i n., (fig. 101) uppfördes 1933—34 av trä på betonggrund efter ritningar av Sigfrid Ericson. Sidobyggnaden i s. består av församlingssal och kök med underliggande värmekammare, i n. är en sakristia utbyggd. Huvudingången i n. är rektangulär, omgiven av pilastrar och ett rundbågigt överstykke krönt med ett kors. — Inner-taket är tunnvalvt med förankringsbjälkar. Yttertaket täckt med tegel och tornet med koppar. — Kyrkan uppvärms med värmeledning.

Altaruppsatsens centralframställning utgöres av en skulpterad välsignande Kris-

Fig. 102. Interiör mot ö. Foto O. Thulin 1942.
Inneres gegen O. Interior towards the E.

tus av J. Björk, Göteborg, som omgives av målningar av Kristian Lundstedt:¹ Kristi himmelfärd, Kristi dop och nattvarden. — På predikstolen äro även målningar av honom framställande Kristus och evangelisterna.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kirche (Abb. 101) wurde 1933—34 nach Rissen von Sigfrid Ericson aufgeführt. Das Seitengebäude im S. besteht aus Gemeindesaal und Küche, im N. eine Sakristei.

Die Zentralpartei des Altaraufsatzes (Abb. 102) besteht aus einem skulptierten segnenden Christus von J. Björk, Gotenburg. Er ist von Malereien von Kristian Lundstedt umgeben, Christi Himmelfahrt, die Taufe und das Abendmahl darstellend. Die Kanzel ist auch mit Malereien von ihm dekoriert, Christus und die Evangelisten darstellend.

SUMMARY

The church (fig. 101) was erected in 1933—34 according to drawings by Sigfrid Ericson. The external erection in the south contains of a congregationhall and kitchen. In the north a sacristy.

The central part of the altarpiece consists of a sculptured blessing Christ by J. Björk, Gothenburg, surrounded with paintings by Kristian Lundstedt, representing the Ascension of Christ and his baptism and the communion. The pulpit also has paintings by him, representing Christ and the evangelists. (Fig. 102.)

¹ Om denne se s. 80.

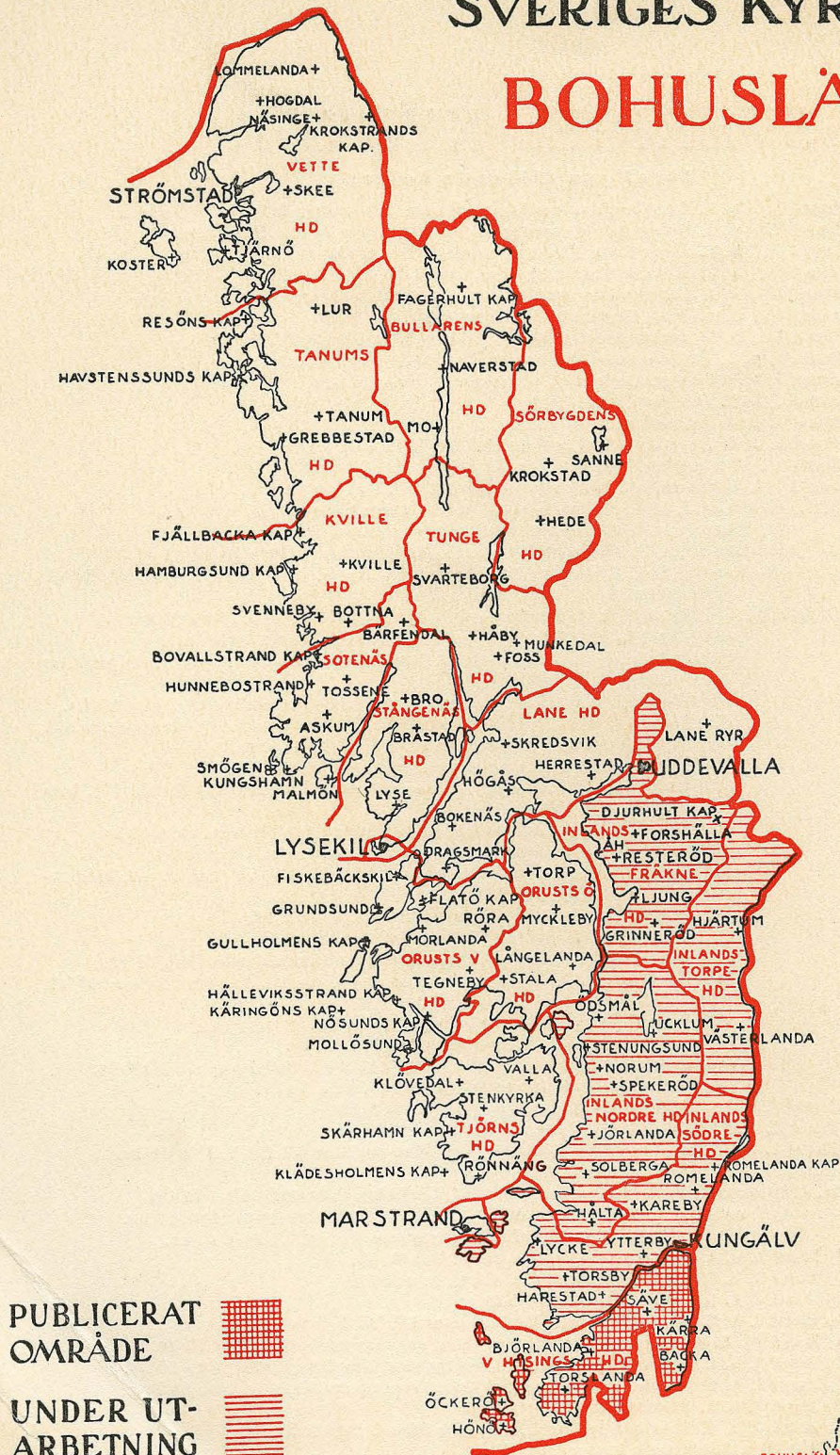
SVERIGES KYRKOR

föreligga följande delar:

- UPPLAND. (7) Band I, h. 1. *Danderyds skeppslag*, mellersta delen. Pris 6: 60.
 » (29) Band I, h. 2. *Danderyds skeppslag*, östra och västra delen. Pris 13 kr.
 » (8) Band II, h. 1. *Häverö och Vaddö skeppslag*, Pris 4: 40.
 » (50) Band II, h. 2. *Bro och Vätö skeppslag*. Pris 8 kr.
 » (12) Band III, h. 1. *Långhundra härad*, norra delen. Pris 15 kr.
 » (1) Band IV, h. 1. *Erlinghundra härad*. Pris 4: 50.
 » (11) Band IV, h. 2. *Semlinghundra härad*. Med register till Bd IV. 17 kr.
- GOTLAND. (3) Band I, h. 1. *Lummelunda ting* (utom Tingståde). Pris 4 kr.
 » (21) Band I, h. 2. *Lummelunda ting*, (Tingståde). Pris 5: 50.
 » (31) Band I, h. 3. *Bro ting*. Pris 12 kr.
 » (33) Band I, h. 4. *Endre ting*. Pris 12 kr.
 » (35) Band I, h. 5. *Dede ting*. Med register till Bd I. Pris 10 kr.
 » (42) Band II. *Rute setting*. Med register till Bd II. Pris 16 kr.
 » (54) Band III. *Hejde setting*. Med register till Bd III. Pris 26 kr.
- VÄSTERGÖTLAND. (2) Band I, h. 1. *Källands härad*, norra delen. Pris 5: 40.
 » (4) Band I, h. 2. *Källands härad*, sydöstra delen. Pris 4: 50.
 » (15) Band I, h. 3. *Källands härad*, sydvästra delen. I. Pris 10 kr.
 » (16) Band I, h. 4. *Källands härad*, sydvästra delen. II. Med register till Bd I. Pris 10 kr.
- STOCKHOLMS KYRKOR. (17) Band I, h. 1. *Storkyrkan*. 1. Församlingshistoria. Pris 11 kr.
 » (24) Band I, h. 2. *Storkyrkan*. 2. Byggnadshistoria. Pris 15 kr.
 » (25) Band I, h. 3. *Storkyrkan*. 3. Inredning och inventarier. Med register till Bd I. Pris 20 kr.
 » (28) Band II, h. 1. *Riddarholmskyrkan*. 1. Byggnadshistoria. Pris 20 kr.
 » (45) Band II, h. 2. *Riddarholmskyrkan*. 1. Fast inredning, inventarier och gravminnen. Med register till Bd II. Pris 38 kr.
 » (5) Band III, h. 1. *Kungsholms kyrka*. Pris 4: 50.
 » (10) Band III, h. 2. *Hedvig Eleonora kyrka*. Med register till Bd III. Pris 14 kr.
 » (26) Band IV, h. 1. *Jakobs kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 13 kr.
 » (32) Band IV, h. 2. *Jakobs kyrka*. 2. Konsthistoria. Pris 13 kr.
 » (40) Band IV, h. 3. *Johannes kapell och kyrka, S:t Stefans kapell*. Med register till Bd IV. Pris 10 kr.
 » (20) Band V, h. 1. *Adolf Fredriks kyrka*. Pris 12: 50.
 » (55) Band V, h. 2. *Gustav Vasa kyrka*. Pris 5: 50.
 » (23) Band VI, h. 1. *Klara kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 12 kr.
 » (27) Band VI, h. 2. *Klara kyrka*. 2. Konsthistoria. Med register till Bd VI. Pris 12 kr.
 » (41) Band VII, h. 1. *Maria Magdalena kyrka*. Pris 12 kr.
 » (56) Band VII, h. 2. *Katarina kyrka*. Pris 16 kr.
 » (49) Band VIII, h. 1. *Bromma kyrka och Västerledskyrkan*. Pris 6 kr.
 » (53) Band IX, h. 1. *Skeppholmskyrkan*. Pris 10 kr.
- DALARNE. (6) Band I, h. 1. *Leksands och Gagnefs tingslag*. Pris 4: 50.
 » (9) Band I, h. 2. *Falu domsagas norra tingslag*. Pris 12 kr.
 » (37) Band I, h. 3. *Falu domsagas södra tingslag*. Med register till Bd 1. Pris 16 kr.
 » (52) Band II, h. 1. *Falun*. Pris 12: 50.
- ÖSTERGÖTLAND. (13) Band I, h. 1. *Bankekind's härad*. 1. (Askeby, Svinstad). Pris 14 kr.
 » (14) Band I, h. 2. *Bankekind's härad*. 2. (Vårdsberg, Örtomtå). Pris 13 kr.
 » (43) Band II. *Vreta klostets kyrka*. Med register till Bd II. Pris 15 kr.
- VÄRMLAND. (18) Band I, h. 1. *Grums härad*, norra delen. Pris 9: 50.
 » (19) Band I, h. 2. *Grums härad*, södra delen. Pris 6: 50.
- BLEKINGE. (22) Band I, h. 1. *Östra härad*. Pris 13 kr.
 » (36) Band I, h. 2. *Medelsta härad*. Med register till Bd I. Pris 14 kr.
 » (51) Band II. *Bråkne och Listers häraden*. Med register till Bd II. Pris 13 kr.
- MEDELPAD. (30) Band I, h. 1. *Njurunda och Sköns tingslag samt Sundsvalls stad*. Pris 10 kr.
 » (47) Band I, h. 2. *Indals, Ljustorps och Västra Domsagans tingslag*. Pris 16 kr.
- DALSAND. (34) Band I, h. 1. *Sundals härad*. Pris 10 kr.
- SKÅNE (38) Band I, h. 1. *Kävlinge kyrkor i Harjagers härad*. Pris 2: 50.
- GÄSTRIKLAND. (39) H. 1. *Gävle stads kyrkor*. Pris 10 kr.
 » (44) H. 2. *Landskyrkorna*. Med register. Pris 17 kr.
- NÄRKE. (46) Band I, h. 1. *Örebro stads kyrkor*. Pris 12 kr.
- SMÅLAND. (48) Band I. *Jönköpings och Huskvarna kyrkor*. Pris 12 kr.
- BOHUSLÅN. (51) Band I, h. 1. *Västra Hisings härad*. Pris 8 kr.

SVERIGES KYRKOR

BOHUSLÄN

BAND I. HÄFTE 1.